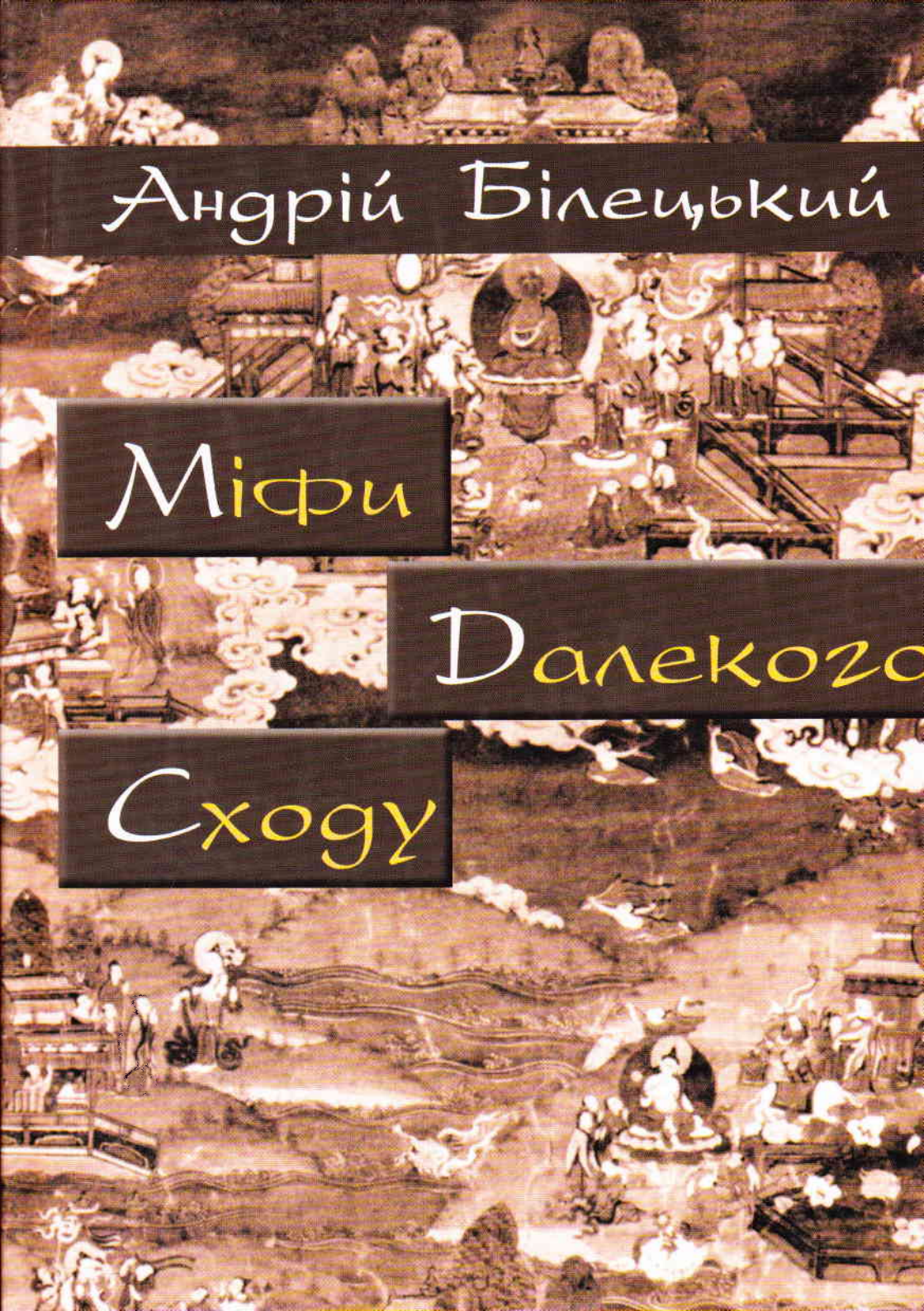
Андрій Білецький
Міфи
Далекого
Сходу

Андрій
Білецький

Міфи Далекого Сходу

Андрій
Білецький

Міфи Далекого Сходу

Переклав з російської *Юрій Каверін*

Київ
Видавництво
Соломії Павличко
"ОСНОВИ"
2004

ББК 82.3(5)
Б 61

Якби люди не мали віри в існування надприродного, що виходить за межі реальних спостережень, сприйнять, відчуттів, то в них не було б міфів, пов'язаних зі світом надприродного. Однак у своїй вірі люди не могли вийти за межі того, що безпосередньо спостерігається, сприймається, відчувається. Світ уявного надприродного в їхньому баченні був віддзеркаленням, точною копією реального світу. Це яскраво засвідчує книжка видатного мовознавця, перекладача, доктора філологічних наук, професора Андрія Олександровича Білецького (1911—1985).

Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення
і радіомовлення України
за Програмою випуску соціально значущих видань.

© Андрій Білецький, 2004.
© Юрій Каверін.
Український переклад, 2004.
© Наукове редагування перекладу.
Віра Агеєва, 2004.
© Видавництво Соломії Павличко
"Основи", 2004.

ISBN 966-500-214-7

Зміст

Список ілюстрацій 9
Від упорядника 13
Міф, обряд, релігія 17

ВТОРГНЕННЯ ІНДОАРІЙЦІВ ДО ІНДІЇ 23

Початок світу — космогонія і кінець світу — есхатологія 29
Боги стародавніх вед 33
1. Адиті 33
2. Агні 33
3. Сома 36
4. Індра і Врітра 38
5. Мітра і Варуна 41
6. Ашвіни, або Насатья 41
7. Ушас 42
8. Савітар 44
9. Сур'я 44
10. Пушан 47
11. Тваштар (або Тваштрі) 47
12. Наги 47
Пуруравас і Урваші 58
Аватари бога Вішну 59
Люди як боги і боги як люди 61
Нові шляхи 62
Буддизм 63
Скажений слон 72
Велике чудо шравасті 72
Жменька пилу — підношення Буддсі 74
Чаша меду — підношення Буддсі 74
Нірвана Буддхи 74
Джатака 75
Релігія Вішну 85

Аватари бога Вішну 85
Кришна 85
Рама 89
Шива 94
Джайнізм 103
Епос Давньої Індії 105
"Магабгарата" 107

РЕЛІГІЇ І МІФИ КИТАЮ 113

Небо (тянь) та його боги (шень) 120
Юй-хуан Шан-ді 120
Божества Сонця і Місяця 121
Божества дощу, грому та вітру 122
Цар драконів і підлеглі йому дракони 123
Бог літератури і його помічник — бог екзаменів 125
Боги успіху і щастя 126
Небесна ткаля 127
Боги, які опікувалися людьми 129
Чен-хуан — бог міських мурів та ровів і Ту-ді — бог землі 130
Бог домашнього вогнища — Цзао-ван 131
Боги воріт і дверей — мень-шень 132
Боги народних вірувань 135
Тайшань 145
Гуань-інь та Авалокітешвара 147
Божество п'яти сторін світу — У Фан-шень 150
Божества професій та різних корисних речей 151
Тянь-хоу — Небесна господиня — богиня, котра рятувала мореплавців 152
Сільськогосподарські божества 153
Гуй — свого роду китайські біси 154
Діюй — буддійське і даоське пекло 154
Божество милосердя — Діцзан-ван-пуса 156
Коли душа розлучається з тілом 158
Китайський рай 160

МІФИ КРАЇНИ 1042 ОСТРОВІВ 163

Японці прийшли в Японію 167
Камі — японські боги 170
Небо, земля і підземний світ 171
Походження світу і богів 172

Аматерасу і Сусаноо 176
Повернення богині сонця 177
Подвиги Сусаноо 178
Пригоди бога лікування О-Кунінусі 180
Аматерасу та Нінігі 182
Боги, божества, герої в японській міфології 184
Ще раз про богиню Аматерасу 185
Такамімусубі 186
Вакахіру-ме 187
Хіруко 187
Цукійомі — бог місяця 188
Зірки в японських міфах 188
Боги бурі, грози та грому 189
Боги дощу 189
Боги вітрів 191
Най-но камі — бог землетрусів 191
Божества гір 192
Кава-но камі — боги річок 193
Боги морів 194
Бог вогню — Кагуцуті, або Хо-мусубі 194
Боги шляхів і перехресть 195
Божества скель та каменів 196
Божества полів та нив 196
Богиня їжі 197
Інарі — бог рису 197
Боги домашнього вогнища 199
Посмертно обожнені герої 199
Буддизм у Японії 201
Дзігоку — буддійське пекло 205
Дещо з астрономії у зв'язку з міфологією 208

Післямова 214

Біографічна довідка 216

Список ілюстрацій

1. Дві групи гандхарвів із храму Шиви у Прамбанані, Ява.
2. Апсари. *Фрески з Сигір'і, Шрі-Ланка.*
3. Брахма. *Храм Брахми, Прамбанан, Ява.*
4. Агні. Деталь колісниці з Південної Індії. *Музей Ґіме, Париж.*
5. Індра верхи на слоні. *Бхаджа, Індія.*
6. Дурга вбиває демона й водночас позбавляє його подоби тварини, якої він прибрав. *Силор, Індія.*
7. Летючі демони. *Айголе, Індія.*
8. Ушас. Деталь колісниці з Південної Індії. *Музей Ґіме, Париж.*
9. Вішну-Нарасімха вбиває демона Хіраньякашипу.
10. Сур'я. Внизу семеро коней та візник з колісниці Сонця. *Конарак, Індія.*
11. Будда, що сидить на нагу Мучилінді. Кхмерське мистецтво. *Музей Ґіме, Париж.*
12. Нагині. Деталь спуску до Гангу. *Магабаліпурам, Індія.*
13. Двоє нагів.
14. Аскет Гаутама. *Пешавар, Пакистан.*
15. Вішну спить на змії Ананта-Шеші. У квітці лотоса, що виросла з його пупа, сидить бог Брахма. Зображення, вирізьблене на скелі поблизу річки Гампі, штат Мадрас, Індія.
16. Аватара — Вішну-Варага. Вішну в подобі велетня з головою вепра несе богиню землі. *Магабаліпурам, Індія.*
17. Вішну дивиться, як сколочують океан. Водночас у подобі величезної черепахи він підтримує гору Меру (або Мандару), якою, власне, й сколочують. *Ангкор-Ват.*
18. Лакшмі. Бронзова статуетка з Південної Індії. *Музей Ґіме, Париж.*
19. Небесна цариця Мая бачить уві сні Бодхісаттву, що опускається на її груди у подобі білого слоненятка. *Бгаргут, Індія.*
20. Бодхісаттва прощається зі своїм конем та зброєносцем. *Боробудур, Ява.*
21. Бодхісаттва зрізає собі мечем волосся. Боги збирають його, щоб занести на небо. *Боробудур, Ява.*

22. Молода селянка Суджата пропонує зварений на молоці рис Бодхісаттві, виснаженому надмірною аскезою. *Боробудур, Ява.*
23. П'ятеро учнів Буддхи дивляться, як він підходить здалеку. *Боробудур, Ява.*
24. Поклоніння колесові закону, що символізує першу проповідь Буддхи. *Амараваті, Індія.*
25. Розлючений слон, нагнавши страху на місто, схиляється перед Буддхою. *Амараваті, Індія.*
26. Хлопчик, що хотів дати жертву Буддсі й не мав нічогісінько, дає йому жменю пороху. *Греко-буддійське мистецтво, Британський музей.*
27. Майтрея. Бронзова статуетка з Тибету.
28. Ямантака. Бронзова статуетка з Тибету. *Музей Гіме, Париж.*
29. Зелена Тара. Статуетка з Тибету. Музей Гіме, Париж.
30. Хлопчик Кришна танцює на приборканій змії. Бронзова статуетка з Південної Індії.
31. Кришна, що викрав одяг у пастушок. Дерев'яне різьблення. *Кумбаконам, Індія.*
32. Кришна-Гопала. Божественний пастух грає на флейті. Деталь колісниці з Південної Індії. *Музей Гіме, Париж.*
33. Рама, Гануман і Сіта. Внизу — мавпи, що поклоняються. Ліворуч — Гаруда. *Храм Шривайкунтан, штат Мадрас, Індія.*
34. Гануман нападає на Равану в битві на Ланці. Ангкор-Ват.
35. Жителі моря намагаються перешкодити мавпам збудувати міст через море, який дасть змогу війську Рами перейти на Ланку (Шри-Ланку). *Прамбанан, Ява.*
36. Шива в подобі Натараджі.
37. Шива і Парваті сидять на горі Кайласі, яку намагається зруйнувати демон Равана.
38. Ганеша. Череватий, малий і приземкуватий бог із головою слона зображений зі своєю шакті. *Храм Мадура, Індія.*
39. Ганеша, що танцює. Ліворуч пацюк, на якому він їздить верхи.
40. Конфуцій у вбранні мандарина. Китайська статуетка. *Музей Гіме, Париж.*
41. Лао-цзи верхи на зеленому бикові, готуючись до від'їзду. Китайська бронзова статуетка. *Музей Гіме, Париж.*
42. Чан-го, богиня Місяця. Теракота. *Музей Гіме, Париж.*
43. Вень-чан, бог літератури, з Куй-сіном, богом екзаменів (праворуч), та Чжу-і (Червоне вбрання). *Музей Гіме, Париж.*
44. Боги щастя. Зліва направо: Шоу-сін, бог довголіття, Фу-сін, бог щастя, Лу-сін, бог кар'єри. Дерев'яні статуетки XVIII ст. *Музей Гіме, Париж.*
45. Чен-хуан, бог міських мурів та ровів. *Музей Гіме, Париж.*

46. Юй-лей, бог лівої стулки воріт. Китайський малюнок. *Музей Гіме, Париж.*
47. Шень-ту, бог правої стулки. Китайський малюнок. *Музей Гіме, Париж.*
48. Бог багатства (Цай-шень). *Музей Гіме, Париж.*
49. Гуань-ді, бог війни. *Музей Гіме, Париж.*
50. Вісім Безсмертних. Дерев'яні статуетки XVIII ст. *Музей Гіме, Париж.* Зліва направо: Чжан Го-лао, Хань Сян-цзи, Люй Дун-бінь, Хе Сянь-гу.
51. Вісім Безсмертних. Дерев'яні статуетки XVIII ст. *Музей Гіме, Париж.* Зліва направо: Те-гуай Лі (Лі Те-гуай), Цао Го-цзю, Лань Цай-хе, Хань Чжунлі (Чжунлі Цюань).
52. Ба Сянь (Вісім Безсмертних). Малюнок Гаоюна, XVI ст. *Музей Гіме, Париж.*
53. Великі володарі п'яти священних гір. Китайський малюнок. *Музей Гіме, Париж.*
54. Авалокітешвара. Малюнок з Тибету. *Музей Гіме, Париж.*
55. Гуань-інь, дарувальниця дітей. Порцелянова статуетка. *Музей Гіме, Париж.*
56. Діцзан-ван (Кшитігарбха) Милосердний. Картина з Дунгуаня. *Музей Гіме, Париж.*
57. Сукгаваті (рай Амітабхи). Бодхісаттва сидить на квітці лотоса, коло нього Авалокітешвара і Магастхамапрапта. Видно очищені душі, що виходять із лотоса. Інші деталі композиції пов'язані зі сходом Авалокітешвари на землю. Тибетський малюнок на тканині. *Колекція Бако, музей Гіме, Париж.*
58. Фудзіяма, священна гора, до якої найчастіше ходили на прощу.
59. Сенген-сама, богиня Фудзіями.
60. Ідзанамі та Ідзанакі стоять на містку над небесним потоком і дивляться на попичку.
61. Аматерасу, приваблена сміхом богів, виходить із печери (Кунісада Тойокуні II).
62. Сусаноо вбиває восьмиголового змія, напоївши його саке з восьми діжечок (Тойокуні).
63. Дзімму тенно, перший імператор Японії, приїздить у Ямато (Японію) (Нісімура Чува).
64. Канусі (синтоїстський священик).
65. Інарі, бог рису, з двома лисицями. *Музей Гіме, Париж.*
66. Маньджушрі. Бронзова статуетка з Тибету. *Музей Гіме, Париж.*
67. Демон оні в одязі жебрущого буддійськогоченця. *Музей Гіме, Париж.*
68. Сидячий Будда з Камакури.

Від упорядника

Укладач (так буде точніше) цієї книги — філолог-мовознавець, а не орієнталіст-сходознавець, не фахівець із мов, історії, культур народів Індії, Китаю та Японії. Одначе він узявся за укладання, керуючись думкою, що нашим читачам у межах їхньої середньої освіти вже більш-менш відомі міфи античного світу — Давньої Греції та Риму, але навряд чи вони щось певне знають про міфи, обряди і релігії народів далекого для нас (принаймні до недавнього часу) Сходу — Індії, Китаю, Японії. Як мовили ще давні римляни: "Навчаючи, ми вчимося". Отак і укладач цієї книги, переказуючи почерпнуті з книг відомості про міфи Далекого Сходу, вирішив сам, наскільки це можливо, зорієнтуватися в цих міфах, оскільки вони значною мірою визначають давню культуру індійців, або індусів, — жителів величезної країни, яка простяглася на південь від найвищих гір світу Гімалаїв, яку із заходу, півдня і сходу омивають води Індійського океану; китайців — жителів також велетенської країни, розташованої на південному сході Азії, уздовж кордонів азіатських республік колишнього Радянського Союзу, країни з населенням понад мільярд чоловік, і найсхіднішої в Азії (Країни вранішнього сонця), розташованої на 1042 островах, країни вулканів, яка розкинулася з півночі на південь у неспокійних водах Великого океану (дарма його називають Тихим!), яку ми звемо Японією.

Європейцям на зламі XV і XVI ст. від Р.Х. вдалося відкрити Америку, тоді ж вони проклали морський шлях і до Індії, Китаю та Японії. Звісно, для ґрунтовного знайомства з культурою цих країн треба було вивчити мови цих народів, а це важче, ніж торгувати з ними чи погрожувати їм зброєю.

Одначе в Азії європейці досягли таких же "блискавичних" успіхів, як і в Америці (маю на увазі іспанських конкістадорів). Першими європейцями на Індійському субконтиненті стали португальці. Португальський мореплавець Васко да Гама 1497 р., обігнувши Африку, досягнув Індії, західного її берега, і поклав початок її колонізації європейцями. Його "подвиги" (він був не кращий від іспанських конкістадорів) оспівав португальський поет Луїс де Камоенс в епічній поемі "Лузіади" (1572). Індія не була єдиною, цільною державою, і ця роздробленість і посприяла європейцям

у здійсненні там декларованої ще римлянами політики: "Розділяй і владарюй!" Так на західному (Малабарському) березі Індії постали португальські володіння Даман і Гоа, відтак там же — французька колонія Мае, а на східному (Коромандельському) березі — французькі колонії Пондишері та Карикаль. Найбільше поталанило англійцям, які в середині XVIII ст. прибрали до своїх рук майже всю Індію і порядкували там до самого визволення її у 1947 р. Французи відшкодували свої невдачі в Індії, захопивши у 1861—1862 рр. Індокитай (В'єтнам і Камбоджу).

Англійські адміністратори в Індії мали б зрозуміти, що без знання мов, релігій, звичаїв і взагалі культур народів завойованої ними велетенської країни (порівняйте територію Індії з територією Англії) їм годі було впоратися з урядуванням у ній.

1783 р. до Індії прибув головний суддя Вільям Джонс, а 1786-го там було засноване Королівське азіатське товариство. Тоді ж на засіданні цього товариства В. Джонс виступив з "епохальною" доповіддю. Він повідомив, що священна мова народів Індії — санскрит — має багато спільного у лексиці й граматиці з мовами Європи, і головним чином з такими, як давньогрецька, латинська, ґотська. Він висловив думку, що санскрит, імовірно, — це та мова, від якої походять мови європейські. Подальші дослідження не підтвердили його припущення. Виявилося, що санскрит разом із багатьма мовами Європи й Азії належить до розлогої сім'ї мов (її згодом назвали індоєвропейською сім'єю), тобто мов, що є видозмінами однієї й тієї самої дуже давньої дописемної мови, тобто всі ці мови споріднені, мають спільне походження.

Знайомство із санскритом і його вивчення відкрило для європейських учених доступ до багатющої літератури цією давньою мовою, релігійної, поетичної, наукової. Відкриття санскриту і літератури цією мовою європейськими вченими можна порівняти з відкриттям Америки. 1808 р. німецький учений Фридрих Шлеґель видав книгу "Про мудрість і мову індійців", а 1818 р. його брат Авґуст Вільгельм Шлеґель став професором індійської філології. Знайомство із санскритом у Європі спричинило виникнення нової науки про мови, яку ми назвали порівняльним мовознавством. Її засновниками стали німецькі мовознавці Якоб Ґрім, автор чотирьох томів "Німецької граматики" (1819—1837) і Франц Боп — автор трактату "Про систему відмінювання у санскриті в порівнянні із системами відмінювання у грецькій, латинській, перській та германських мовах. Закладини основ науки про старожитності. З додатком поетичних перекладів індійських поем" (1816). По кількох роках він видав "Порівняльну граматику санскриту, давньоперської, грецької, латинської, ґотської та німецької" (1833—1852). Одначе нова наука — порівняльно-істори-

чне мовознавство — так швидко й успішно розвивалася, що наступні видання його "Порівняльної граматики" (1857–1861 і 1868–1871) уже значно застаріли.

Відкриття стародавньої культури Індії завдяки вивченню санскриту виявилося для європейської культури значно важливішим, ніж завоювання Індії.

Із стародавніх священних книг індусів (вони називаються Ведами, ця назва й справді пов'язана з нашим дієсловом "відати" та утвореними від його кореня словами) і розлогих коментарів до них європейські вчені дізналися про релігії, обряди й міфи індоарійських племен, що переселилися до Індії із заходу, з-за гір, а відтак підкорили туземне населення цієї країни. У стародавніх епічних поемах — "Рамаяні" та "Магабгараті" (вони набагато більші від грецьких "Іліади" та "Одіссеї" разом узятих) — оповідається про міфічну праісторію Індії. Збереглися і стародавні твори індійських філологів, з-поміж них — граматичні трактати (Паніні, Патанджалі, Вопадева). Говоримо перш за все про стародавню культуру індійців, бо вона вплинула на китайську, а через Китай — і на культуру японців. Звісно, і в Китаї, і в Японії збереглися стародавні священні книги, культури цих країн самобутні, але у зв'язку з поширенням буддизму вони зазнали впливу індійської культури. До Індії та Китаю європейці, попри всі природні перешкоди, могли проникнути не тільки морським шляхом, але й суходолом. У 327–325 рр. до Р. Х. Александр Македонський зі своїм військом дійшов до ріки Інд і її приток (П'ятиріччя), але, незважаючи на свої перемоги, мусив повернутися до Вавилона. Це було перше зіткнення західного античного світу зі східним світом казкової Індії. З Китаєм ще в сиву давнину єднав знаменитий "шовковий шлях", але безпосередні зносини були встановлені тільки морським шляхом у XVI–XVII ст. Подекуди в Китаї європейці міцно утвердилися (англійці — в Гонконзі, португальці — у Макао). В Японії європейці не мали успіхів, особливо у спробах навернути японців у християнство (1549).

Уже в прадавні часи населення островів Індії, Китаю та Японії не було однорідним.

Зауважмо, що індоарійські племена, які переселилися із заходу на схід у долину ріки Інд та її приток у середині III тис. до Р. Х., протиставляли себе корінному населенню, згуртовувалися під спільною назвою "ар'я" (арійці), яка спочатку мала значення "кочівники". У наші часи назву "арійці" скомпрометували німецькі нацисти. Слов'яни (між ними й східні — росіяни, українці, білоруси) мають таке саме право зватися арійцями, як і германці (німці, голандці, фламандці, фризи, англійці, скандинави) та інші народи, що говорять спорідненими мовами. Це — в широкому розу-

мінні назви "арійці", а у вузькому розумінні цим, як уже мовилося, етнонімом (назвою народу) позначають індоєвропейські племена (потім народи) Індії, на відміну від темношкірих дравидів та інших неіндоєвропейських народів цієї великої країни.

Арійці Індії — представники так званої "білої раси", китайці — типові представники "жовтої раси", як і багато інших народів Далекого Сходу, японці за своїм походженням (хоча вони прийшли на острови з Азії) — наслідок змішування жовтої раси з прадавньою океанічною (як і полінезійці).

Усі ці народи створювали власні своєрідні культури, але, звісно, не без зовнішніх впливів.

Міфи (прадавні перекази), обряди (ритуали) та релігії — вельми важливі елементи культур усіх народів, про них і йтиметься далі.

Міф, обряд, релігія

Те, що нині позначаємо словами "міф", "обряд", "релігія", важко відокремити одне від одного, так нероздільно вони поєднані. В основі обряду (чи ритуалу) лежить міф, або ж міф постає з обряду, релігія ґрунтується на міфах і обрядах. Хоч як би там було, всі три поняття складають в історії людства певну "триєдність", до розуміння якої слід підходити історично й об'єктивно. Ці явища виникли у людському суспільстві за сивої давнини, наскільки ми можемо з'ясувати, виходячи з палеоантропологічних та археологічних даних. Первісні магія і релігія ґрунтуються на вірі людей в існування поряд із природним, що є у довкіллі, чогось "надприродного". Це надприродне в своїй уяві вони наділяли людськими прикметами, чимось схожими на їхні власні, але складнішими, на що звичайні люди неспроможні. Первісні люди вірили у можливість спілкування з надприродними "істотами", в можливість прохати у них захисту, ба заклинаннями — за допомогою магічних формул — впливати на потойбічні сили. Віра в існування надприродного збереглася у багатьох людей донині, але первісна магія поступилася місцем витонченішій (сублімованій) формі визнання надприродного. Марновірці не погодяться з тим, що кожна релігія та її обряди ґрунтуються на прадавніх міфах. Але перш за все з'ясуймо, що таке міф, яке поняття передавали цим словом у давнину, а яке ми пов'язуємо з ним нині.

Палеоантропологія — наука про найдавніші стадії розвитку людини (і, відповідно, людей) як біологічного виду в межах тваринного світу. Палеоантропологія вивчає кісткові рештки далеких пращурів сучасних людей, починаючи від часів, коли ті пращури у процесі еволюції вирізнилися із тваринного світу. Міф у нас, як і в інших європейських мовах, слово грецького походження — *mythos*. У давньогрецькій мові воно мало багато значень: слово, мова, розмова, бесіда, подія, задум, намір, оповідь, переказ, вигадка, байка, казка, сюжет, фабула. Така багатозначність притаманна багатьом словам прадавніх мов. У нових мовах спостерігається намагання "звузити" значення слів, перетворювати слова побутової мови на наукові

й технічні терміни — однозначні слова. І все ж нам важко чітко визначити значення цього слова, якщо його вважати терміном історичної науки.

Зрозуміло, міф — один із витворів народної творчості. На відміну від витворів словесності (все одно, усної чи писемної, тобто власне літератури), у міфів не буває авторів. Міфи часто існують у багатьох варіантах і в розмаїтих словесних оформленнях. У різних народів бувають схожі за змістом міфи, як, наприклад, міф про божество — покровителя людей, який здобув чи викрав для них вогонь; міф про всесвітній потоп і загибель усіх невгодних богам людей, окрім тих, які врятувалися у ковчезі; міф про створення людей; міф про "золотий (тобто щасливий) вік"; міф про боротьбу богів чи героїв із драконами — уособленням "сил зла"; міф про існування трьох (вертикальних) світів: небесного — світу богів, земного — світу людей і підземного — світу мертвих; міф про засновника чи засновників — "епонімів" (тобто тих, чиїми іменами називають якісь об'єкти); багато інших міфів, спільних для різних племен і народів.

Важко визначити критерії для класифікації міфів. Два основних класи (чи суперкласи) — це:

1) міфи без історичного підґрунтя, чим можна було б пояснити явища природи чи риси суспільного ладу, певні релігійні уявлення (про створення світу — космогонічні міфи, появу людей на землі — антропогонічні міфи, народження богів — теогонічні міфи і т.п.);

2) міфи, що мають якісь історичні основи, як, наприклад, міфи про переселення племен, про заснування міст, про правічні події, оповідки про війну нащадків Куру (Курава) і нащадків Панду (Пандава) у "Магабгараті", оповідь про Троянську війну в "Іліаді", про загибель германського племені бургундів у "Пісні про Нібелунгів". У цих міфах історичні факти бувають "прикрашені" фантазією, незрідка так, що історичну основу можна встановити тільки з великими труднощами.

В індійській "Магабгараті" та у грецькій "Іліаді" поряд зі смертними людьми діють і безсмертні боги. До цього класу міфів можна віднести і "героїчні міфи" — оповіді про фантастичні подвиги героїв (герої — це мовби напівбоги, нащадки богів і смертних), а також міфи, в яких оповідається про походження знатних родів ("генеалогічні міфи").

Окремий клас міфів — міфи про кінець світу ("есхатологічні міфи"). В їхній основі лежить правильна ідея: усе, що має початок, мусить мати й кінець.

Одначе у міфах деяких народів оповідається про нескінченні руйнування і відродження світів, як, наприклад, у давньоіндійських міфах про зміну епох, загибелі й відродження.

Із загальної маси можна вирізнити ще міфи про перетворення ("метаморфози") людей на тварин і на рослини (як, наприклад, у "Метаморфозах" Овідія).

Іноді у міфах родоначальниками людських племен постають тварини, котрих, як працурів, особливо шанували і вважали гідними поклоніння (див. книгу Є. Г. Кагарова "Культ фетишей, растений и животных в Древней Греции".— СПб., 1913).

Ставлення людей до найдавніших міфів змінювалося мірою настання наших часів із їхнім раціоналізмом. Міфи, втрачаючи своє первісне значення для релігії, переходили у народну словесність (у фольклор) і ставали казками, які розповідали дітям. Чудовиська, велети і карлики, чарівники й чудотворці, герої, злі та добрі духи й нині існують, але вже тільки у казках. Існують і релігії, що ґрунтуються на вірі у надприродне і можливості спілкуватися з ним. Хто вірить в існування надприродного, вірить і в чудеса.

Звісно, релігії Далекого Сходу — брахманізм, індуїзм, буддизм, даосизм, конфуціанство, синтоїзм — поєднані з численними міфами. Оскільки далі йтиметься про всі міфи, слід з'ясувати, що таке міф у сучасному розумінні.

Міф — це прадавній переказ, який усно передавався з покоління в покоління. Міф — це оповідання, в якого немає автора, один із видів народної творчості. Міф створювався задля пояснення різних звичаїв та обрядів, що мали у первіснообщинному ладі магічне значення, яке визначало ставлення людей до природи.

Можливе, звісно, й те, що звичаї та обряди виникали на основі міфів, які склалися раніше. Міф — це оповідь без сталого словесного оформлення, він часто передавався в різних варіантах з усілякими подробицями. Це оповідання про уявні чи якоюсь мірою реальні події давнини. У достовірності міфу впродовж віків люди не сумнівалися, хоч яким фантастичним він був.

У прадавніх суспільствах існували міфи для вузького кола — для вибраних (жерців, магів), так звані "езотеричні міфи". Вони побутували в колі посвячених у таємниці релігії (містерії).

У наш час слово "міфологія" має два значення: 1) сукупність міфів будь-якого народу (етносу), і 2) наука про міфи, які вивчаються у порівняльно-історичному плані. Завдання міфології як науки — визначення походження міфів і, за можливості, вилущення з них "історичного зерна".

До початку XIX ст. європейським ученим були добре відомі античні — давньогрецькі й римські — міфи, відтак вони одержали можливість познайомитися з прадавніми міфами Індії, Ірану, Китаю, Японії, давніх гер-

манців, кельтів та слов'ян і, нарешті, з міфами народів Африки, Океанії, доколумбової Америки. Це сприяло становленню основ порівняльно-історичної міфології. Навряд чи можна погодитися з протиставленням міфів леґендам ("леґенда" — слово латинського походження: *legenda* — "те, що треба прочитати") на тій підставі, що в леґендах оповідається про історичні події, а в міфах немає ніякої історичної основи. Між міфом і леґендою немає принципової різниці, але, на відміну від міфів, леґенди у нашому розумінні можуть не мати жодного зв'язку з релігією і за часом належать не до сивої давнини. У нашій побутовій мові ми називаємо міфом щось протилежне дійсності, якусь вигадку.

Прадавні міфи передавалися з вуст в уста, з поширенням писемності вони стали основою літературних творів багатьох народів. Історія кожного народу починається від того дописемного періоду, про який існують міфи.

Міфотворчий період із поширенням писемності, з появою літописів (хронік, анналів) переходить у власне історичний.

Значення міфів для історичної науки полягає в тому, що поряд із пам'ятками матеріальної культури вони якоюсь мірою дають можливість відтворити факти доісторії (племен, народностей, народів). Звісно, на шляху до такого відтворення постає чимало труднощів. Якщо, наприклад, у "Рамаяні" оповідається про боротьбу Рами (тобто бога Вішну) з чудовиськом Раваною (Юддха-Канда) і завоювання його царства на острові Ланка (тобто Цейлоні, нині Шри-Ланка), то зрозуміло, що цей міф є відлунням доісторичних подій — проникненням індоарійців на цей острів і завоюванням його. "Релігія" — слово латинського походження.

Іменник утворений від дієслова *religere* — наполегливо займатися чимось, шанувати когось чи щось (також: знову збирати, відбирати, перечитувати тощо). У латинській мові *religio* означало: благочестя, сумлінність, старання, схиляння, побожність, святість якогось місця, святиня, але також — сумнів, подивування, непевність, побоювання, а ще — знамення.

Цицерон визначив значення слова *religio* як поклоніння богам (Religio id est cut deorum). Це значення найближче до нашого розуміння слова: "сукупність уявлень, що ґрунтуються на вірі в існування у природі надприродних сил (багатьох чи єдиного бога) і можливості спілкування з ними".

Словом "культ" (латин. — *cultus*) ми називаємо поклоніння цим силам і пов'язані з ним обряди. Обряд — це сукупність усталених священних дій. "Ритуал" (латин. — *ritus*) — те саме, що й "обряд".

Головні релігії в Індії — брахманізм (Брахма — верховне божество, творець всесвіту і творче начало світу); індуїзм — пізніша видозміна брах-

манізму; буддизм виник в Індії, але згодом поширився за її межі (до Тибету, Монголії, Китаю, Індокитаю, Цейлону, Японії).

У Китаї донедавна існували три релігії: конфуціанство (жуцзяо), даосизм (даоцзяо) і буддизм (фоцзяо). У Японії дві релігії: сінто (прадавній культ пращурів) і буддизм, що проник туди з Китаю. Не згадуємо тут про іслам, який поширився в Індії (у Пакистані та Бангладеш), та про християнство, що не має поширення на Далекому Сході.

Вторгнення індоарійців до Індії

Індоарійцями називають племена, що користувалися одним із діалектів проіндоєвропейської мови, отож за мовою і спільним походженням були споріднені з іншими індоєвропейськими племенами — іранцями, слов'янами, греками та ін.

Колись, десь між 3000 і 1500 рр. до Р.Х., вони через гірські перевали вторглися в долину ріки Інд із її притоками (у П'ятиріччя, або, як його прийнято називати в географії, Пенджаб). Завдяки добрій військовій організації, доволі досконалій, як на той час, зброї та своїй кавалерії вони досить швидко підкорили туземні племена. З долини Інду (від назви якого — Сіндху, а в сусідніх іранців — Хінду, весь "азіатський субконтинент" згодом отримав назву Індія) вони просунулися на схід у долину рік Ганги (так правильно її називати) і Ямуна, а ще пізніше — на південь, у Деккан (Дакшина-Паті), і врешті-решт дісталися до острова Ланка (Цейлону), міф про завоювання якого зберігся у великій поемі "Рамаяна". Населення Індії до індоарійського вторгнення не було однорідним (як, зрештою, і в наш час). Там жили племена дравідійські, австроазійські, племена, які розмовляли різними, неспорідненими мовами.

Непереможні арійці протиставляли себе іншим народам Індії. Так виникли касти ("варна" — дослівно означає "колір", тобто колір шкіри) давньоіндійського суспільства: брахмани, кшатрії, вайшя, шудри. За одним із пізніших гімнів Рігведи ("Пурушасукта", X, 90), касти індоарійського суспільства постали із тіла Пуруші — світового духу, який мав вигляд "ідеальної людини". З його голови виникли брахмани-мудреці, жерці й поети, з його рук — кштарії (або ражанья) — правителі та воїни, з його стегон — вайшя — хлібороби і крамарі, з його стіп — шудри, слуги й раби. За теорією, викладеною в "законах Ману" ("Манава-дхарма-шастра", X, 8 і далі), численність каст, що виникли в Індії, пояснюється змішаними шлюбами між представниками чотирьох основних каст. Нагадаймо, що численні касти існували в Індії аж до проголошення Індійської Демократичної Республіки (Бхарат) 1947 р.

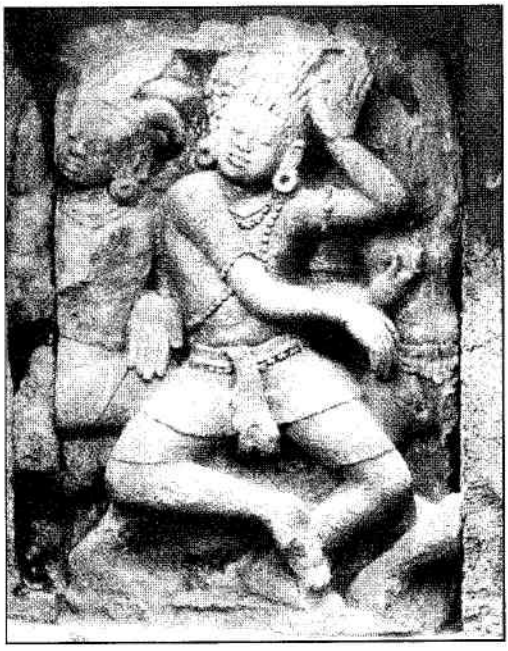

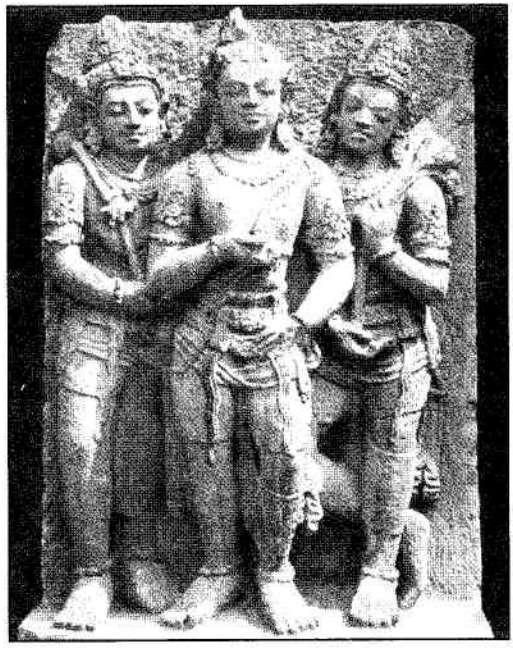

Дві групи гандхарвів із храму Шиви у Прамбанані, Ява.

Звісно, на час завоювання Індії індоєвропейцями передовим загоном їхнього суспільства були воїни-кштарії, їхні традиції мали першорядне значення. Вочевидь, чотири основні касти індоарійського суспільства остаточно сформувалися по освоєнні завойованих земель.

Міфологія (і, відповідно, релігія) індоарійців не залишалася незмінною упродовж віків. У її розвитку можна визначити такі періоди: 1) ведійський (від назви чотирьох книг стародавніх Вед); 2) брахманський (брахманізм); 3) період індуїзму (релігія Вішну — вішнуїзм, Шиви — шиваїзм); 4) виникнення і поширення буддизму (починаючи з межі VI — V ст. до Р. Х.) і багато в чому схожого на нього джайнізму, що не вийшов за межі Індії.

Що слід знати, перш ніж читати про міфи і релігії країни, яку ми називаємо Індією.

1. Чотири священні книги Веди: *Рігведа, Самаведа, Яджурведа* та *Атхарваведа.*

2. Богословські твори, що коментують Веди: *Брахмани, Араньяки, Упанішади.*

3. Чотири прадавні верстви (касти, "варни") індоарійців: *брахмани* — священнослужителі, жерці, знавці Вед і ритуалів; *кшатрії* — правителі і во-

Апсари. Фрески з Сигірії, Шрі-Ланка.

їни, *вайшя* — хлібороби і торговці; *шудри* — слуги і раби. Люди поза кастами — *чандали.*

4. *Дхарма* — закон, релігійні догмати, релігія.

5. Чотири релігії: релігія Вед, на основі якої виникли *брахманізм* і *необрахманізм* (або *індуїзм*), включаючи *вішнуїзм* і *шиваїзм*, нетрадиційні — *буддизм* і *джайнізм.*

6. *Боги-деви* (в однині — *дева*).

7. Противники богів — *асури* і *ракшаси* — злі демони.

8. *Апсари* — небесні німфи, *гандхарви* — небесні музиканти і танцюристи, друзі апсар.

9. *Ріші* — мудреці, подвижники, аскети.

10. *Ашрами* — чотири періоди життя релігійної людини: *брахмачарин* — учень, який вивчає Веди, *ґрігастха* — господар, сім'янин, *ванапрастха* — самітник, який живе у лісі, *бхікшу* (*парівраджака*, або *яті*) — мандрівний аскет, що живе з милостині.

11. *Тапасвін* (*тапасвіджана*) — подвижник, аскет.

12. *Самсара* — цикл перевтілення душ.

13. *Нірвана* (*нірбана*) — звільнення від перевтілень.

14. *Бодхісаттва* — той, хто в останньому перевтіленні досяг нірвани.

15. *Буддха* (*Будда*) — *Сіддхартха*, *Гаутама*, *Шак'ямуні* — засновник буддизму (буквально: Буддха — Просвітлений, або Пробуджений, Бодхісаттва — Той, хто досяг нірвани).

ПОЧАТОК СВІТУ — КОСМОГОНІЯ І КІНЕЦЬ СВІТУ — ЕСХАТОЛОГІЯ

Космогонією (народженням світу) зазвичай називають міфи про виникнення, створення світу. Вже у Ведах космогонічні міфи суперечливі. То світ вважається результатом творчої діяльності божества, свого роду твір божественного мистецтва, то — результатом природного розвитку космічної матерії. На початку буття майбутній світ був хаосом, наповненим водою і пітьмою. Потім у ньому з'явилася якась зернина життя, що потрапила у спеку (тапас — спека і життєва сила), яка містила в собі потугу народжувати, тобто творити те, чим вона сама не була. За іншим міфом, на початку був якийсь велет Пуруша, невимірний на зріст, із різних частин його тіла утворилися всі частини світу. Цей велет і став творчим початком світу, "розчинившись у ньому...".

Якщо в космогонічних міфах різних народів повторюється прадавнє уявлення про виникнення світу з яйця ("все живе — з яйця"), то сучасні біологи можуть уточнити: "все живе — з клітини". Це уявлення знайшло підтвердження і в давньоіндійському космогонічному міфі. На початку всього сущого було золоте яйце (гіраньягарбга). Воно виникло у древньому хаосі, або ж його створив Праджапаті (Володар усього сущого), він же Брахма. У цьому золотому яйці містилося все, що є на світі: небесні світила, море, небо, гори, ріки, тварини, рослини, боги, добрі і злі демони, люди. Через тисячу літ яйце розкололося і Брахма, який вийшов із нього, почав творити світ, захований у золотому яйці. Побачивши, що суходіл заливає вода, він обернувся на вепра і підніс суходіл на своїх іклах. У цьому випадку ведичні боги Індра та Варуна підтримують уже існуючий світовий порядок, але не створюють його. Такими були суперечливі ідеї прадавніх індоарійців про виникнення чи створення світу — космічного порядку з первинного хаосу.

Головний бог давньоіндійського пантеону, Брахма, — творець світу, перша особа божественної трійці (Тримурті) — Брахма, Вішну і Шива. Загальне значення цього імені — повнота, або, точніше, — всеоб'ємна наповненість усього сущого. Це — організуюче начало первісного хаосу, велика душа Всесвіту (Атман), начало всіх начал. Перш за все він зі своєї сутності створив жіноче начало — Шатарупа, Савітрі, Гаятрі, Брахмані, Сарасваті. Зачарований його красою, він закохався у це жіноче начало. Воно стало першою богинею. Коли Брахма милувався цією жіночністю, у нього ви-

Брахма. Храм Брахми, Прамбанан, Ява.

ростали голови — чотири голови відповідно до чотирьох сторін світу, а коли Шатарупа знялася в небо, у Брахми виросла ще й п'ята голова. Брахма сказав Шатарупі: "Створімо всі види живих істот, людей, також богів — сурів й асурів!" У зв'язку з цими іменами богів зауважимо цікаву подробицю: первісно "асура" означало "сущий" (від кореня "ас", який у дієслові "асті" означає є, існує), тобто добре божество, та коли індоарійці відділилися від іранців і асури (в іранців — ахури) стали їхніми богами, індоарійці стали розуміти "а-сури" як "не-сури", і своїх богів (девів) назвали сурами. Послухавшись Брахми, Шатарупа зійшла з неба на землю. Вона стала дружиною Брахми, у них народився син Ману (або Сваямбхува чи Віраджа). Згодом п'яту голову Брахми спалив Шива вогнем зі свого третього ока. Брахма — це творча сила світобудови, його душа — Атман (сам), його індивідуальність — Пуруша — космічна особистість, кожна частина його — це також якась частина світу. В акті жертвоприношення Пуруша — і той, хто приносить жертву, і сама жертва. Бога Брахму (або Брахмана) зображували людиною з чотирма обличчями, зодягнутою у все біле, він сидів на лебеді, павичі чи на лотосі. У руках він тримає: в одній — усі чотири Веди (Рігведу — книгу гімнів; Яджурведу — книгу молитов і жертовних церемоній; Самаведу — книгу пісень; Атхарваведу — книгу заклинань), у другій — священний диск, у третій — чашу для пожертв, у четвертій — ложку для пожертвувань. Його дружина Сарасваті — богиня музики, мудрості і всіх наук. Вона — мати Вед, вона винайшла письмо (деванагарі) давньоіндійської мови — санскриту. Її уявляли молодою і вродливою жінкою з чотирма руками. У правих руках вона тримає квітку і книгу із пальмового листя — ознаку того, що вона богиня мудрості, у лівих — чотки і невеликий ритуальний барабан. Загальне значення її імені — "Текуча" — вказує на те, що вона спочатку була богинею протічних вод.

У міфах більшості прадавніх народів немає уявлення про остаточну загибель світу на зразок християнського другого пришестя і Страшного суду. У відомих нам міфах є ідея про періодичні кінці світу з наступними його відродженнями.

В індійській міфології сповідувалася ідея повторюваності періодів існування світу. Найтриваліший — це Махаюга — 4 320 000 сонячних років. Цей період поділяється на чотири періоди, що змінюють один одного: Крітаюга (1 728 000 років), Третаюга (1 296 000 років), Двапараюга (864 000 років) і Каліюга (432 000 років), він настав у 3102 р. до Р. Х. і триває досі. День Брахми — це Кальпа, що складається з 1000 великих періодів (Махаюга) з чергуванням загибелі світу (Пралая) і новим його

створенням (Сріштї). Щось схоже на ідею існування пекла і раю було і в міфах (відповідно — в релігіях) Давньої Індії.

Уже в сиву давнину обряд поховання трупів (інгумація) був замінений в Індії обрядом спалення трупів (кремація).

Душа спаленого відлітала у світ сонця і зірок. Під "душею" тут слід розуміти якусь духовну сутність: "асу" або "манас". Цю сутність праведників Агні — бог вогню — відносив у "світ батьків", а сутність грішників відносилася в підземний світ — Нарака. З часом уявлення про загробне існування змінилося. Спершу світ бога Ями був своєрідним раєм для праведників. Потім його стали вважати "чистилищем" для грішників. Зішестя у світ Брахми після осягнення "досконалого знання" давало можливість не повертатися на землю, а зішестя на небо було тимчасовим. Після блаженного життя на небі треба було починати нове життя на землі. Це переселення душ, або перевтілення (метемпсихоз, чи самсара), було покарою для тих, хто не набув у своєму житті досконалості. Для тих, хто набув досконалості, існувала "нірвана" — звільнення від перевтілень. Таке уявлення стало характерним для буддизму і всіх його різновидів. Християнська ідея вічних мук грішників у пеклі не притаманна найдавнішим релігіям.

Можете собі уявити те, що зветься вічністю і нескінченністю? Для нас є законом природи: все, що має початок, повинно мати й кінець. Залишається нез'ясованим, — мовиться у Ведах про виникнення цього світу чи про виникнення всіх світів.

Що ж до ідеї перевтілень (метаморфоз, або метемпсихоз), то вона визначала звичайний хід існувань, а нірвана була можливістю уникнути існувань.

Бодхісаттви у своїх перевтіленнях прагнули досягти нірвани, стану цілковитого просвітлення в тілі Буддхи (про що мова буде далі).

Уявлення давніх греків про царство тіней, царство Аїда (Плутона) та Персефони, і про Елісіон та острови блаженних мають мало спільного з християнськими уявленнями про пекло і рай. Ідея нескінченного творення і руйнування світів, властива давнім релігіям Індії, чужа християнству, юдаїзму та ісламу.

Нині існуючий світ коли-небудь загине з усім тим, що є на ньому, не тільки з людьми, але й з богами. Залишиться тільки космічна енергія творення і руйнування. Можливо, її слід вважати чимось надприродним, свого роду божеством?

БОГИ СТАРОДАВНІХ ВЕД

1. Адиті

Ім'я цієї богині можна перекласти як "Вільна від пут" ("Ні з чим не поєднана", "Абсолютна"). Мабуть, первісно вона уособлювала безмежне небо з його дітьми — Сонцем і Місяцем, Днем і Ніччю. Іноді її ототожнювали з богинею землі — Притхіві. Її називали також дружиною Вішну, донькою Дакші або його дружиною, дружиною Каш'япи і матір'ю всіх богів або тільки тих, яких називали Адитья, тобто діти Адиті. У Рігведі іменем Адитья називаються Ашма, Ар'яман, Бхага, Дакша, Індра, Мартанда, Мітра, Сур'я і Варуна. Згодом за кількістю місяців їх стало 12, на чолі їх стояв Вішну.

2. Агні

У цьому слові легко знайти схожість із нашим словом "вогонь", із литовським *ugnis*, з латинським *ignis*. Добування і використання вогню — найзначніше досягнення людства у розвитку цивілізації. Усі індоєвропейські народи з повагою ставилися до вогню, але особливо шанували його в релігії індоіранців.

Одначе звертає на себе увагу те, що іранці й індоарійці шанували його під різними іменами, і те, що, на відміну від інших народів, у тих і в тих не було міфів про викрадення вогню і передачу його людям. У них не було свого Прометея, але вогонь, як необхідний елемент жертвоприношення, стає тим, кому воно приноситься.

У давніх греків і в римлян розрізнялися бог природного вогню — Гефест, Вулкан — і богиня домашнього вогню — Гестія, Веста, чоловічий і жіночий вогонь. Чи не тому в нас і нині існують назви "вогонь" і "полум'я" (у греків — *pyr* і *phlo*, у римлян — *ignis* і *flamma*).

Уже в сиву давнину люди усвідомлювали зв'язок "домашнього" вогню з вогнем небесним, із блискавкою, що протинає хмари і проливає воду на землю. Ці два види вогню немовби мали зв'язок між "батьком Небом" і "матір'ю Землею" (Уранос і Гея у грецькій міфології).

Агні прославляли у ведичних гімнах. Йому приносили в жертву топлене масло і сому. Про його походження існували різноманітні міфи. Його називали сином Дьяу (бога неба) і Притхіві (богині землі), або сином Тваштара і Води, він також — дитя жертвоприношення і багатьох богів.

Агні. Деталь колісниці з Південної Індії. Музей Гіме, Париж.

Оскільки жертовний вогонь щоранку добували тертям одна об одну паличок — арані, його називали їхнім сином, або ще сином дерев. Його походження пов'язують із небесними вогнями — блискавкою і сонцем. Його братами вважають Індру, Варуну і Сому.

Через те що він бере участь у жертвоприношеннях, він — ідеальний жрець, мудрець і пророк. Його називали Вайшванара ("Належний усім людям") і Нарашамса ("Слава людей"), а також чоловіком молитви, що промовляється під час жертвоприношень (Сваха), і батьком богів Павакі, Павамани і Шучі. Разом із богом Ямою він — помічник сонячного бога Сур'ї. В нього червоне тіло, три ноги, сім рук, чорне волосся, сидить він на барані. У нього на шиї — шнурок брахманів і гірлянди з плодів. Сім променів сяють із його тіла. Його атрибути — сокира, факел, ложка для жертвоприношень. З рота пашить полум'я. Це він створив сонце і прикрасив нічне небо зорями. Його бояться і шанують боги.

Жерцям належить запалити три вогні: на сході — вогонь ахаванія (або вайшванара) для жертвоприношення богам; на півдні — вогонь дакшина (або нарашамса) для культу померлих пращурів; на заході — вогонь гархапатья для приготування їжі богам. Ці вогні символізують небо і сонце на ньому, землю і повітря — осідок вітрів і місцеперебування душ.

Численні міфи визначають зв'язок цих трьох світів. Згадаймо Бхрігу, богів бурі, що поєднують небо з землею, і Матаришвану, який приніс небесний вогонь на землю. І той, і другий — це боги вітру, а вітер вважали причиною і наслідком вогню.

В одному з пізніших міфів (у Вішну — Пурані) Бхрігу — перший мудрець і родоначальник із цим ім'ям. Його ім'я означає "народжений з вогню". Пулома, оповідається у міфі, була нареченою одного ракшаса. Бхрігу, зачарований красою Пуломи, викрав її і сховав. Однак всевидющий Агні вказав ракшасові схованку, і той забрав наречену до своєї оселі. Розгніваний Бхрігу прокляв Агні за те, що він допоміг ракшасові, і сказав: "Тепер ти їстимеш усе, що є на світі!" Агні запитав Бхрігу, чому той прокляв його за сказану ним правду. Він нагадав йому, що коли у відповідь на запитання хтось навмисне скаже неправду, то він за це потрапить до пекла, а разом з ним — сім попередніх і сім прийдешніх поколінь. Окрім цього, той, хто відмовиться відповісти на запитання, буде також осуджений.

"Хоча я теж можу виголошувати прокляття, — сказав Агні, — але я поважаю брахманів і стримую свій гнів. Я — уста богів і предків. Коли їм підноситься у жертву топлене масло, вони присутні при цьому завдяки мені, бо я — їхні вуста. Як ти можеш стверджувати, нібито я їм усе на світі?"

У відповідь на це Бхрігу змінив своє прокляття: "Як сонце своїм світлом і теплом очищує всю природу, так Агні очищатиме все, що опиниться в його полум'ї". Це дотепно було витлумачено, але ми знаємо, що вогонь не тільки очищує, але й спалює все, що охоплює його полум'я. Звісно, поняття про чистоту у нас і творців давніх міфів не одні й ті самі...

3. Сома

Це ім'я має кілька значень. По-перше, так називалася рослина, що неодмінно входила до складу жертвоприношення. По-друге, це напій богів, схожий на грецький нектар. Хто пив його, ставав безсмертним. По-третє, це божество, що з'являється у різних подобах: то як небесне теля, то як птах, то як зародок, то як велет, котрий виходить із води, то це — володар усіх рослин, то божественна сила, засіб проти всіх лих, то — місцеперебування душ працівників, то — покровитель поетів, джерело їхнього натхнення. Це основа життя, зв'язок між небом і землею. Та найчастіше (особливо в пізніші часи) він уособлював місяць. Індійські боги (втім, як і боги інших релігій) за вдачею були як і всі смертні люди. Вони народжувалися, жили, їли, пили, засинали, прокидалися, насолоджувалися коханням, чинили добро і зло, впадали в лють і навіть помирали (частіше всього — не назавжди). Сома народився в час сколочування сурами й асурами молочного моря, про що йтиметься далі у зв'язку з перетвореннями (аватарами) бога Вішну. Донька Дакші (одного з Праджапаті) — це дружина Соми. Фази місяця знайшли у міфі про Сому своєрідне тлумачення. Одне з них: боги час від часу п'ють сому, що міститься в місяці, і до нового наповнення "місячної чаші" після молодика до повні має минути певний час. Частіше, одначе, фази місяця пояснювали гнівом Дакші, який за перевагу, виявлену одній із доньок Дакші Сомою на зло всім іншим, засудив його на смерть, але інші дружини Соми вблагали Дакшу відмінити вирок і смерть назавжди замінили на тимчасове сконання, отож після кожного наставало відродження. Упевнений у своїй могутності, Сома наважився викрасти Тару, дружину Бріхаспаті, наставника богів. Бріхаспаті повсюди шукав дружину, нарешті сам Брахма звелів Сомі повернути Тару її чоловікові. Але в цей час спалахнула війна між богами під проводом Індри і військом ракшасів, очолюваним Сомою. Тара звернулася за допомогою до Брахми, і той примусив повернути Бріхаспаті його дружину. Одначе Бріхаспаті помітив, що Тара вагітна, і відмовився її прийняти до пологів. Дитина тут же народилася, така гарна і могутня, що Сома й Бріхаспаті засперечалися, кожен волів стати її батьком. Брахма допитав Тару, й вона зізналася, що дитина —

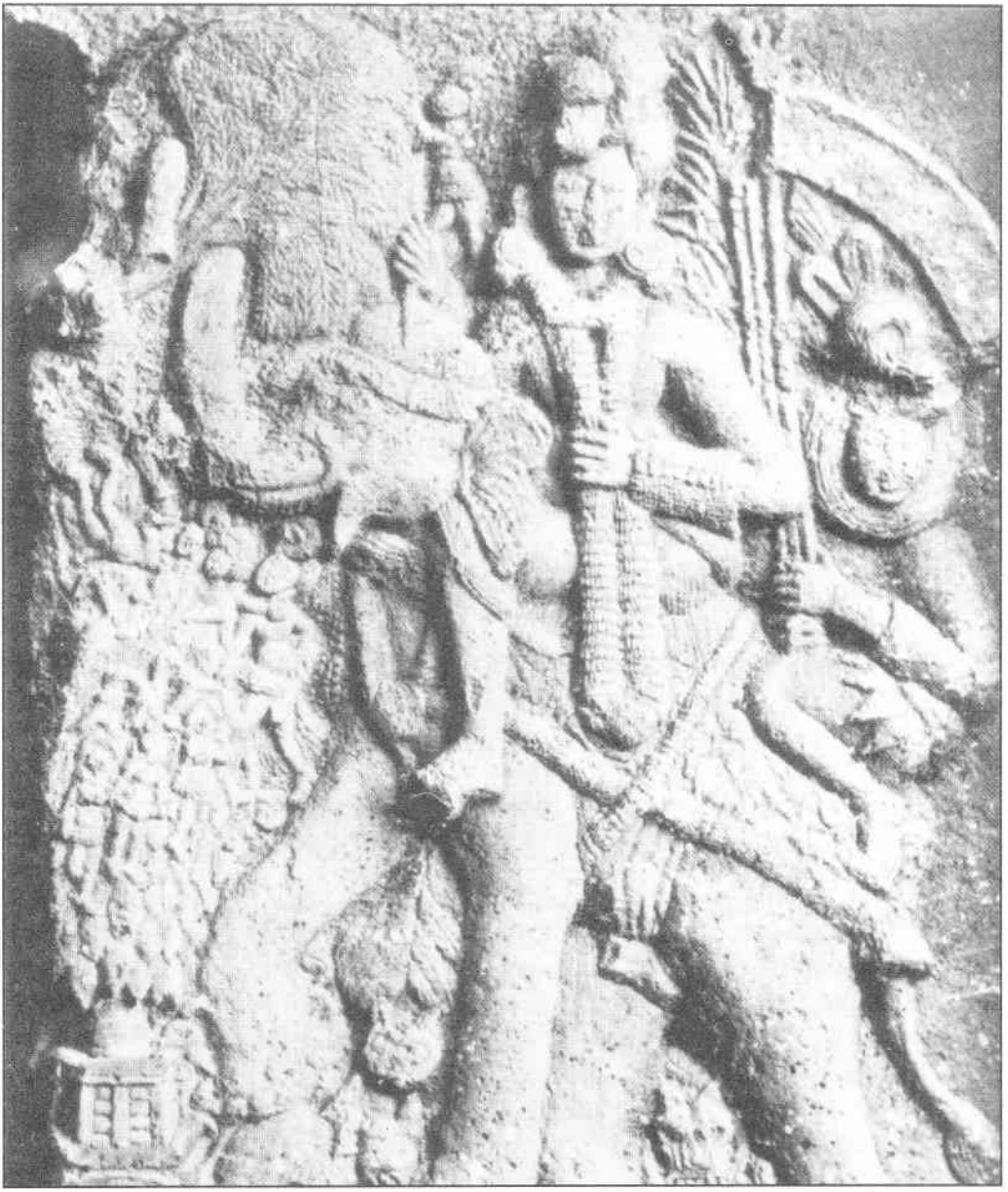

Індра верхи на слоні. Бхаджа, Індія.

син Соми. Зрадівши, Сома назвав сина Будхою, тобто Мудрим. Це ім'я слід відрізняти від імені Буддха, того, кого назвали Просвітленим, — засновника буддизму. Син Соми Будха вважався родоначальником в Індії "місячних династій".

Будха — також назва планети Меркурій.

4. Індра і Врітра

У сиву прадавнину Індра був богом грому і бурі, урагану, а також богом війни, тобто покровителем касти воїнів і правителів — кшатріїв. Ймовірно, тоді його називали Рудрою. Його зброєю були блискавиці (ваджра), за допомогою яких він розправлявся зі своїми ворогами. З часом він утратив свою значущість у сонмі богів.

Був час, коли на землі жив брахман, за своєю силою рівний богам. Його звали Тваштар. Він ненавидів Індру. Аби позбавити Індру його могутності, він спородив сина і наділив його своєю силою. У сина було три голови. Перша голова читала Веди, друга — годувала, а третя роззиралася одразу на всі чотири сторони світу. Він перевершував людей подвижництвом і побожністю. Індра стурбувався, що з кожним днем юний аскет так набирав на силі, що з часом міг би заволодіти всім світом. Він підіслав до нього чарівних апсар (небесних німф), аби ті віднадили його від заповзятого аскетизму, але марно: богатир не звернув на німф аніякої уваги.

Тоді Індра вразив його блискавкою, та навіть по смерті тіло аскета випромінювало сліпуче світло, яке й далі дратувало Індру. За його наказом дроворуб відсік усі три голови мертвого аскета, і тоді з його тіла вилетіла зграя голубів.

Щоб помститися Індрі за смерть сина, Тваштар витворив велетенського ракшаса (злого демона), який головою впирався в небо. Це був Врітра, найлютіший ворог Індри і всіх інших богів. Індрі довелося зійтися з ним у герці. У запалі битви Врітра вхопив Індру і проковтнув його. Розгублені боги не знали, як врятувати Індру. Натомлений битвою ракшас позіхнув, і цим скористався Індра, щоб вирватися з його пащі. Битва закипіла знову, однак Індра не зумів здолати Врітру і втік із поля бою. Він звернувся за порадою до мудреців (ріші), і ті разом із ним рушили до Вішну. Він нарадив їм помиритися із Врітрою і натякнув на те, що свого часу він втілиться у зброю, яка порішить Врітру. Ріші переконав Врітру пристати на мир з Індрою, і той урешті-решт погодився, з умовою, що Індра не нападатиме на нього ані з дерев'яною зброєю, ані з кам'яною, ані з залізною, ані з чимось мокрим чи сухим, ані вночі, ані вдень. Так було укладено мир. Тим часом Індра обмірковував, як йому помститися за поразку Врітрі. Одного вечора, блука-

Дурга вбиває демона й водночас позбавляє його подоби тварини, якої він прибрав. Силор, Індія.

Летючі демони. Айголе, Індія.

ючи берегом моря, він побачив неподалік свого заклятого ворога. Йому спало на думку: "Сонце вже сідає за обрій, уже не день, але ще й не ніч. Якщо мені вдасться вбити цю потвору тепер, я не порушу своєї обіцянки". Цієї миті величезна хвиля піни звелася над морем. Індра подумав: "Ця піна — не дерев'яна, не кам'яна, не залізна, ані суха, ані зовсім мокра". Він схопив піну (у міфах це ймовірно) і жбурнув її у свого ворога. Той упав мертвий, бо в піні таївся сам Вішну, який обіцяв допомогти Індрі. Боги і все живе на землі зраділи. Сонце засяяло в небі, повіяв ніжний легіт, на деревах розпустилися бруньки, на луках зацвіли квіти.

Одначе Індра не зрадів, адже він вчинив тяжкий гріх— убив брахмана, хоча цей брахман і був чудовиськом. Нам, звісно, важко собі уявити, що навіть жахливі ракшаси можуть бути представниками вищої касти, касти брахманів. Пам'ятаймо одначе, що в Індії навіть одне й те саме божество може втілювати і добро, і зло.

Тваштара іноді вважали батьком Індри та інших богів, але, за одним із міфів, Індра убив його, щоб відібрати в нього чашу, в якій був напій безсмертя — сома. Тваштар загинув тому, що нечітко сформулював прокляття, і замість "Хай згине ворог Індра!" вийшло: "Хай згине той, кому Індра ворог".

5. Мітра і Варуна

Цих прадавніх богів вважали синами безконечності світів — богині Адиті. Їх називали царями — раджа — і володарями основи касти кшатріїв — правителів і воїнів (кшатра — влада). Вони, одначе, не виступали в людській подобі, як Індра. Вони — охоронці світового порядку (ріта). Мітра поєднує людей узами дружби, відає домовленостями та угодами, а Варуна пильнує за дотриманням клятв. Із висоти небес вони спостерігають, що діється на землі. Мітра своїм сяйвом освітлює світ удень, а Варуна — вночі. Мітра — це сонце, а Варуна —місяць. Так було первісно, але пізніше Мітра поступився своїм місцем іншому сонячному богу, яким став Сур'я (Сонце). Мітра і Варуна склали двійцю божеств, які доповнювали один одного. Вони були богами прадавніх індоіранців. У релігії іранців Мітра був поважнішим богом, аніж у релігії індоарійців. Варуна в іранців під іменем Ахура-Мазда став верховним богом. Культ Мітри набув значного поширення за часів Римської імперії — не меншого, ніж християнство за тих часів. Варуна — охоронець законів природи і людей, він винагороджує за добрі справи і карає за вчинене зло. Йому підвладні повітря і води. Вітер — його дихання, зорі — його очі. Він бачить усе, що відбувається у світі. Він єднається з місяцем келихом із напоєм безсмертя — сомою. Він керує фазами місяця, оскільки ж Місяць — теж оселище мертвих, його нарівні з Ямою називають також царем цього оселища. Його зображують білотілою людиною верхи на морському чудовиську (Макара), він тримає аркан, що символізує його роль охоронця справедливості. Від цього символу його називають Пашин (паша — петля, аркан, ласо). Як володар водяної стихії, він зветься ще Джалапаті, Джадапаті, Амбураджа. Водночас із богом сонця (Сур'я) він закохався у прекрасну Апсару-Урваші, й вона народила їм сина, знаменитого своїм аскетизмом, — Агастью.

Існує припущення щодо спільного походження імен давньоіндійського Варуна і грецького Уранос (небо і родоначальник богів). Первісне значення імені Мітра — домовленість, угода, дружба, друг. При цьому варто нагадати, що грецьке слово "еірене" ще означало "угода (мирний договір)" і "мир". Відповідно, Еірене була богинею миру (звідси і християнське ім'я — Ірина).

6. Ашвіни, або Насатья

Боги-близнюки Ашвіни (буквально — Вершники). Вони схожі на давньогрецьких Діоскурів (синів Зевса і Леди). Це божества ранкової і вечірньої зорі (богиня ранкової зорі — Ушас, про неї мова далі). Інше ім'я — Насатья —

вказує на їхню роль у давньоіндійському пантеоні: вони "рятівники", божественні лікарі-цілителі, що позбавляють від усіх недуг. Їхні батьки — Сонце (Сур'я) і богиня-хмара Саранью, їхня спільна дружина — богиня сонця (Сур'я — жіночого роду), донька Савітрі (або Савітара), теж бога сонця. Вони також покровителі сімейної злагоди і шлюбів. Їхню триколісну колісницю зробив один із рібху — божественних майстрів.

Незважаючи на їхню вроду і благочинність, боги не прийняли їх до себе на небо, бо їхнє походження було недостатньо божественне. Одначе ріші Чьявана, якому вони повернули вічну молодість, упросив богів пустити їх до себе на небо. Це було так: одного разу Ашвіни побачили юну і прекрасну дружину Чьявани Суканью (Прекрасну діву), коли вона купалася. Вони стали вмовляти її покинути старого чоловіка і вибрати для шлюбу одного з них. Вона відмовилася пристати на їхню пропозицію. Тоді вони сказали: "Ми повернемо твоєму чоловікові молодість, а ти обери серед нас трьох того, кого ти забажаєш, щоб він був твоїм чоловіком". Її чоловік погодився на це і, поринувши разом з Ашвінами в озеро, вийшов звідти молодим і вродливим. Так усі троє, вийшовши з озера, постали зовсім однаковими з виду. Суканья довго вагалася, кого з них обрати. Нарешті їй удалося впізнати серед них свого чоловіка. Вона зупинила на ньому свій вибір, і він, молодий, вродливий і щасливий, упросив Індру прийняти Ашвінів до себе на небо і дозволити їм нарівні з богами пити сому, напій безсмертя.

7. Ушас

Ушас (у греків — Еос, у римлян — Аврора) — богиня ранкової зорі, світанку, світлого неба на сході, провісниця сходу сонця. Їй був присвячений у Ведах один із найгарніших гімнів. Її називали донькою Неба і сестрою Ночі. Вона була в родинних зв'язках із богом Варуною. Її називали також дружиною Сонця, а бога Агні — її коханим. У деяких гімнах вона постає як матір Сонця, Ашвіни — її друзі. Індра виявляється то її творцем, то її ворогом. Ушас їде небом у колісниці, запряженій або рудими коровами, або гнідими кіньми. Вона — завжди усміхнена красуня, упевнена в силі своєї вроди. Вона освітлює світ. Вона — це життя і здоров'я всього живого. Вона вічно юна, бо народжується щоранку. Вона пробуджує природу, людей, звірів, птахів. Змінюються покоління на землі, а Ушас залишається вічно юною і прекрасною.

Ушас. Деталь колісниці з Південної Індії.
Музей Гіме, Париж.

8. Савітар

Культ Сонця у тій чи тій формі існував у всіх релігіях індоєвропейських племен, хоча в жодній бог Сонце не був верховним божеством. У релігіях індоєвропейців (відповідно — у їхніх міфах) сонце з'являється в образах кількох богів. Бог Савітар (або Савітрі) — своєрідний рушій. Він спричинює сонячне світло, приводить у рух води і вітри. З ним пов'язані своїми діяннями боги Індра, Варуна, Мітра і головний бог сонця — Сур'я. Як світовий рушій, він ототожнюється із Праджапаті, Пушаном, Тваштаром. У нього золоті язики (проміння сонця). Він їде небом на золотій колісниці. Його золоті руки охоплюють усе небо, благословляючи світ і наснажуючи життям усі створіння. Він царює на небі і робить безсмертними всіх богів, які йдуть за ним. До нього спрямовують свої молитви люди, щоб він очистив їх від гріхів і привів їхні душі до оселища праведників. Кожен брахман, прокидаючись, співає гімн на його честь і від цього набуває магічної снаги.

9. Сур'я

Прозивне слово "сур'я" означає "сонце" і містить той самий індоєвропейський корінь, що й у російському слові "солнце", литовському *saube,* латинському *sol* і грецьких *helios, ksavlios.* У давньоіндійському пантеоні — це один із богів сонця, іноді ототожнюваний із Савітаром, але частіше не тотожний йому. Його зображували в образі людини з темно-червоною шкірою, трьома очима і чотирма руками.

У двох руках він тримає лотоси, третьою рукою благословляє своїх шанувальників, а четвертою підбадьорює їх. Іноді його зображували у червоному лотосі, з променистим тілом. Санджня, дружина Сур'ї, була донькою Вішвакармана (Всетворця) — божественного майстра "на всі руки". Одного разу, знеможена від кохання Сур'ї, Санджня втекла від нього. Після тривалих пошуків він знайшов її, але його тесть, щоб трохи обмежити його продуктивну силу, відібрав у нього восьму частинку його блиску і створив із неї диск Вішну, тризуб Шиви, спис бога війни Картткеї і зброю бога багатства Кувери, що мешкав у Гімалаях (Монастирі снігу). Сур'я їде небом у колісниці, запряженій сімома кіньми. У священних текстах мовиться про дванадцять образів сонячного бога, серед яких називаються Індра, Парджанія, Тваштар, Пушан, Вішну, Варуна і Мітра. Він всюдисущий у світі і глибоко проймає душу кожної людини.

Вішну-Нарасімха вбиває демона Хіраньякашипу.

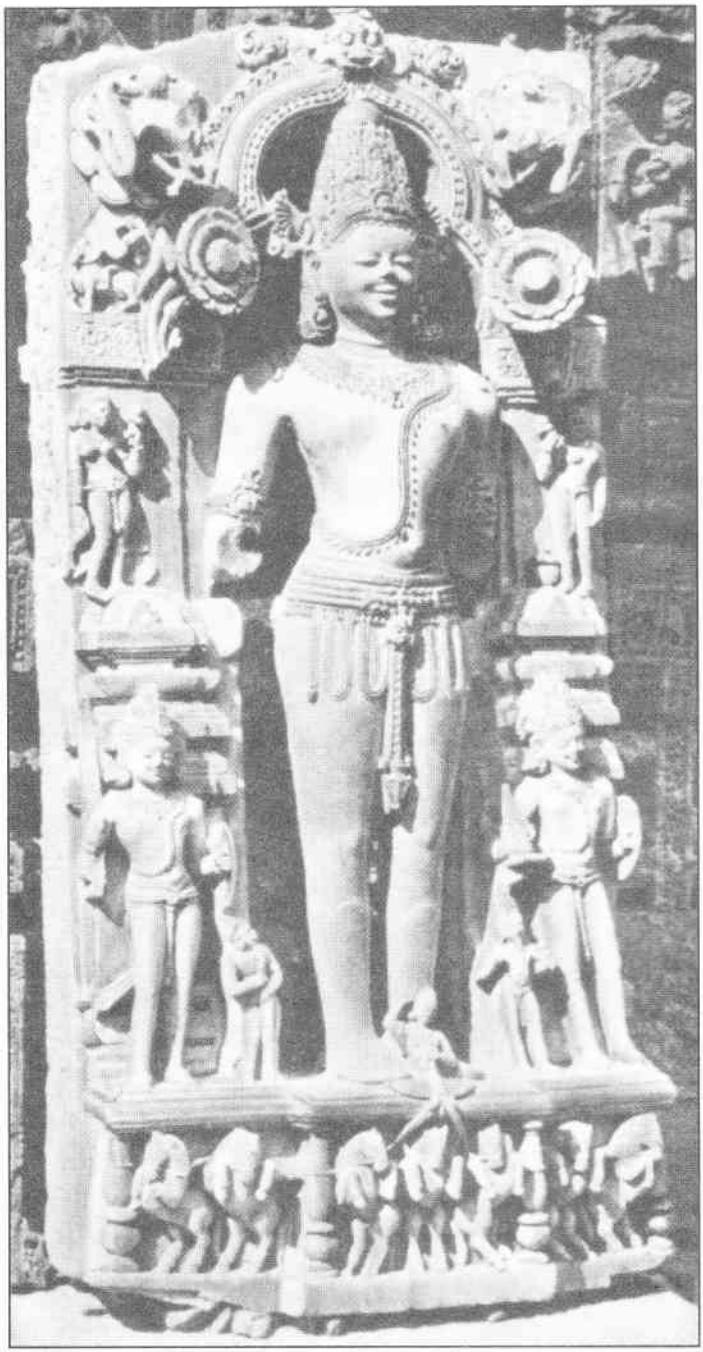

Сур'я. Внизу семеро коней та візник з колісниці Сонця. Конарак, Індія.

10. Пушан

Це типове "синкретичне" і через те "поліфункціональне" божество: у ньому поєдналися уявлення про різних богів. Він і пастуший бог (бог пастухів і стад), і бог шляхів, захисник прочан і мандрівників. Він же, як і грецький Гермес — Психопомп, спроваджує душі померлих людей до оселища пращурів. За своїм походженням він пов'язаний із сонцем. Він — син Ашвінів, а його дружина — Сур'я, тобто сонячне божество жіночого роду. Він їздить небом у колісниці, запряженій цапами. У руках — стрекало або бодець, щоб підганяти цапів, і спис. Він беззубий, харчується тільки кашею, але постачає поживу богам і людям. До нього звертаються з молитвами, благаючи дарувати благополуччя і достаток.

11. Тваштар (або Тваштрі)

Це — ще одне божество, пов'язане з сонцем, але воно виступає у міфах переважно як божественний майстер (як і Вішвакарман). Його зображували з сокирою і чашею соми. У деяких міфах його називають батьком Індри, а в інших — Індра убив його, щоб заволодіти сомою. Його називали також батьком Агні, Саранью (дружини Вівасванта, Бріхаспаті і Вішварупи).

У пізніших міфах його ототожнюють із Вішвакарманом. Його називають також "заохочувачем", який має різні подоби (Савіта-Вішварупа).

12. Наги

Отруйні змії природно викликають не лише страх у людей в усіх країнах, де ці гади водяться, а й повагу. Тому в міфах і релігіях багатьох народів вони не тільки присутні, але й обожнюються, хоча нам це видається дивним. Наги в індійських міфах — це демони-змії. Найчастіше їх уявляли як звичайних змій, іноді — як величезних змієв-драконів або в людській подобі. У них був свій цар — Такшака, який жив у підземному палаці. Деякі правителі вели свій рід від Нага. Культ змій був особливо поширений на півдні Індії серед давньоіндійських племен.

У міфах Нага і його дружини (нагині) відіграють роль злих істот, які несуть загибель людям. Одначе Вішну не боїться спати під шатами велетенського змія Шеша, у якого сім голів.

Будда, що сидить на нагу Мучилінді.
Кхмерське мистецтво. Музей Гіме, Париж.

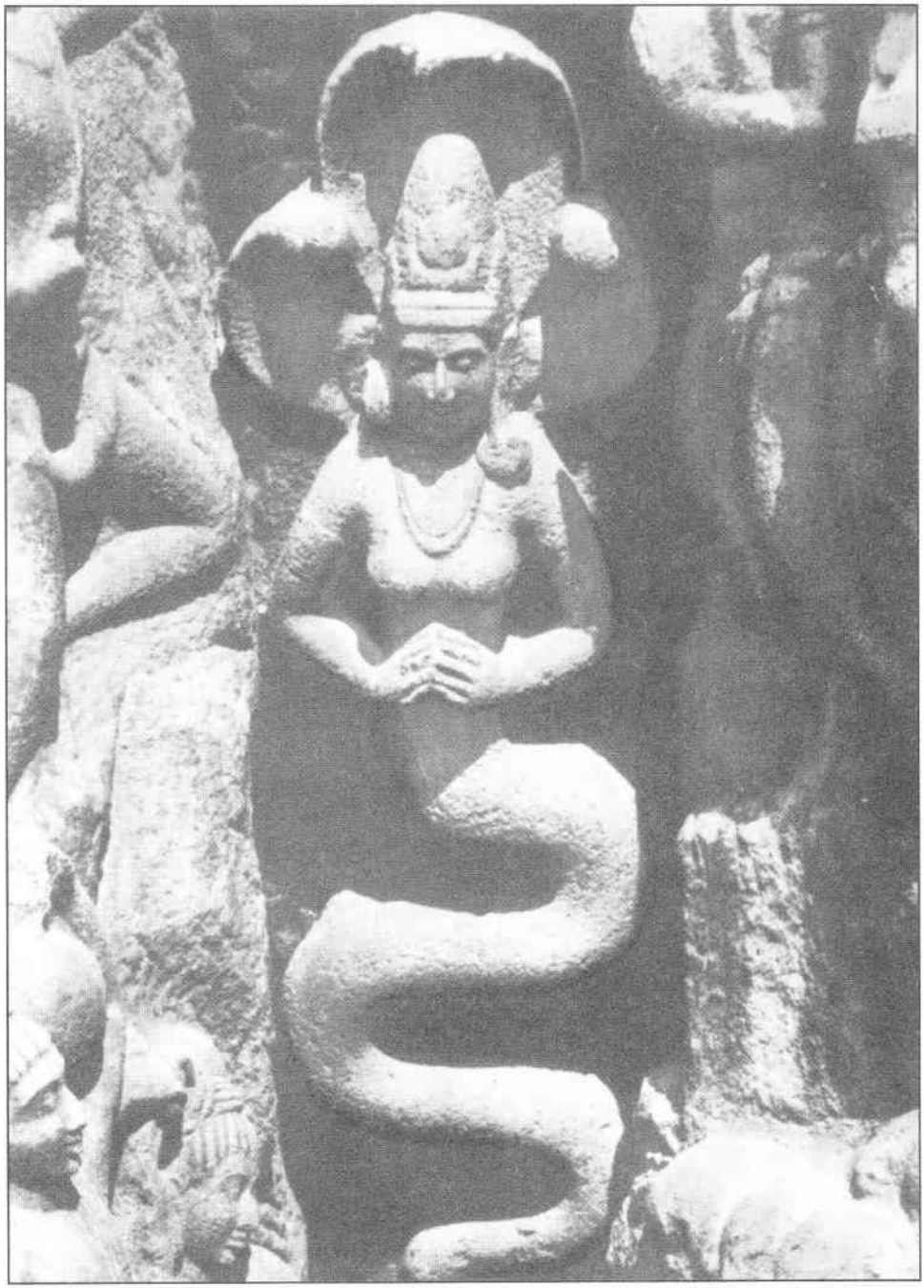

Нагині. Деталь спуску до Гангу.
Магабаліпурам, Індія.

Двоє нагів.

Що таке подвиги? Із цим словом пов'язуємо славні діяння міфічних героїв, які прагнули визволити людей від чудовиськ, драконів, демонів, всіляких злих і найчастіше надприродних істот. Щоправда, серед славних подвигів Геракла є й такі, як очищення стаєнь царя Авгія, але й цю справу можна назвати подвигом у низці інших його вчинків. Але тих, хто здійснює подвиги, ми все ж не називаємо подвижниками. Подвиги здійснюють герої, а подвижники — це здебільшого люди, славетні своїми добрими вчинками, сказати б — своєю святістю, відданістю богові. Ахіллес — герой, а Іоан Хреститель — подвижник. Герої перемагають ворогів (усе одно — людей чи чудовиськ), а подвижники головним чином перемагають самі себе, свої пристрасті, свої гріховні помисли. Якщо йдеться про індійських подвижників, вживаємо такі слова, як "аскети" і "самітники". Це, звісно, вельми приблизні відповідники до санскритських слів — "тапасвін", "тапасвіджана" і "ашра-мавасин". Першими двома словами називають людину, яка віддається аскетизму, покаянню. Третє слово стосується людини, яка живе в обителі самітників (віддалік від світу), в "ашрамастхані", воно майже відповідає нашому слову "самітник". У міфах, звісно, присутні "надприродні" аскети. Вони сидять, схрестивши ноги, упродовж тривалого часу (навіть багато років) на одному й тому ж місці, не їдять, не п'ють, поринувши в роздуми. Вони продукують у собі таку "космічну енергію" ("тапа" дослівно — жар, спека), яка може цілковито змінювати світ і якої побоюються навіть боги. Від-

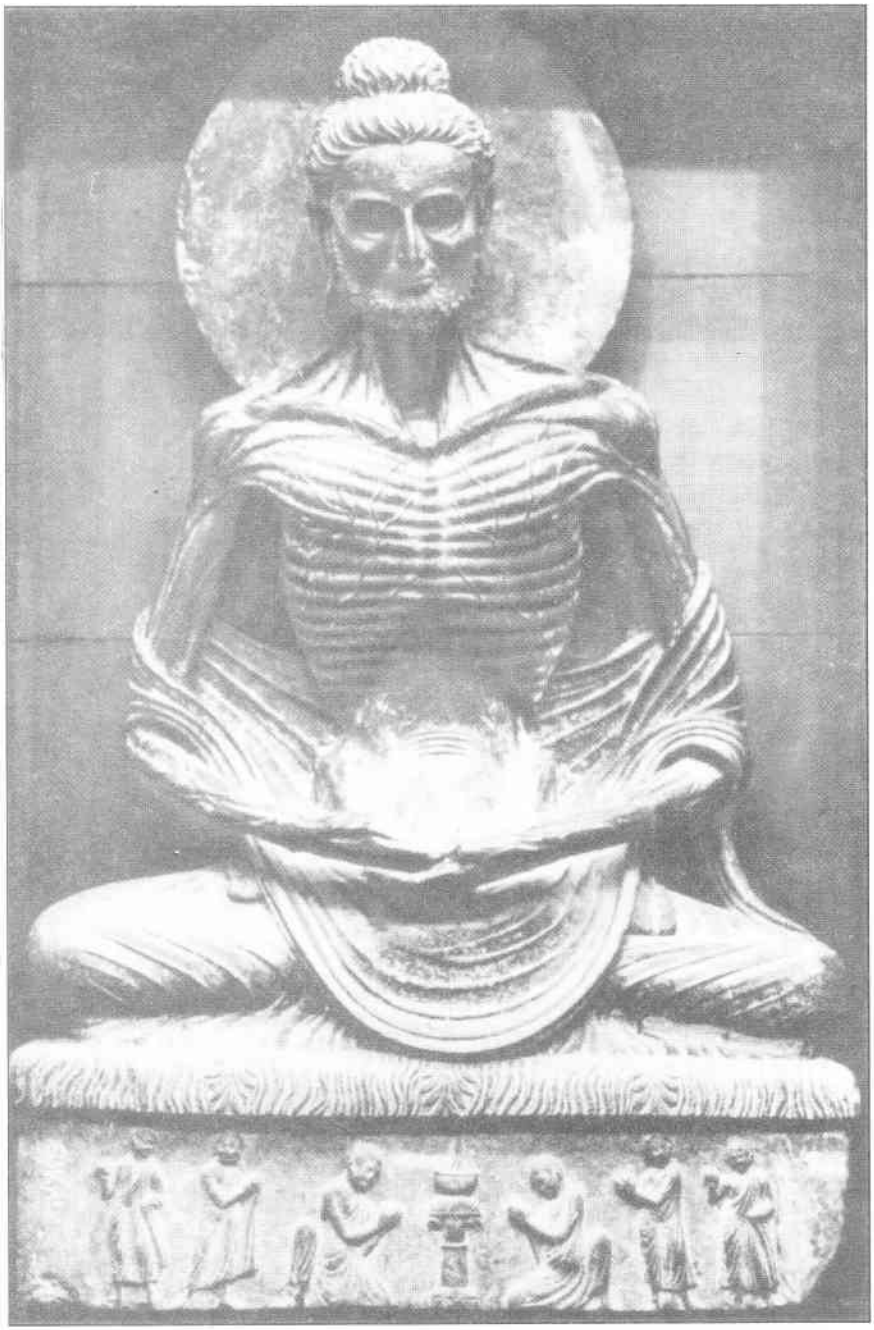

Аскет Гаутама. Пешавар, Пакистан.

волікати аскета від самозаглиблення — тяжкий гріх, що заслуговує сувого покарання (не випадково Шива, який вдався до аскетизму, своїм поглядом спопелив бога кохання Камадеву). Через свій мимовільний злочин проти аскета загинув раджа Парикшит. Ось як це було.

У "Магабгараті" переказується міф про царя змій Такшака й одержимого пристрастю до полювання царя Парикшита. Одного разу, переслідуючи поранену ґазель, Парикшит помітив дивну купу, схожу на мурашник, а в ній — мовби миготіли два світлячки. Він не втямив, що це не мурашник, а аскет, який непорушно сидить уже впродовж багатьох років, світлячки ж — його очі. Він доторкнувся до них, і це порушило спокій аскета. Син зневаженого аскета виголосив Парикшиту страшне прокляття: "Через сім днів змій Такшака спалить тебе своєю отрутою!" Парикшит спробував було уникнути такої долі й повелів збудувати палац на верхівці величезної колони, оточеної озером. У цьому палаці він усамітнився зі своєю свитою. Одначе Такшака вдався до хитрощів. Він прирік людей на безкінечні перетворення, і кожне їхнє нове існування було для них покарою за скоєне в попередніх існуваннях зло.

Вішну спить на змії Ананта-Шеші. У квітці лотоса, що виросла з його пупа, сидить бог Брахма. Зображення, вирізьблене на скелі поблизу річки Ґанґі, штат Мадрас, Індія.

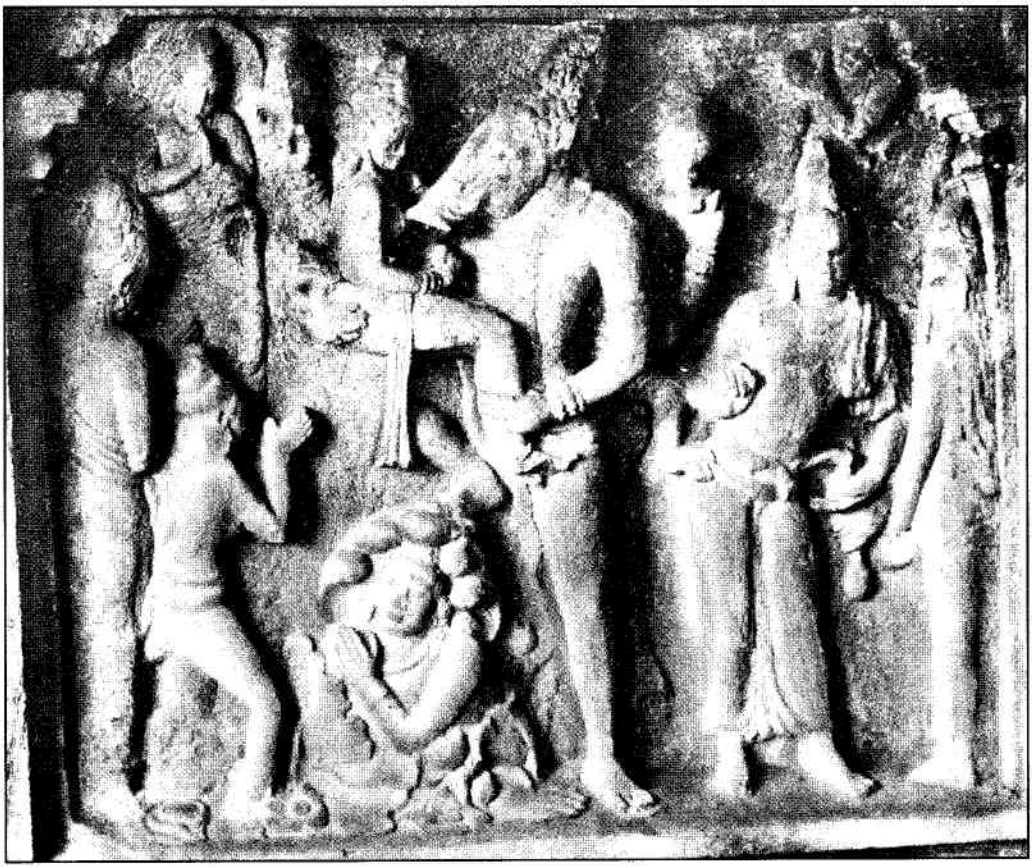

Аватара — Вішну-Варага. Вішну в подобі велетня з головою вепра несе богиню землі. Магабаліпурам, Індія.

Один із них, Равана (котрий колись був божеством на небі Вішну), вчинив непростимий гріх. Для спокути його треба було зійти з неба на землю. Там йому призначені були або три перевтілення, як ворогові Вішну, або сім перевтілень, як другові Вішну. Він обрав для себе три перевтілення, аби швидше спокутувати свій гріх. Цей вибір призвів до того, що Вішну теж довелося перевтілюватися на землі, щоб убивати Равану в кожному його перевтіленні.

1) Хіраньякашипу — перший аватара (перевтілення) Равани. Завдяки силі, яку йому дав сам Брахма, він відібрав владу в Індри і прогнав богів з неба. Так він став володарем усього світу. У нього був син Прахлада, який шанував Вішну як верховного бога. Розгніваний цим Хіраньякашипу піддав сина страшним тортурам, аби той відцурався смертельного ворога

Вішну дивиться, як сколочують океан. Водночас у подобі величезної черепахи він підтримує гору Меру (або Мандару), якою, власне, й сколочують. Ангкор-Ват.

свого батька. Але марно: Прахлада і далі звеличував Вішну перед богами, демонами і людьми. Хіраньякашипу повелів убити Прахладу, але його не брали ані меч, ні отрута, ні вогонь, ані скажений слон, ані магічні заклинання, бо його охороняв Вішну.

Хіраньякашипу покликав до себе непокірного сина, але той іще раз спробував переконати свого лютого батька в могутності бога Вішну, у його повсюдності. Розгніваний Хіраньякашипу вигукнув: "Якщо, як ти мовиш, Вішну є всюди, то чого я його не бачу?" Із цими словами він од люті штовхнув колону в залі свого палацу, і вона розвалилася. Тоді Вішну в подобі людини-лева (Нарасімхи) вийшов із колони і, схопивши Ракшаса, роздер його на дрібні частини.

2) Ракшас Балі (Могутній) і Вішну в подобі карлика (Ваманаватора).

Прахлада щасливо царствував після загибелі свого лютого батька—ворога Вішну. У нього був онук, могутній ракшас на ймення Балі.

Він теж був заклятим ворогом Вішну, але Вішну був сильнішим. Боги-вигнанці попрохали Вішну знову перевтілитися і, перемігши грізного

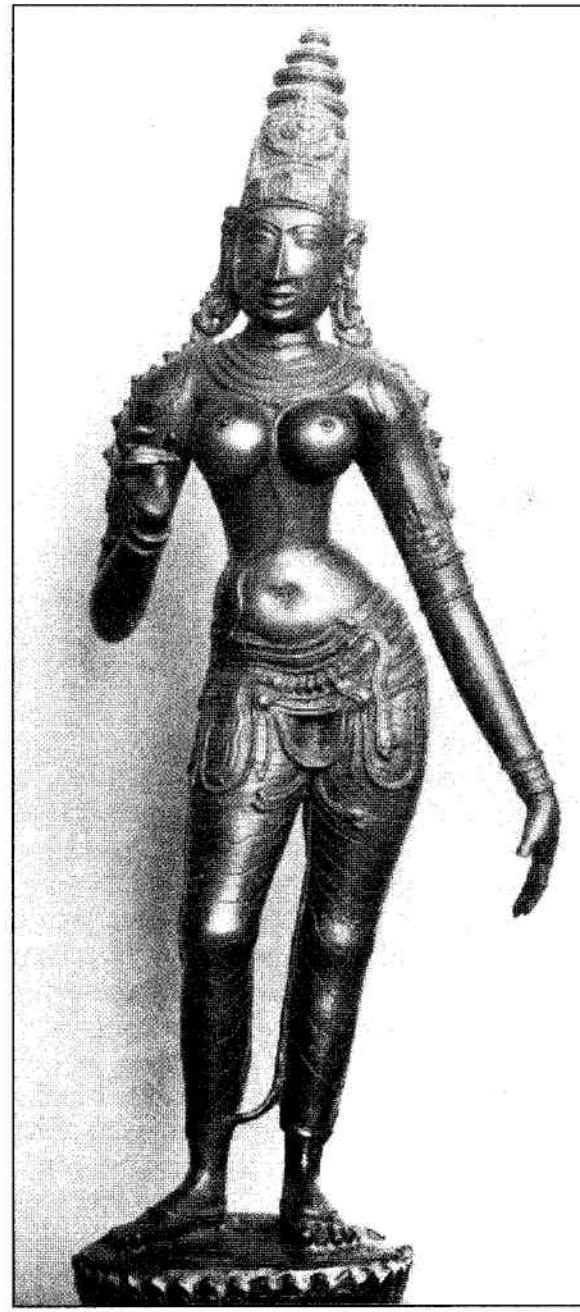

Лакшмі.
Бронзова статуетка з Південної Індії.
Музей Гіме, Париж.

Балі, повернути їм колишню могутність. Вішну перекинувся на брахмана-карлика (Вамана).

Коли Балі приносив жертви на березі священної ріки Нармада, до нього підійшов маленький брахман. Закінчивши належний ритуал брахмана, Балі запитав, що йому потрібно. Відмовитися виконати брахманове прохання вважалося злочином.

"Дай мені стільки твоєї землі, скільки я відміряю трьома моїми кроками!" — мовив карлик. Балі подивувався такому проханню, але погодився виконати його. Вішну набув свого звичного вигляду і двома кроками пересягнув цілий Всесвіт. Йому залишалося ступити третій крок, але для нього вже не було місця у Всесвіті. Балі мав до кінця виконати прохання всемогутнього Вішну, порушити угоду він не міг, і для третього кроку Вішну йому довелося підставити власну голову. Вішну одним штурханом кинув ракшаса глибоко під землю. Так завершилося царство Балі й у світі запанував колишній лад.

3) Про боротьбу Рами (один з аватарів Вішну) з Раваною — царем острова Ланка (Цейлону) — детально оповідається у великій епічній поемі "Рамаяна" ("Пригоди Рами"), про яку варто оповісти окремо. Тут скажемо тільки, що Рама, вбивши Равану, допоміг йому визволитися від його другого аватари і, завершивши третій, повернутися на небо Вішну. У Равани у його другому перевтіленні було два брати: Кумбхакарна і Вібхішана. Перший був жахливим ненажерою. Він поїдав усе, що потрапляло йому під руку: і тварин, і людей. Брахма, аби порятувати світ від ненажери, хотів було приспати Кумбхакарну навіки, але той ублагав Брахму дати йому можливість спати тільки півроку, а наступні півроку наїдатися донесхочу і погамовувати спрагу. Це, звісно, теж було небезпекою для світу. Вібхішана спробував було умовити свого брата Равану повернути викрадену у Рами дружину Сіту, але Равана прогнав його. Тоді Вібхішана перейшов на бік Рами, і той, перемігши Равану, призначив Вібхішану царем острова Ланка.

4) Шишупала — третій аватара Равани. В одного царського подружжя народилася дуже дивна дитина з трьома очима і чотирма руками. Коли батьки вирішили збутися її, пролунав чийсь голос: "Не бійтеся, виховуйте вашу дитину! Її час іще не настав, але вже народився той, хто її уб'є, коли прийде день, визначений її долею. До того часу все буде сприяти їй..." Мати дитини, дещо втішена такими словами, спитала: "Хто ж уб'є мого сина?" Голос відповів: "Ти впізнаєш його так: коли дитина буде в нього на колінах, зникне її третє око і відпадуть зайві ноги!" Батьки дивовижної дитини вирушили з нею у подорож, і всюди, де вони гостювали, просили господаря дому взяти до себе на коліна їхню дитину, але нічого не зміню-

валося. Ні з чим повернулися вони додому. Через деякий час до них навідався юний царевич Кришна (один з аватарів Вішну). Тільки-но він узяв їхнього сина до себе на коліна, як у дитини зникло третє око і відпали зайві ноги. Так цариця довідалася, хто буде вбивцею її сина. Вона кинулася благати Кришну: "Пообіцяй мені! Якщо мій син зневажить тебе, ти йому вибачиш!" "Гаразд! — сказав Кришна. — Навіть коли він зневажить мене сто разів, я йому вибачу!" Одначе присуду долі не можна було обійти. Через кілька літ по тому цар Юдхіштхіра влаштував урочисте жертвоприношення з нагоди свого сходження на престол. Царі й герої різних країн були запрошені на церемонію. Серед запрошених був Кришна, і його першого з-поміж гостей привітало царське подружжя. Проте Шишупала, який теж був серед гостей, не погодився з цим. "Ви зневажаєте присутніх,— сказав він Юдхіштхірі та його дружині,— віддаючи перевагу з-поміж усіх царів і героїв тому, хто ані за своїм походженням, ані за віком, ані за заслугами не гідний такої честі". Він так переконливо говорив, що багато хто з присутніх підтримали його. Марно Юдхіштхіра намагався втихомирити Шишупалу. Врешті він звернувся за порадою до свого діда Бхішми. "Хай великий Кришна сам вирішить цю суперечку! — сказав Бхішма. — Що може вдіяти пес супроти лева, коли цей лев прокинеться?" Шишупала знесамовитів від люті, що його порівняли із собакою. Він усіляко ображав Бхішму, але той не втрачав витримки. Втихомиривши присутніх, розказав їм про Шишупалу і пророцтво, повідане його батькам. Лють Шишупали не знала меж. Він вихопив свій меч і став погрожувати Бхішмі. Той на всі погрози відповідав одне: "Я не боюся нічого, бо перед нами той, кого ми вшановуємо як бога. Нехай той, хто домагається наглої смерті, ринеться на бій із ним, із чорним богом, у якого в руках його зброя — диск ("бімба") і палиця. Коли ж той загине, його душа втілиться у бога". По цих словах усі позирали на Кришну, який зберігав цілковитий спокій, дарма що Шишупала з хижою лютістю ганьбив шанованого Бхішму. Нарешті він сказав: "Тепер, ракшасе, чаша твоїх злочинів переповнилася!" Тієї ж миті вогненний диск упав на голову Шишупали і розсік його від маківки до п'ят. Потім усе сталося так, як сказав Бхішма: Равана, тобто Шишупала, вивільнився зі свого перевтілення, увійшовши в тіло Кришни.

ПУРУРАВАС І УРВАШІ

Одного разу, полюючи у Гімалаях, раджа Пуруравас почув, що хтось гукає на допомогу. Виявляється, двох апсар, які бавилися у квітучому лісі, викрали ракшаси. Пуруравас прогнав ракшасів. Він був радий, що порятував апсар. Пуруравас закохався в одну з них — Урваші — й освідчився їй. Вона відповіла взаємністю, але з умовою, що ніколи не бачитиме чоловіка роздягнутим. Тривалий час вони жили в злагоді, та от настав день, коли Урваші мала стати матір'ю. Одначе гандхарви, друзі й супутники апсар, шкодували, що поміж них немає Урваші, і вдалися до хитрощів, аби повернути її. В Урваші було двоє ягнят, яких вона завжди тримала біля себе, прив'язавши до ложа. Однієї ночі, коли Пуруравас спав біля неї, гандхарви викрали одне ягня. "Ой! — скрикнула Урваші. — Вони поцупили моє ягня, мовби біля мене не було мужа-героя!" Відтак вони викрали й друге ягня, і Урваші знову стала дорікати чоловікові. Пуруравас подумав: "Я ж поруч, хіба можна сказати, що тут немає героя?" І, роздягнутий, погнався за крадіями. Цієї миті гандхарви освітили небо блискавками, й Урваші побачила чоловіка оголеним. Побачила — і зникла. Марно Пуруравас шукав свою любу дружину. Нарешті він потрапив до озера, на якому плавала зграя лебедів. Це були апсари, поміж них і Урваші. Пуруравас упізнав її і став благати, щоб вона повернулася чи бодай хоч поговорила з ним. Але Урваші відповіла: "Що я тобі скажу? Повертайся додому. Я як вітер, мене не можна прив'язати. Ти порушив умову!" Побачивши відчай Пурураваса, Урваші сказала йому: "Приходь сюди останньої ночі року. Тоді зможеш перебути одну ніч зі мною і побачиш свого сина". Пуруравас так і вчинив. Гандхарви привели Урваші до палацу із чистого золота. Урваші сказала чоловікові: "Уранці гандхарви дозволять тобі висловити одне бажання, і воно здійсниться. Що ж ти побажаєш?" — "Я хочу стати одним із вас!" — відповів Пуруравас. Гандхарви подали йому вогненну чашу і мовили: "Ти принесеш жертви на цьому вогні і станеш одним із нас". Пуруравас узяв чашу і повернувся додому разом із сином. Одного разу священний вогонь, за яким ніхто не наглядав, зник. На тому місці, де Пуруравас його залишив, виросло дерево Ашваттха, а замість чаші, у якій вогонь горів, постало дерево Шамі. Пуруравас попрохав поради у гандхарвів. Вони сказали: "Спершу зрубай дерево Шамі, а потім виріж паличку із дерева Ашваттха. Швидко обертаючи паличку на стовбурі Шамі, ти добудеш вогонь, той самий, що ми дали тобі". Так Пуруравас навчився добувати вогонь. Приносячи жертви на цьому вогні, він став гандхарвом і вже більше ніколи не розлучався з Урваші.

АВАТАРИ БОГА ВІШНУ

Хоча слово "аватара" буквально означає "сходження ", але тут його доцільніше перекладати як "втілення", або "перевтілення". У перервах між послідовними знищеннями і твореннями світу, чи, точніше, Всесвіту, бог Вішну спить на космічних водах: ложем йому слугує гігантський змій Шеша, сім голів якого — мовби полог над цим своєрідним ложем. Сон бога — його тимчасовий стан, коли спроквола нагромаджується його енергія, щоб потім проявитися у творенні нового Всесвіту. Ця черговість дії і спокою, що триває мільярди віків, спричинює космічний ритм існування світу. Це регулярне дихання божества: його "вдихи" і "видихи". Кожному творенню світу відповідає новий аватара бога. Хоч у давніх міфах оповідається тільки про десять аватар Вішну, невичерпна фантазія індійців значно примножила їхню кількість.

1. Вішну з'являється в образі риби (Матсьяватара). Міфи про всесвітній потоп існують у багатьох прадавніх народів, є вони і в індійців. Якось під час омовіння мудрець помітив на своїй долоні маленьку рибку, яка попрохала не вбивати її. Ману пустив її до глечика з водою. Але другого дня рибка так виросла, що вже не вміщалася у глечику. Ману переніс її в озеро, та невдовзі вже й озеро виявилося замалим для неї. "Відпусти мене в море,— сказала тепер уже величезна риба. — Там мені буде краще!" Потім вона попередила Ману, що скоро настане всесвітній потоп. Для рятунку вона змайструвала для Ману величезний корабель і звеліла взяти з собою по парі кожної тварі і насіння усіх рослин. Заледве встиг Ману виконати всі її вказівки і зійти на корабель, як океан піднявся над суходолом і затопив усе, що на ньому було. На воді не зосталося нічого, окрім корабля Ману і величезної рогатої риби із золотою лускою. Це був бог Вішну. Ману прив'язав свій корабель до рога дивовижної риби, а канатом йому слугував величезний змій Васукі. Ману зі своїм добром урятувався від потопу, а після потопу знову відродилося життя на землі.

2. Вішну з'являється в образі вепра (Варагаватара). Земний суходіл, поглинутий океаном, потрапив у полон до морських демонів. Тоді Вішну в образі вепра, зійшовши з неба, пірнув на дно океану і, маючи тонкий нюх, намацав землю. Він убив демона Хіраньякшу, який узяв у полон землю, і випірнув на поверхню із землею на іклах. Земля у цьому міфі — богиня Притхіві, яку визволив Вішну з підводного полону.

3. Вішну з'являється у подобі черепахи (Курмаватара). У цьому міфі відображається повсякденна дійсність прадавньої сільської громади Індії: приготування вершкового масла способом сколочення (збивання)

молока. Топлене вершкове масло мало особливе значення в жертвоприношеннях: воно було улюбленою стравою богів (своєрідною амброзією). Приготування масла вважалося майже священнодійством. Індра, оповідається у цьому популярному в Давній Індії міфі, накликав на себе прокляття одного з ріші (святих, наділених магічною силою). Через це прокляття Індра і всі три світи (верхній — небо, середній — земля і нижній — підземний світ) утратили свою божественну силу. На допомогу богам прийшов Вішну. Він сказав, що необхідно зробити, аби до них повернулася їхня сила. Потрібно взяти гору Мандару, щоб вона стала товкачиком для сколочування, обмотати навколо неї змія Васукі, як мотузку, і сколочувати молочне море. Так утвориться напій безсмертя і з моря випірнуть дорогоцінні дари.

"Одначе, — сказав Вішну, — вам доведеться для цього закликати на допомогу асурів і тимчасово помиритися з ними. Скажіть їм, що поділитеся з ними плодами спільної праці". Боги (сури або деви) послухалися його ради і взялися сколочувати молочне море. Гора Мандара так нагрілася від обертання, що від цієї жароти згинуло багато створінь у морі і на берегах. Гора могла б зруйнуватися, коли б Індра не остудив її зливами. Але вона була важка, від постійного обертання Мандара так глибоко увійшла в землю, що могла б розколоти її. На допомогу знову прийшов Вішну в подобі велетенської черепахи. Він підпер гору, отож можна було й далі сколочувати масло. Таку божественну силу мав Вішну, що, підтримуючи гору, був присутній, хоч і невидимий, серед сурів і асурів, надихаючи їх на роботу. Цар зміїв Васукі дуже потерпав під час сколочування, коли боги тягли його за хвіст, а їхні супротивники — за голову. Із його пащі полилися потоки отрути, від якої могло згинути усе на світі. Цього разу вони звернулися по допомогу до Шиви, і він, щоб порятувати світ, випив усю отруту, але від цього його шия посиніла, і його стали називати Нілакантха (Синя шия).

Нарешті зусилля богів і демонів були щедро винагороджені. Перш за все з молочного моря постала на світ небесна корова Суребахі, годувальниця всього живого і виконавиця всіх бажань, а за нею всі інші дари кількістю 14: Варуні — богиня вина, Паріджата — райське дерево з пахучими квітами, Лакшмі — втілення небесної краси і богиня щастя, Дханвантарі — лікар богів, Чандра — місяць, Айравата — слон Індри, каустубха — талісман Вішну, шанкха — раковина-труба. Лакшмі стала дружиною Вішну. Останнім у цьому ряді постав Дханвантарі з чашею, у якій був напій безсмертя — амріта (амброзія). Асурам із цих скарбів, вочевидь, нічого не дісталося, і вони, розлютувавшись, вихопили із рук Дханвантарі чашу без-

смертя. Щоб повернути її богам, Вішну вдався до хитрості. Він уподібнився чарівній жінці, а коли асури зчинили бійку між собою через цю жінку, він відібрав у них чашу з амрітою і віддав її богам. Боги, випивши амріту, знову повернули свою могутність.

4. Вішну з'являється в подобі лева (Нарасімхаватара), щоб знищити могутнього демона Хіраньякашипу.

5. Вішну з'являється в подобі карлика (Ваманаватара), щоб відібрати у демона Балі владу над землею і небом.

6. Вішну з'являється в подобі брахмана Парашурамі (Рама із сокирою), або Джамадагні, який 21 раз винищував усіх кшатріїв.

Насамкінець його аватарами постають герої Рама, Кришна і сам Гаутама (Сіухіртха, Шакія-Муні) Буддха. Про Буддху вже йшлося вище, а про Раму і Кришну — мова далі.

ЛЮДИ ЯК БОГИ І БОГИ ЯК ЛЮДИ

Атхарви у сивій давнині були жерцями бога вогню. Атхарван був жерцем, який добував вогонь (агні), тручи шматки дерева. Він запровадив ритуал жертвоприношення і жив на небі разом із богами. Ангіри (ім'я, мабуть, відповідає грецькому — ангели) — це древні мудреці — ріші, сини богів. Водночас вони вели свій рід від першого Ангіри. Вони були чимось середнім між богами і людьми, більше людьми, аніж богами. Ману був не тільки жерцем, але й першою людиною, родоначальником усіх людей. Він, як і Яма, перший із людей, які померли на землі, був нащадком Вівасвата (тобто Світанкового сонця). Ману царював у світі живих, а Яма — у світі померлих. Ману, як і біблійний Ной, урятував людей під час всесвітнього потопу, втілившись у величезну рибу. Втім, цю рибу пізніше почали вважати одним з аватарів бога Вішну. У ті часи, коли жертвоприношення уже не були найголовнішим священнодійством, Ману стає головним законодавцем і автором книги законів — Манавадхармашастра (або сутра). Варто зауважити, що в розумінні індусів слово "дхарма" означає і закон, і релігію. З-поміж різних Ману післяведичної релігії найповажнішим був Ману-Сваямбху, син чи внук брахмана Сваямбху. Разом із ним згадуються імена чотирнадцяти Ману. Яма, суддя у підземному царстві мертвих, був сином Вівасвата (Сонця) і Сараньї, доньки Тваштара. Він і його сестра Ямі були першим подружжям, від якого пішло людство. Це суперечить тому, що Яма не хотів стати чоловіком своєї сестри Ямі, незважаючи на її бажання. Яма веде померлих у потойбічний світ, у своє царство — приховане від зору лю-

дей небесне святилище, де друзі зустрічають своїх друзів, дружини своїх чоловіків, діти своїх батьків, і всі живуть там у щасті, далеко від земних страждань. На цьому третьому небі померлі пращури (пітрі) разом із богами, які часто там бувають, п'ють сому — напій безсмертя, який вивільняє їх від подальших існувань і смертей. Два лютих пси (згадаймо грецького Кербера) охороняють ворота цього царства. Зрозумілими щодо їхніх іменних значень є епітети Ями: Вайвасвата — син Вівасвата, Кала — час, Дхармараджа — цар законів, Пітрапаті — повелитель померлих пращурів, Шрадхадева — бог поховальних обрядів, Антака — той, що визначає кінець життя, Кританта — те ж саме, Самана — той, хто всіх зрівнює, Самавурті — неупереджений суддя, Дандадхара — (дослівно) той, хто тримає палицю, тобто виконавець покарань. Цей останній — зеленотілий, але зодягнутий у все червоне, на голові в нього вінок, а в руці аркан. Він сидить на буйволі. Дуже важко вмовити його змінити прийняте ним рішення, коли він приходить на землю, щоб забрати звідти того, кому призначено померти. Тільки одного разу це вдалося Савітрі, вірній дружині Сатьявата. Коли Яма відносив душу Сатьявата, Савітрі йшла за ним назирці. Розчулений її вірністю померлому чоловікові, Яма пообіцяв їй виконати її бажання. Вона навіть не попросила оживити її чоловіка. "Зроби так, — сказала вона, — щоб у мене народилися від Сатьявата сто сильних синів, які зможуть продовжити наш рід". Щоб дотримати свого слова, Яма змушений був воскресити Сатьявата.

НОВІ ШЛЯХИ

Релігії брахманізму, індуїзму (необрахманізму), вішнуїзму і шиваїзму були засновані на прадавніх традиціях, закладених у чотирьох Ведах і пов'язаній з ними релігійній літературі — Брахманах, Араньяках, Упанішадах.

У VII—VI ст. до Р.Х. в Індії набувають поширення нові релігії, що порушували прадавні ведичні традиції, нові дхарми, основоположниками яких були історичні особи: Сіддхартха Шакьямуні Гаутама Будда і Джина-Махавіра (Великий герой). Їхні вчення в основному дуже схожі між собою, отож їх заведено називати буддизмом і джайнізмом. На відміну від буддизму, що "заглух" в Індії, але поширився далеко за її межами, джайнізм зберігся у самій Індії, хоча не мав значного поширення.

БУДДИЗМ

З-поміж інших найпоширеніших у світі релігій (таких, як християнство в усіх його видозмінах та іслам) буддизм, що виник в Індії у V ст. до Р. Х., посідає особливе місце.

Назва цієї релігії пов'язана з іменем її засновника — Будди (санскритське "Буддха" означає "Просвітлений"). Він був сином царя Суддходхана із племені шакья, що правило у місті Капілавасту на кордоні з Непалом. Його реальне життя припадало на роки між 563 і 483 до Р. Х. За буддійським ученням, перш ніж постати в образі людини, він був божеством серед інших богів, які заселяли небо Тушитів (Блаженних), і пройшов через тисячі перевтілень, доки нарешті став Буддою (Бодхісаттвою, тобто тим, хто має стати Просвітленим), щоб порятувати людство, вказати йому істинний шлях до спасіння, розтлумачити сенс життя і смерті. Народження Будди було його останнім перевтіленням.

Народження і життя царевича Сіддхартхи мали супроводжуватися чудесами, з огляду на його божественне походження. Дружина царя Суддходхани Мая (її ім'я можна перекласти словом "ілюзія") побачила уві сні, мовби Бодхісаттва увійшов у її тіло в образі чудового білого слоника. У момент народження Сіддхартхи у природі стали коїтися чудеса.

Музичні інструменти заграли без музик, річки призупинили плин, щоб побачити новонародженого Бодхісаттву, на деревах з'явилися квіти, в озерах розквітли лотоси. Сон, що привидівся цариці, був витлумачений 64-ма брахманами так: у неї має народитися або володар усього світу, або Буддха. Коли надійшов час народження майбутнього Просвітленого, цариця вийшла в сад Лумбіні, і там під деревом з'явився на світ її божественний син. Усі боги зраділи його народженню. Царевич одразу звівся на ноги і ступив сім кроків, і щоразу, коли його стопи торкалися землі, на ній зростали чудові лотоси. У день його народження з'явилися на світ Яшодхара Даві, майбутня його дружина, кінь Контака, на якому він поїде з палацу на пошуки істини, його майбутній конюх Чандака, друг і учень Ананда, а також виросло дерево Бодхі, під яким зійде на нього "просвітлення". Через п'ять днів після народження царевича нарекли Сіддхартхою. У подальшому його називали також Шакьямуні, тобто "самітник із племені шакья". Сьомого дня після пологів цариця Мая померла від щастя, щоб знову народитися серед богів. Вона доручила опікуватися царевичем своїй сестрі Махапраджапаті. Якийсь святий самітник на ймення Асіта напророкував, що малюк — новонароджений царевич — повинен стати віровчи-

Небесна цариця Мая бачить уві сні Бодхісаттву, що опускається на її груди у подобі білого слоненятка. Бгаргут, Індія.

телем. Коли Сіддхартху ввели в храм, скульптури богів попадали перед ним навколішки.

Коли Сіддхартха досяг дванадцяти років, його батько скликав на раду брахманів. Вони повідали, що царевич стане аскетом, якщо побачить старих, хворих, мертвих. Цар, звісно, не хотів, щоб його син став аскетом, відмовившись від влади над світом. Щоб син не міг пізнати усі не-

гаразди життя, Суддходхана поселив його в розкішному палаці посеред великого саду з плодовими деревами і розмаїтими квітами. Маєтності було обгороджено потрійним муром, який охороняли озброєні охоронці. Слугам царевича заборонили говорити про хвороби, смерть і всілякі людські лиха.

Надійшов час подбати про одруження юного царевича. Завівши сім'ю, Сіддхартха, так гадав батько, залишиться у палаці і з часом стане могутнім царем. Треба було знайти гідну наречену. Для цього на святкове гуляння, у якому мав брати участь Сіддхартха, запросили юних царівен зі всіх ближніх країв. Уже під кінець параду запрошених красунь з'явилася юна Яшодхара, донька царедворця Маханами. Вона запитала Сіддхартху, чи не має він чогось для неї. Він, перекинувшись із нею поглядом, зняв із пальця дорогоцінний перстень і вручив їй. Одначе, за традиціями шакья, доньки могли виходити заміж тільки за справжніх кшатріїв, які довели, що володіють всіма видами мистецтва цієї касти. Маханама мав сумнів щодо того, чи справді Сіддхартха, вихований у палаці, володіє цими мистецтвами. Для випробування Сіддхартхи влаштували змагання, у якому молодий царевич переміг усіх суперників і в мистецтві їздити верхи, і в боротьбі, і в фехтуванні. Понад те, він зміг зігнути священний лук, успадкований від пращурів, і вистрілити з нього. Яшодхару віддали йому за дружину, і він міг насолоджуватися спокійним сімейним життям у затишку розкішного палацу. І все ж він мав виконати своє призначення. Йо-

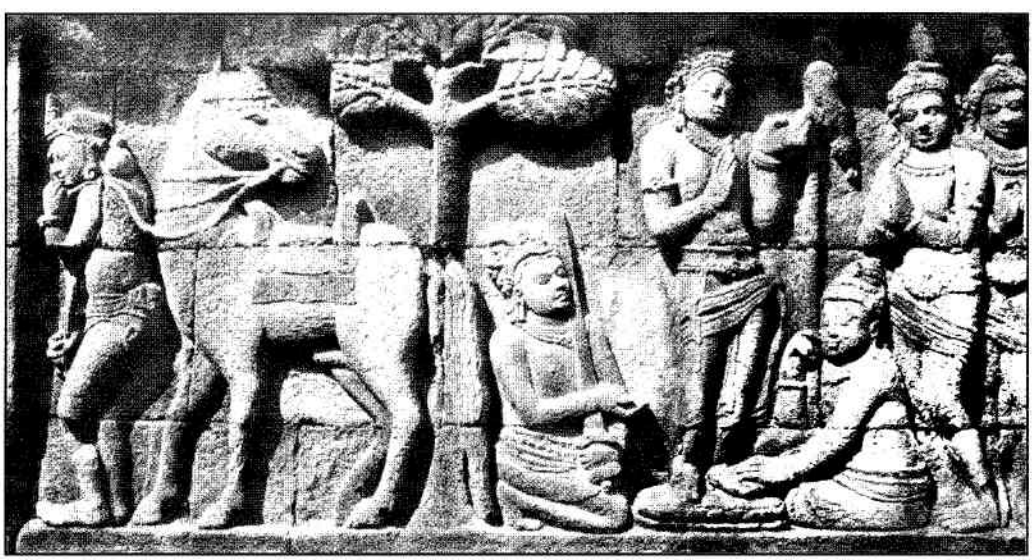

Бодхісаттва прощається зі своїм конем та зброєносцем. Боробудур, Ява.

му обридла нескінченна гра придворних музик, витончені танці красунь танцівниць та інші розваги. Одного разу Сіддхартха покликав свого конюха Чандаку і наказав йому осідлати Контаку, щоб проїхатися вулицями міста. Суддходхана повелів негайно очистити вулиці від усього, що може бути неприємним для його сина. Одначе сталося так, що під час прогулянки містом йому назустріч трапився старезний дід, який заледве волік ноги, спираючись на ціпок. Царевича вразив його вигляд, він збагнув, що старість — це доля всіх смертних. Повернувшись до палацу, він став розпитувати, чи можна уникнути старості. Під час іншої прогулянки йому стрівся невиліковно хворий, він побачив похоронну процесію. Так Сіддхартха довідався про страждання людей і про смерть. Другого разу він зустрів злидаря-аскета, який розказав йому, що він полишив мирське життя, аби жити подалі від людських радощів і страждань і віднайти спокій.

Видовища людських страждань привели його до думки покинути палац з усіма розвагами і стати аскетом, як той, котрого він зустрів. Він поділився своїм наміром із батьком: "Усі земні радощі й насолоди скороминущі й марнотні. Скажи мені, батьку, чи не краще відмовитися від них і стати злидарем-аскетом?" Думка, що він може втратити

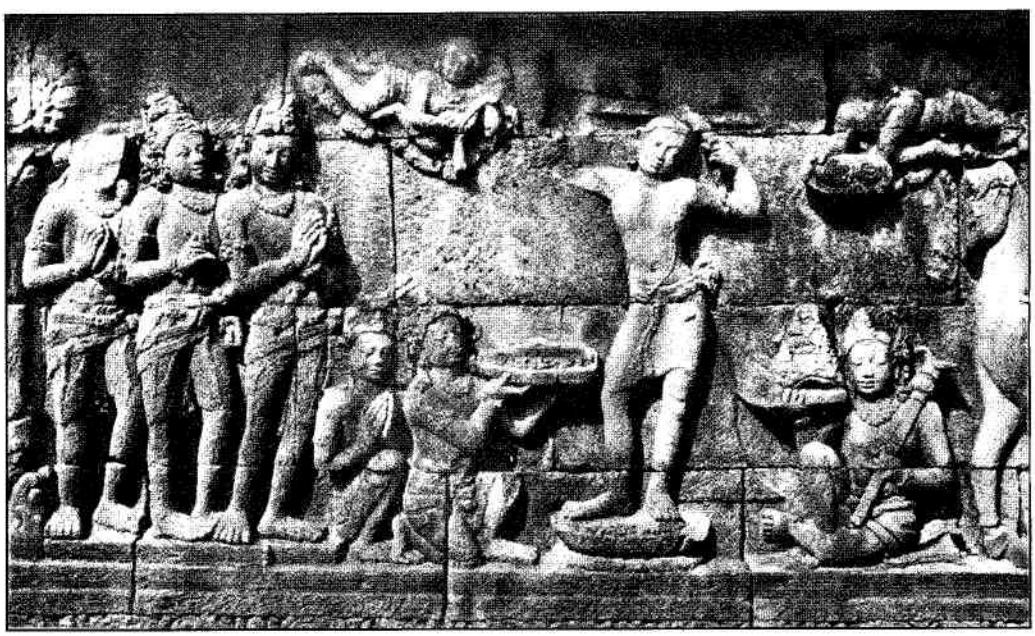

Бодхісаттва зрізає собі мечем волосся. Боги збирають його, щоб занести на небо.
Боробудур, Ява.

сина, на якого покладав сподівання як на продовжувача роду, спонукала царя віддати наказ подвоїти варту довкола мурів і влаштовувати ще більше всіляких розваг і задоволень для сина, аби йому не кортіло покинути палац.

Саме в цей час Яшодхара народила чудового малюка Рахулу, але навіть ця сімейна радість не змогла відвернути Сіддхартху від божественного покликання. На його рішення полишити безтурботне життя в палаці вплинуло й видовище гарему із сонними жінками, які під час сну мали непривабливий вигляд. Ніщо не могло змінити його рішення. Він вирішив попрощатися з дружиною і новонародженим сином, але вони вже спали, і він не зважився їх розбудити. З усіма пересторогами, не поміченим ніким, він вийшов із палацу темної ночі і скочив на свого коня Контаку, якого вивів зі стайні вірний конюх Чандака. Боги сприяли його втечі. Вони приспали двірцеву сторожу і стишили тупіт коня. За воротами міста він попрощався з друзями, конем і конюхом. Залишившись одинцем, відсік мечем довге волосся і кинув на землю, але боги підхопили його і віднесли на небо. Дорогою йому стрівся бідний мисливець, і він віддав йому свій царський одяг в обмін на лахміття. Нарешті він натрапив на житло самітників, які прийняли його до себе послушником. Він відмо-

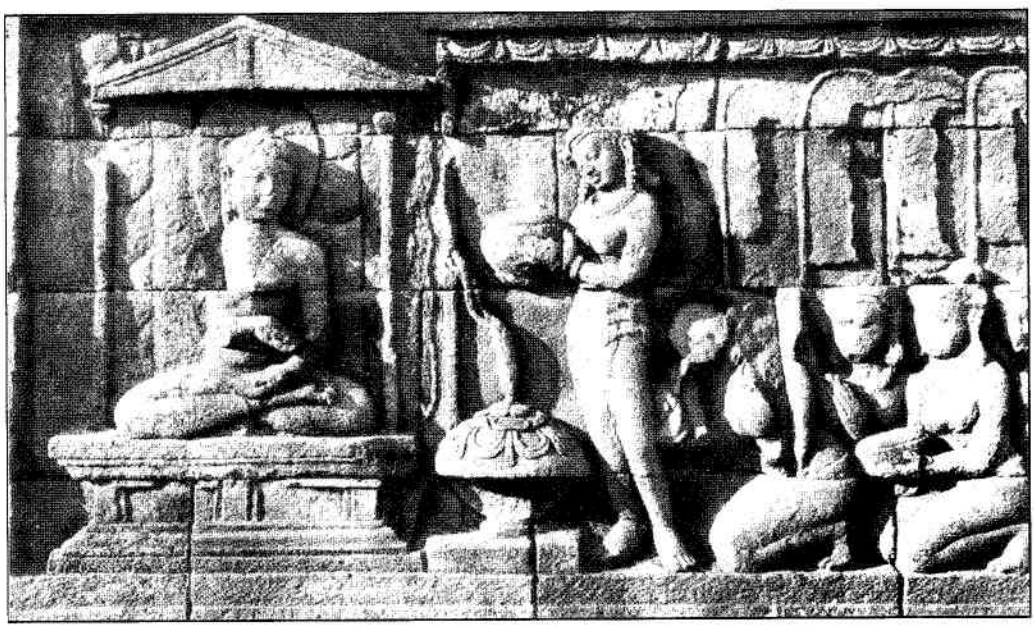

Молода селянка Суджата пропонує зварений на молоці рис Бодхісаттві, виснаженому надмірною аскезою. Боробудур, Ява.

вився від імені Сіддхартха. Звідтоді його стали звати Гаутама (нащадком прадавнього мудреця Готами), або Шакьямуні — аскет із племені шакья. Він ще не був Просвітленим (Буддхою), але тим, хто мав стати ним, — Бодхісаттвою. Він хотів знайти шлях до пізнання істини, переходив від одного ашраму (житло аскетів) до другого, та все марно. Нарешті він зупинився в Урквільві, на березі мальовничої ріки. Там він перебував упродовж шести років, віддаючись суворому аскетизму, роздумам і дотримуючись посту. Від його тіла зосталися тільки шкіра та кості. Він дійшов думки, що голодування виснажує тіло й ослаблює розум, але не сприяє пізнанню істини. Над виснаженим Бодхісаттвою зіглянулася селянка із ближнього села й нагодувала його рисом із молоком. Так завершився його надмірний аскетизм, він звівся з місця, де сидів упродовж шести років, і скупався в річці.

Розчаровані в подвижництві, п'ять учнів кинули його. Вочевидь, боги вказали йому шлях туди, де мало зійти на нього просвітлення. Воно звалося Бодхігая, там росло дерево мудрості. Він ішов лісом, звірі і птахи супроводжували його, виявляючи шанобу. Навіть цар змій Нага і його дружини нагині постали з-під землі, щоб пошанувати його. Боги порозвішували на деревах свої знамена, вказуючи шлях Бодхісаттві до місця його просвітлення. Нарешті Бодхісаттва прийшов до священної смоківниці і присів у її затінку. Існує леґенда, що там він виголосив свою клятву: "Тут, на ось цьому місці, нехай моє тіло засохне, моя шкіра і моя плоть розпадуться, якщо я, не набувши просвітління розуму, яке важко набути упродовж багатьох світових епох, зрушу з цього місця!" За цими його словами земля здригнулася шість разів. У цей час Мара, злий демон у буддизмі, дізнавшись про подію, яка могла позбавити його влади, поспішив, щоб зашкодити звершенню великої істини. Він послав своїх чарівливих доньок спокусити Бодхісаттву, щоб він зламав свою клятву. Три диявольці завели танці і співи перед ним, намагаючись принадити своїм мистецтвом кохання і насолод. Та Бодхісаттва не помічав їх, поринувши в роздуми. Тож доньки Мари мусили піти геть. Тоді Мара закликав на допомогу своє диявольське військо із жахливих чудовиськ. Серед них були такі, що роззявляли тисячі пащек, інші ковтали змій і жахливо волали, поширюючи непрозірний морок. Вони були озброєні списами, луками, палицями. Уся ця тьма-тьмуща чудовиськ оточила священне дерево і ладна була напасти на Бодхісаттву. І все ж вони виявилися безсилими, зброя випала з їхніх рук. Тоді Мара сам виступив супроти Бодхісаттви. Сидячи верхи на хмарі, він метнув у нього величезний диск, що міг розбити цілу гору, але марно: диск обернувся на вінок квітів над головою Гаутами. Позбавлений зброї, Мара мусив відступити, а Гаутама

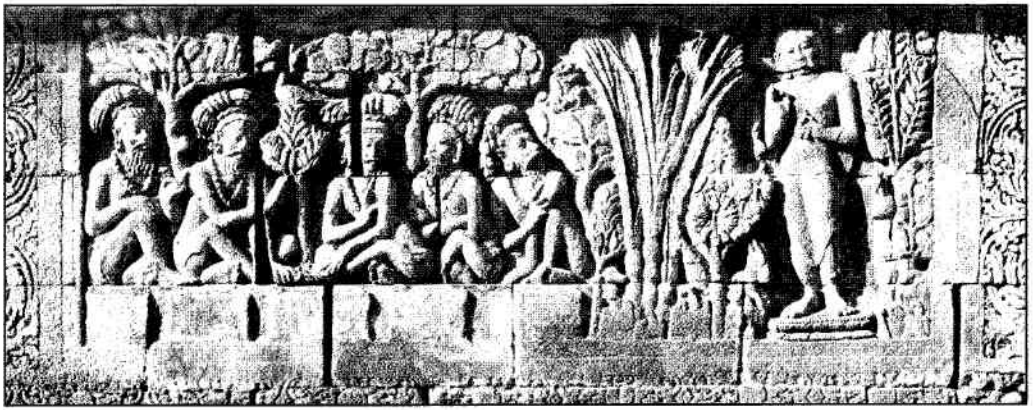

П'ятеро учнів Буддхи дивляться, як він підходить здалеку. Боробудур, Ява.

непорушно сидів під смоківницею, віддаючись роздумам. Настала ніч, але вже невдовзі в непрозірній темряві зблиснув промінь близького просвітління. Бодхісаттва пізнав сенс життя усіх істот, відтак осягнув сутність їхніх перевтілень. Він збагнув, що у всьому світі і в усі часи земні істоти народжуються, живуть, помирають і безкінечно перевтілюються. Пригадав свої власні попередні існування. Перед ним пролягла довга низка існувань, низка причин і наслідків. Розмірковуючи над стражданнями людей, над своїм існуванням, він зрозумів, як можна його завершити: досягти нірвани (згасання і злиття з усією природою). Досить нічого не бажати, ні до чого не прагнути. Коли розвиднілося, він набув повного просвітління (Бодхі). Він уже став Буддхою. Світло, що променіло з його тіла, сягнуло краю Всесвіту. Сім днів Буддха поринав у роздуми. Відтак іще чотири тижні він нерушно сидів під священною смоківницею. На п'ятий тиждень знявся страшенний ураган, але змій Нага захистив його від дощу і повені, зробивши із кілець свого тіла трон, а зі свого клобука покрівець (уявіть собі його розміри, зважившись на те, що Нага був царем змій). У цей час Буддха міг зробити вибір з двох можливостей: одразу поринути в нірвану і припинити своє перевтілення, або ж, відмовившись од нірвани, залишитися на землі, щоб відкрити людям шлях до спасіння. Мара радив йому негайно полишити цей світ, та й сам Просвітлений вважав, що набуті ним знання надто глибокодумні, аби його зрозуміли люди. Чи ж варто роз'яснювати його тим, хто однак не зможе його зрозуміти? Якийсь час він вагався, але всі боги просили його залишитися, проповідувати людям вчення про вивільнення від перевтілень. Сам Брахма прийшов до нього з таким проханням. Буддха

погодився зостатися серед людей і відмовився від негайного досягнення нірвани.

Але ж до кого для початку звернутися з проповіддю? Він вирішив перш за все просвітити учнів, які пішли від нього. Він вирушив до міста Варанасі (Бенарес) і розшукав їх там. Спочатку вони поставилися до нього з недовірою, сказавши один одному: "Ось цей пестунчик, цареня, виховане у неробстві та ліношах. Не станемо виказувати йому шаноби. Не варто давати йому килима для сидіння, ані їжі, ані питва, хай іде собі геть". Але Буддха умів читати думки і повівся з ними лагідно, з приязню. Самітники підвелися, щоб йому вклонитися, переконавшись у його доброті. Вони знову стали його послідовниками. Першу проповідь він виголосив у Варанасі, в "парку ґазелей". Як оповідається у його життєписах, цією проповіддю він надав руху "колесові закону" (дхармачакрапра вартана). Спробуймо передати його слова: "Є дві крайнощі, від яких слід триматися якомога далі. Одна — це життя в насолодах, життя низьке, не гідне справжньої людини, огидне для здорового глузду, нікчемне. Друга — це життя у виснажливому аскетизмі, печальне і теж нікчемне. Від цих двох крайнощів досконалій людині слід триматися щонайдалі. Вона йде посередині між ними, шляхом, що веде до спокою, до знань, до просвітління, до нірвани. Ось істинна сутність людських страждань. Народження, старість, недуги, смерть, розлука з коханим — це страждання. Від чого виникає страждання? Від жадоби насолод, бажання існувати, жити якомога довше. Як можна позбутися страждань? Необхідно не потурати цим бажанням, слід приборкувати їх. Я прийшов, щоб просвітити неуків. Милостиня, знання і доброчесність — ось непроминуще добро. Дати людям дещицю добра важливіше, аніж вчинити подвиг. Досконала людина нічого не варта, якщо вона не робить добра людям і тваринам, якщо вона не втішає нещасних. Моє вчення — це вчення про милосердя. Шлях до порятунку відкритий для всіх. Знищіть ваші пристрасті отак, як слон руйнує бамбукову хижу, але знайте, що той помиляється, хто гадає, що можна позбутися пристрастей у сховку самітника. Єдиний спосіб уникнути зла — правильно розуміти життя". Так починалася перша проповідь, яка тривала упродовж сорока чотирьох років. Буддха мандрував країною в супроводі своїх учнів, навертаючи на шлях істини всіх, хто його слухав. Чимало з того, що сталося з ним під час мандрів, було втілено у творах мистецтва і в оповідях про його життя. Ось кілька з таких оповідей.

Поклоніння колесові закону, що символізує першу проповідь Буддхи. Амараваті, Індія.

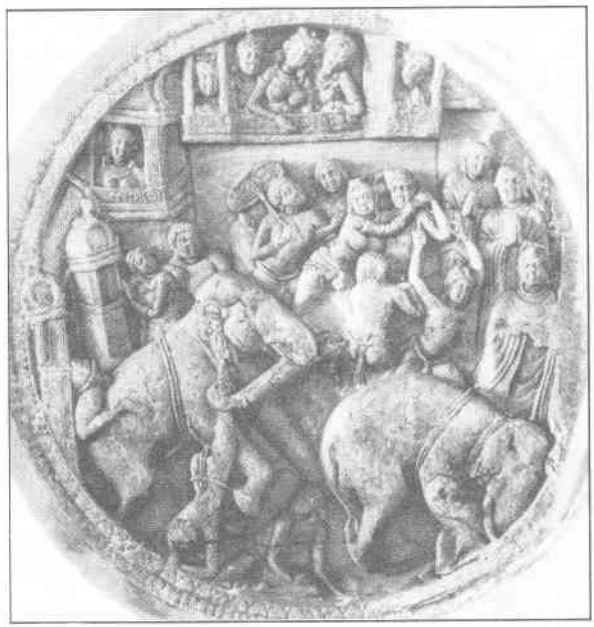

Розлючений слон, нагнавши страху на місто, схиляється перед Буддхою. Амараваті, Індія.

СКАЖЕНИЙ СЛОН

Двоюрідний брат Буддхи Девадатта став його заклятим ворогом. Він довів до сказу царського слона і випустив його на вулиці міста, коли Буддха роздавав там милостиню. Настрахані міщани розбіглися. Скажений слон трощив колісниці, топтав перехожих, руйнував будинки. Учні Буддхи благали його швидше заховатися, але він і далі з незворушним спокоєм верстав свій шлях вулицями. В цей час маленька дівчинка переходила дорогу, її ледь-ледь не розтоптав скажений слон. Буддха звернувся до слона зі словами: "Пощади оце безневинне дитя: адже це на мене тебе націкували". Як тільки слон помітив Буддху, його лютість враз минула і він став на коліна перед Просвітленим.

ВЕЛИКЕ ЧУДО ШРАВАСТІ

Цар Прасенаджит улаштував змагання, у якому Буддха мав помірятися снагою із членами однієї секти, яких цар хотів навернути на істинну віру, в буддизм. Багато чудес звершив Блаженний (Бхагават — один з епітетів, що позначають Буддху) під час цього змагання. Одне з них відоме під назвою "чудо води і вогню". Блаженний занурився в роздуми, а коли його розум вийшов за межі тіла, він став невидимим на тому місці, де він сидів. Він знявся на небо зі сторони заходу і постав там одразу в чотирьох позах: ідучи, стоячи, сидячи і лежачи.

Його тіло засвітилося всіма барвами веселки. Нижня частина його тіла запалала вогнем, а верхня наповнилася водою. Це було на заході, але затим повторилося в усіх частинах світу. Друге чудо — з'ява Блаженного на величезному золотому лотосі, стебло якого складалося із коштовних каменів, праворуч від нього був сам Брахма, а ліворуч — Індра. Відтак на небі з'явилася незліченна кількість таких самих лотосів, і на кожному з них сидів Буддха — точна копія Бхагавата.

Він навертає у свою віру всю сім'ю: батька Шуддходану, сина Рахулу, двоюрідного брата Ананду, який став його улюбленим учнем, дружину Яшодхару і названу матір Махапраджапаті.

Він здіймається на небо, де його зустрічає Мая, його мати, разом із богами, які просять його повернутися на землю і проповідувати своє вчення. Через три місяці він зіходить з неба на землю по драбині із золота і срібла, із коралів, рубінів та смарагдів, і боги супроводжують його. З'ясувалося, що найважче було навернути в нову віру його зведеного брата Нанду. Він тільки-но одружився із найвродливішою жінкою у його краї. Бхагават завітав до нього, і Нанда наповнив чашу, щоб почастувати його.

Але Блаженний відмовився її прийняти і вийшов. Нанда пішов за ним, пропонуючи йому взяти чашу, але марно. Так вони дійшли до ашраму. Там Буддха із таємничою посмішкою поголив Нанді голову і примусив його зодягнутися у скромну одежу відлюдника. Нанда підкорився, але спогади про чарівну дружину не полишали його. Він уже налаштувався втікати з ашраму, але невидима сила утримала його. Буддха привів його на пагорб, де сиділа стара і хвора мавпа. "Ну, що? — запитав він Нанду. — Твоя дружина така ж вродлива, як і ця мавпа?" Обурення Нанди влягося тільки тоді, коли Блаженний знявся з ним на небо тридцяти трьох богів, де в чудовому палаці перебували апсари незрівнянної вроди.

Дружина Нанди у порівнянні з ними скидалася на мавпу. Апсари розтлумачили Нанді, що він буде їхнім володарем по смерті. Повернувшись в ашрам, Нанда став найревнішим учнем Бхагавата, сподіваючись на воскресіння по смерті на небі тридцяти трьох богів із прекрасними апсарами. Через якийсь час Просвітлений повів його до пекла і показав йому величезний казан, сповнений киплячої води, у який Нанда потрапить після свого перебування на небі, щоб спокутувати свої плотські бажання. Так Нанда опанував основи вчення Буддхи і з часом став буддистським святим.

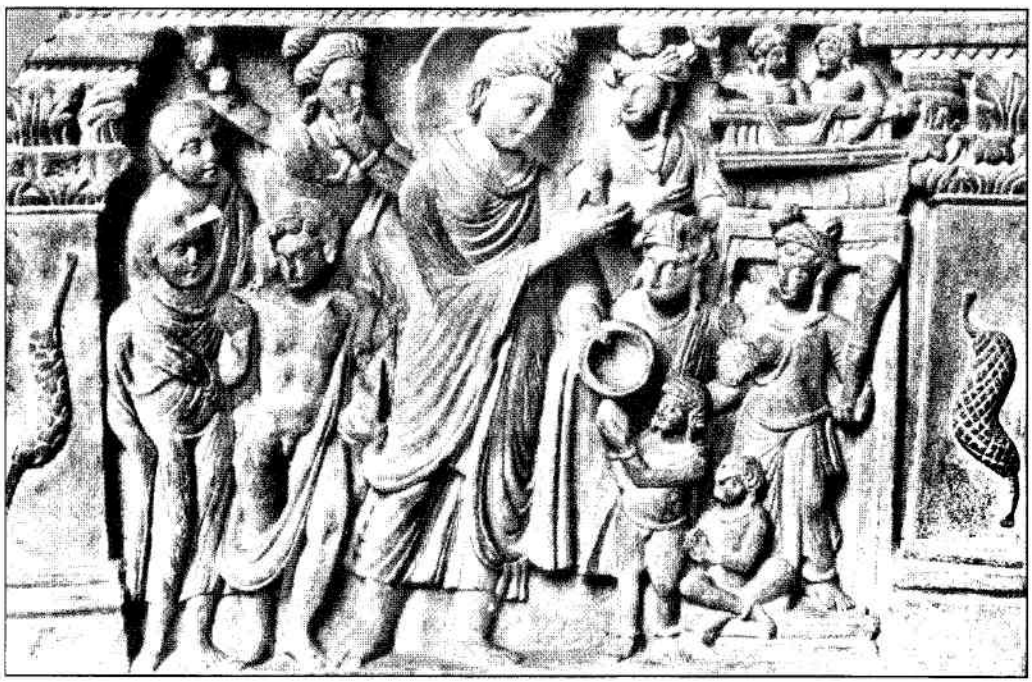

Хлопчик, що хотів дати жертву Буддсі й не мав нічогісінько, дає йому жменю пороху. Греко-буддійське мистецтво, Британський музей.

ЖМЕНЬКА ПИЛУ — ПІДНОШЕННЯ БУДДСІ

Маленький хлопчик хотів зробити яке-небудь підношення Просвітленому, але в нього нічогісінько не було. Він узяв жменьку пилу і подарував його Буддсі. Той з посмішкою прийняв від хлопчика таке підношення. В одному зі своїх майбутніх втілень цей хлопчик став могутнім царем, ревним шанувальником Буддхи — Ашокою Пріядаршином (Піядасі, III ст. до Р. Х.).

ЧАША МЕДУ — ПІДНОШЕННЯ БУДДСІ

Якась мавпа піднесла Блаженному чашу з медом. Від радості, що її підношення було прихильно прийнято, вона так підскочила, що впала мертвою на землю. Невдовзі вона відродилася сином якогось брахмана.

НІРВАНА БУДДХИ

Коли Гаутамі виповнилося вісімдесят років, він відчув, що невдовзі в нірвані він покине земний світ. Він одвідав усі ашрами, засновані ним, і віддав останні настанови аскетам, зважаючи на наближення смерті (нірвана — згасання). Він помер у Кусинагарі після того, як один із його учнів, за фахом коваль, дав йому нестравної їжі. Він спокійно "згас" — полишив світ на березі ріки Хіраньяваті, в гаю, де Ананда приготував йому ложе. Довкола нього дерева вкрилися квітами. Гандхарви наповнили урочисту тишу своїми небесними мелодіями. Деякі його учні, незважаючи на настанови вчителя, почали плакати. Буддха звернувся до них зі словами: "Знайте, мої друзі, все, що створене, є минущим. З усім, що людина любить, треба розлучитися. Не кажіть: у нас більше немає вчителя... Моє вчення — ось ваш учитель, коли мене не стане. Не спіть і моліться повсякчас". Промовивши ці останні слова, Буддха поринув у роздуми, а потім його охопив екстаз, і він досяг нірвани. Його тіло спалили на багатті, яке саме спалахнуло, а відтак згасло під раптовим дощем. Тлін Бхагавати перенесли до споруд, схожих на вежі, які називаються ступами. Їх в Індії багато. Звісно, у його житєписі чимало чудес, але заслуговує на увагу моральність його вчення: шана до всього живого, здатного перероджуватися і через добрі справи врешті-решт обірвати ланцюг перевтілень (самсару) і сягнути нірвани. Самітник із племені шакья (Шакьямуні) удостоївся стати Буддхою, він пройшов усі свої попередні втілення і переніс од втілення до втілення сукупність добрих справ (карму).

ДЖАТАКА

Джатаками називають оповіді про життя Бодхісаттви до того, як він став Буддхою, досягнувши просвітління під священною смоківницею в Бодхігая. Безліч фольклорних оповідань, що побутували в Індії, увійшли до джатак. У джатаках відбивається основна ідея буддизму, спільна із прадавнім брахманізмом: усе, що відбувається нині, зумовлене тим, що було раніше. У ланцюзі існувань кожна ланка визначається справами попередніх ланок, тобто істот, які перевтілюються. Сукупність справ (карма) живих істот визначає форму їхніх втілень від менш досконалої до більш досконалої, або, навпаки, від досконалішої до менш досконалої. У першому випадку це мовби винагорода за добрі справи, а в другому — ніби покара за вчинене іншим істотам зло. Добра мавпа у наступному втіленні може стати людиною, а лиха людина у наступному втіленні може перетворитися на жалюгідну мавпу. Матеріальна субстанція (тіло) знищується у низці перетворень, але нематеріальна (атман — дослівно "сам") переходить із одного втілення в інше, доки не досягне нірвани — припинення перевтілень. У давньогрецькій філософії також існувала ідея "переселення" душ — метемпсихозу (наприклад, у піфагорійській філософії), але про взаємовплив тут говорити не випадає. Ця філософсько-релігійна ідея знайшла відображення у всіх джатаках. Звісно, тут немає можливості переказувати всі джатаки. Обмежимося лише кількома прикладами.

Оповідь про чотири чесноти (правдивість, справедливість, силу духу і відречення від себе). "За давніх часів, коли Брахмадатта був царем у Варанасі, Бодхісаттва втілився в мавпу. З роками він виріс як добрий лошак. Він жив одинцем на березі річки, посеред якої височів острів, що поріс манговими, хлібними та іншими плодовими деревами. Між берегом ріки та островом був риф на рівні плеса. Сильний і спритний Бодхісаттва перескакував з берега на риф, а з рифу на острів, наїдався там досхочу плодів, а ввечері таким же чином повертався на берег, і так було щодня. Так минало його життя. У цій самій річці жив зі своєю дружиною крокодил. Дружина, спостерігаючи, як Бодхісаттва діставався на острів і полишав його, запалилася бажанням поласувати його серцем. Вона сказала чоловікові: "Мені страшенно хочеться з'їсти серце цього царя мавп".— "Гаразд,— сказав крокодил,— ти його матимеш сьогодні ввечері. Коли він повертатиметься з острова, я його спіймаю!.."

Він улігся на рифі. Бодхісаттва, завершивши свій день, налаштувався ввечері піти з острова звичним шляхом, але поглянув на риф і сказав собі: "Щось цей риф зводиться над водою вище, ніж завжди. Що б це мало означати?" Він зміряв "на око" висоту води і висоту рифу. "Води,— поду-

мав,— не прибуло і не спало за день, але скеля помітно звелася над водою. Вочевидь, на ній лежить крокодил, який підстерігає мене. У цьому можна пересвідчитися". Він не став перескакувати і вдав, ніби завів розмову зі скелею. "Гей, скеле!" У відповідь — ані слова. Так повторилося тричі, але ніякого відлуння він не дочекався. "Гей, скеле! Що таке? Чому сьогодні ти мені не відповідаєш?"

"Здається,— подумав крокодил,— скеля відповідала цій чудесній мавпі. У такому випадку я їй відповім".

"Ну, що там таке, царю мавп?" — "А ти хто такий?" — "Я крокодил!" — "А що ти там робиш?" — "Я тебе підстерігаю, щоб з'їсти твоє серце!"

"Немає іншої ради,— подумав Бодхісаттва,— треба вдатися до хитрості".

"Друже крокодильчику,— звернувся він до нього,— я віддаюся тобі. Відкрий свою пащу — і відразу мене спіймаєш". Слід пояснити, що, коли крокодил відкриває свою пащу, він заплющує очі. Забувши про це, крокодил відкрив пащу і заплющив очі. Бодхісаттва, влучивши момент, приготувався до стрибка, скочив на голову крокодила, промайнув, як блискавка, і ось він уже на березі. Втямивши, у чому річ, спантеличений крокодил подумав: "Цей цар мавп учинив справжнє диво".

"О царю мавп,— вигукнув він,— у цьому світі істота, наділена чотирма чеснотами, перемагає своїх ворогів. Ти, я гадаю, володієш усіма чотирма!.." Сказавши це, крокодил продекламував: "Той, хто володіє чотирма чеснотами, так, як ти, царю мавп,— правдивістю, справедливістю, силою духу, самозреченням,— той бере гору над ворогами". Крокодил, пошанувавши такими словами Бодхісаттву, подався геть".

Учитель сказав: "Це не тільки сьогодні, самітники, Девадатта зазіхає на моє життя, він і раніше зазіхав". Вказавши на зв'язок теперішнього з минулим, він назвав дійових осіб оповіді: "Тепер крокодил — це Девадатта, його дружина — Чиньчаманавіка, а цар мавп — це я". Це оповідь царя мавп.

Оповідь про Шибі Ушинара було складено ще до поширення буддизму, але буддисти включили її до джатаки (Шибі-джатака). Щоб піддати випробуванням почуття справедливості й милосердя Шибі Ушинари, бог Індра обернувся в сокола, що переслідує голубку (яка теж була божеством в образі цієї птахи). Голубка знайшла захисток на грудях царя.

"Не бійся нічого,— сказав він їй.— Чарівна пташко, чиї очі подібні до квітів дерева Ашака, я захищаю усі живі істоти, що потребують мого заступництва, навіть коли б мені довелося розлучитися з моїм царством і моїм життям!"

Зачувши такі слова царя, сокіл обурився:

"Ця голубка — мій харч. За яким правом ти позбавляєш мене моєї здобичі, що дісталася мені так тяжко? Голод мене доймає. Ти не маєш права втручатися у справи небесних пернатих! Якщо ти намірився захистити голубку, подбай і про мене, птаха, який може загинути з голоду. Якщо ти відмовляєшся видати мені голубку — твою улюбленицю, дай мені відповідну до її ваги частину твого тіла!"

"Твоя правда, — відповів Ушинара. — Принесіть ваги!"

Вирізавши шмат м'яса зі свого стегна, він поклав його на одну шальку вагів, а голубку — на другу. У той час, коли із палацу долинали плач і голосіння цариць і придворних, раптом сяйнула блискавиця, вдарив грім і земля здвигнулася від цього вияву вищої справедливості. Марно цар шматував своє тіло, доки від нього нічого не зосталося, окрім скелета. Голубка все ж таки була важчою, ніж його плоть. Тоді цар сам сів на шальку вагів. Тут із неба зійшли боги, і пролунали звуки небесної музики. На царя пролився дощ амріти (напій безсмертних), і він набув свого попереднього вигляду. Квіти падали з неба, гандхарви і апсари співали і танцювали. Індра, набравши свого божественного образу, оголосив Ушинарі, що він у наступному перевтіленні стане Буддхою.

Непримиренний ворог Бодхісаттви Девадатта своїм замахом на його життя тільки посприяв перевтіленню свого двоюрідного брата.

Про це оповідається, з-поміж іншого, у Махакапі-джатаці (оповіді про подвиг Бодхісаттви в образі царя мавп). Одного разу цар мавп зі своєю свитою із вісімдесяти тисяч підданих розважався у манговому гаю. Лучникам було наказано оточити мавп і перенищити їх. Бідолашні створіння могли уникнути смерті тільки в один спосіб — переправитися через священну ріку Гангу. Тоді їхній цар прив'язав один кінець бамбукової мотузки до дерева, а другий — до свого пояса. Затим в один скік він сягнув протилежного берега. Цим мотузяним містком вісімдесят тисяч мавп услід за своїм царем дісталися іншого берега і знайшли там порятунок. Серед утікачок був і Девадатта (майбутній двоюрідний брат Буддхи). Він начебто незумисне оступився і скочив на спину царя мавп, зламавши йому хребет. Знайшовши останній прихисток у царя Варанасі, майбутній Буддха перед своєю загибеллю встиг дати цьому цареві чимало корисних порад щодо управління країною.

Кожне відгалуження первісного буддизму має свої міфи, які дещо різняться між собою. Ці відгалуження, або напрями, можна порівняти з тими, що їх на Заході набуло первісне християнство (православ'я, католицизм, протестантство). Вони мали характерні назви: Велика колісниця (Махаяна), Мала колісниця (Хінаяна) і пізніший напрямок — Ваджраяна ("ваджра" — зброя бога Індри, грім і блискавка).

У Буддхи-Шакьямуні були попередники. Найдавнішим із них вважається Діпанкара. Його ім'я може походити або від "двіпа" (мовою палі "двіпа" — "острів"), або від "діпа", що означає "лампа". Можливо, на основі цих етимологій склалося уявлення про нього як про світле явище над водою, як про божество, що є заступником моряків, особливо тих, хто плавав серед південних островів.

Перш ніж вести мову про Просвітлених нашого віку (Кальпа), ще раз коротко нагадаємо про давньоіндійську хронологію, про хронологічні цикли. Найбільший цикл називається Махаюга, він складається з 4 320 000 сонячних років (або, за іншою версією, з 1 577 917 800 днів). Махаюга поділяється на чотири малих цикли (юга) зі спадною кількістю років, поступовим погіршенням умов життя. Сімдесят одна Махаюга утворює Манвантара, 14 із яких складають Кальпу із 1000 Махаюг (це — День Брахми). Кожна Кальпа завершується космічною катастрофою (Пралая) і новим створенням світу — Срішті. Сучасна нам Кальпа називається Калію-га. Вона складається із 432 000 років, розпочалася у 3102 р. до Р. Х. У цій Кальпі до з'яви Шакьямуні вже було шість Просвітлених: Віпашвін, Шикхан, Вішвабху, Кракучьханда, Канакамуні, Качьяпа. Після Шакьямуні очікується ще один, але зараз майбутній Буддха-Майтрея ще перебуває у стані Бодхісаттви. Буддхи цієї Каліюги називаються Буддами у людському образі (Мануші). Припускається ще існування ряду Просвітлених, які є відстороненими субстанціями,— Дхьяні-Буддхами, Буддхами споглядання (санскритське "дхьяні" відповідає китайському "чань" і японському "дзен"). Цих Блаженних п'ятеро. В іконографії Махаяни, яка набула поширення в Тибеті, Монголії, Китаї та Індокитаї, їх зображують в образі людей із різними атрибутами. Ратнасамбхава жовтого кольору, він тримає дорогоцінний камінь і сидить верхи на левові. Його край — південь. Амітабха (Нескінченний світ), або Амітаюс (Нескінченна тривалість) — червоного кольору, у нього лотос і павич. Його край — захід, де він перебуває у чудовому саду — Сукхаваті. Всі, хто в нього вірує, відродяться у цьому саду, звільнившись від земних пут. Амогхасіддхі — зелений, у нього двобічна ваджра (жмуток блискавиць), а його край — північ. Акшобхья — синій, у нього теж є ваджра, він сидить на слоні, його край — схід. Вайрочана — білий, його атрибут — диск, він сидить на драконі. Його край, вочевидь, десь між чотирма сторонами світу. Із прозірливих роздумів тих, кого називають Дхьяні-Буддхами, виникли Дхьяні-Бодхісаттви — Самантабхадра, Ваджрапані, Ратнапані, Авалокітешвара, Вішвапані. Самантабхадра приносить щастя людям. Він зеленого кольору і сидить на слоні. Ваджрапані — володар блискавок, зображувався під впливом грецьких зразків у Гандхарі (в Афганістані) то як Зевс, то як Ерот, як Геракл, як Пан

або Діоніс. Первісно Ваджрапані був супутником і учнем Шакьямуні, але в країнах, де була поширена Махаяна, він став Бодхісаттвою, прихильним до віруючих і невблаганним до невірних. Авалокітешвара — володар цілковитого просвітління, перебуває в цьому світі, щоб надати допомогу усім стражденним. Його називають також Падмапані (Володар, який сидить на лотосі). Він тримає в руці рожевий лотос, що вказує на його походження від Амітабхі, зображеного у нього на голові. Він мандрує, чи то щоб полегшувати страждання приречених на вічні муки в пеклі, чи задля навернення на шлях спасіння ракшасів у жіночому образі на острові Ланка, чи щоб проповідувати істинну віру істотам, перетвореним на комах і червів. Хоча його місце в раю Амітабхі, він полишає його, щоб допомогти нужденним. У Китаї цей Дхьяні-Бодхісаттва, начеб для того, щоб підкреслити його людинолюбність, прибрав жіночого образу богині Гуань-інь (Каннон), яка тримає на руках немовля: образ, дуже схожий на Діву Марію із дитям Христом. Чи ж не дивно, що саме його в одному з індійських богословських трактатів виведено як початок Всесвіту (Карандав'юга): "Із його очей виникли сонце і місяць, із його чола — Махешвара, із його плечей — Брахма та інші боги, із його серця — Нараяна, із його стегон — Сарасваті, із його рота — вітри, із його ніг — земля, із його черева — Варуна"...

Слід сказати ще про трьох Бодхісаттв. За міфом, Бодхісаттва Маньджушрі, або Маньджугхоша, походить з Китаю. В Індії вважали, що він живе в Китаї. Особливо його шанували в буддійському монастирі У-дай-Шань (у провінції Шаньсі). Його ім'я — переклад із санскритського Паньчашикха, або Паньчаширша, що значить "Гора з п'ятьма вершинами". На цій горі самітник Камарабхута (він же Маньджушрі) набув святості. Його вважали також покровителем філологічних наук і втіленням мудрості. Його зображують жовтим, у позі вчителя, котрий навчає учнів, які сидять на голубому левові з червоною пащею. В руках у нього книга і меч.

Майтрея — наступний після Шакьямуні Буддха, перебуває іще на небі Тушитів, з якого зійшов і Шакьямуні. Кашьяпа, учень Буддхи, який перебуває в горі Кукуттапада, повинен передати майбутньому Буддсі шати його попередника. Майтрея, як можна зрозуміти з етимології його імені (від Мітра), первісно був сонячним богом індоіранців, але є припущення, що якийсь Майтрея був історичною особою.

Кшитігарбха, якого шанують не так в Індії, як у Середній Азії, відав шістьма шляхами, якими йшли душі засуджених до місця їхніх мук. Фрески Дунь-Гуана зображують десять правителів пекла, які літають довкола Бодхісаттви. Ці малюнки в буддійському живописі пов'язані із зображен-

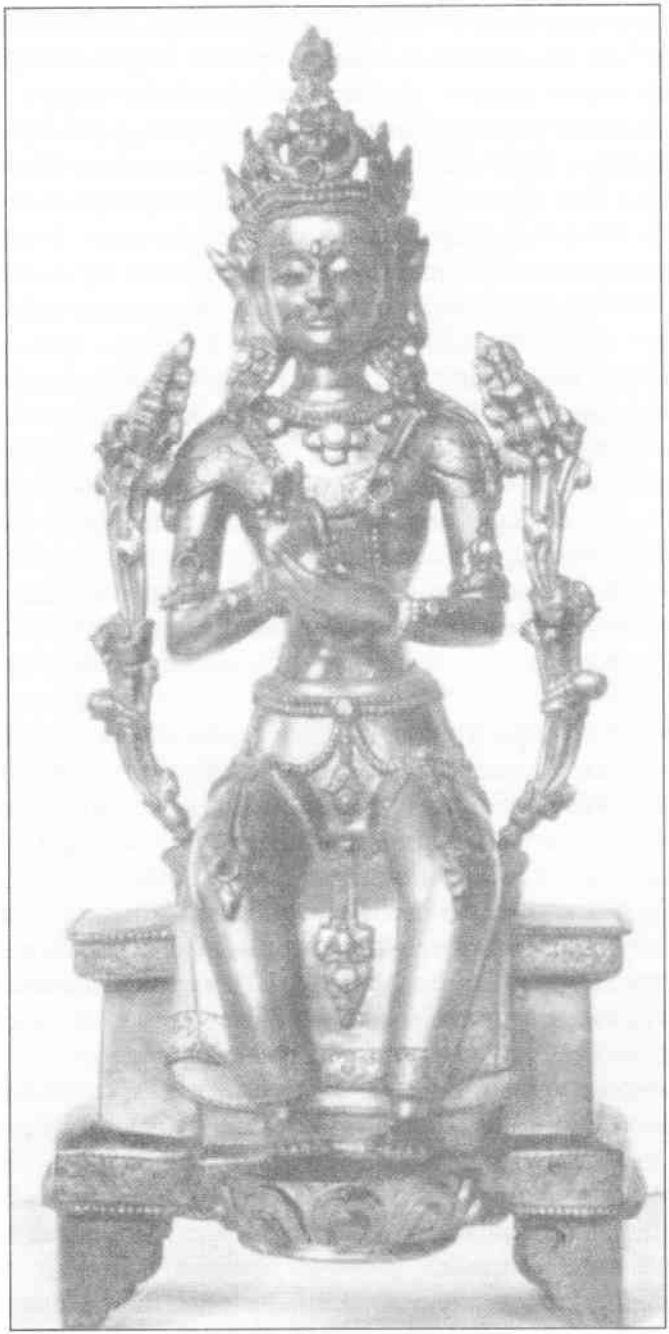

Майтрея.
Бронзова статуетка з Тибету.

Ямантака. Бронзова статуетка з Тибету.
Музей Гіме, Париж.

ням чотирьох охоронців чотирьох сторін світу — Локапала — у військовому спорядженні й усеозброєнні. Проте подробиці міфу про Кшитігарбху виводять нас за межі Індії.

Якщо в давньоіндійській релігії Брахма, Вішну, Шива, Агні, Сур'я та інші боги були богами в нашому розумінні, то в давньому буддизмі другої половини I тис. до Р.Х. про Бодхісаттв і про самого Буддху-Шакьямуні цього не можна сказати. Для буддистів спочатку Шакьямуні був людиною, що завершила цикл перевтілень (самсара) і досягла нірвани. У пізнішому буддизмі (у Махаяні) Бодхісаттви в усіх їхніх видах стають богами (у нашому розумінні), як і сам Буддха-Шакьямуні, Бхагават. Кількість божественних істот набагато збільшується, вони в скульптурі та малярстві потворні (з нашого погляду): форми стають багатоголовими, багаторукими, зі страхітливими рисами обличчя. Так, наприклад, Ямантака, супутник Маньджушрі, носить на шиї, як і Шива, намисто з людських черепів. Його зображують із різними страшними, майже нелюдськими обличчями, з усіма видами холодної зброї, якими він розмахує. Інше страховисько — Трайлокьявіджая з чотирма головами і вісьмома руками — танцює на голові бога Шиви. Деякі зображення цих незліченних божеств схожі на карикатури; наприклад, бог щастя і достатку Джамбхала надмір череватий, він — мовби карикатура на бога брахманської релігії Кувру. В Китаї такий череватий божок називається Майтреєю з великим животом (Да дуцзи Міле). Так само, як на давній брахманізм, релігію індоарійців, образи туземних дравідійських культів зробили вплив і на буддизм. Схожі на жінок демони — ракшаси — стали втіленням космічної енергії майбутніх Просвітлених — чимось на зразок їхніх дружин, їхніх "шакті". Ці втілення називалися також Відьядеві (богинями мудрості) і Матрикадеві (богинями-матерями). Тут необхідно застерегти: оскільки в нашій мові Бодхісаттва і Буддха відмінюються як імена жіночого роду, незручно використовувати родовий відмінок множини, тому ми кажемо: "шакті майбутніх Просвітлених". Ці втілення космічних сил майбутніх Просвітлених називаються Тара (як прозивне, це слово означає "зірка"). Їх зображували у вигляді різнокольорових фігур: жовтих, зелених, червоних. Головною серед них виступає Праджня — "знання", що відповідає чоловічому образу — Адібуддха — основної і первинної субстанції усіх Просвітлених. Як її протилежність, можна згадати Харіті — матір-годувальницю п'ятисот ракшасів. Вона вирізняється незмірною плодючістю, її зближують із божеством достатку — Панчикою. Це проникнення елементів туземних культур у пізніший буддизм (особливо у тибетський ламаїзм) може пояснити, чому буддизм, що виник в Індії, не зберігся там, за винятком периферії — острова

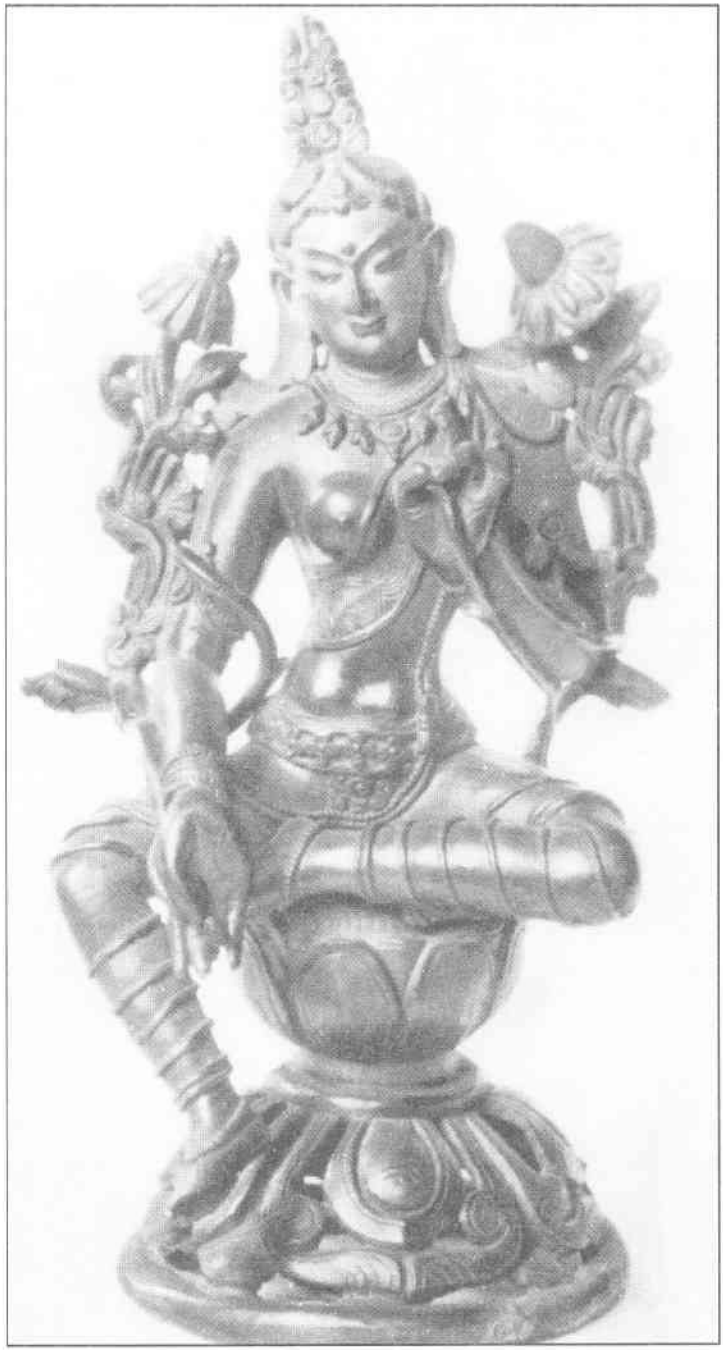

Зелена Тара. Статуетка з Тибету.
Музей Ґіме, Париж.

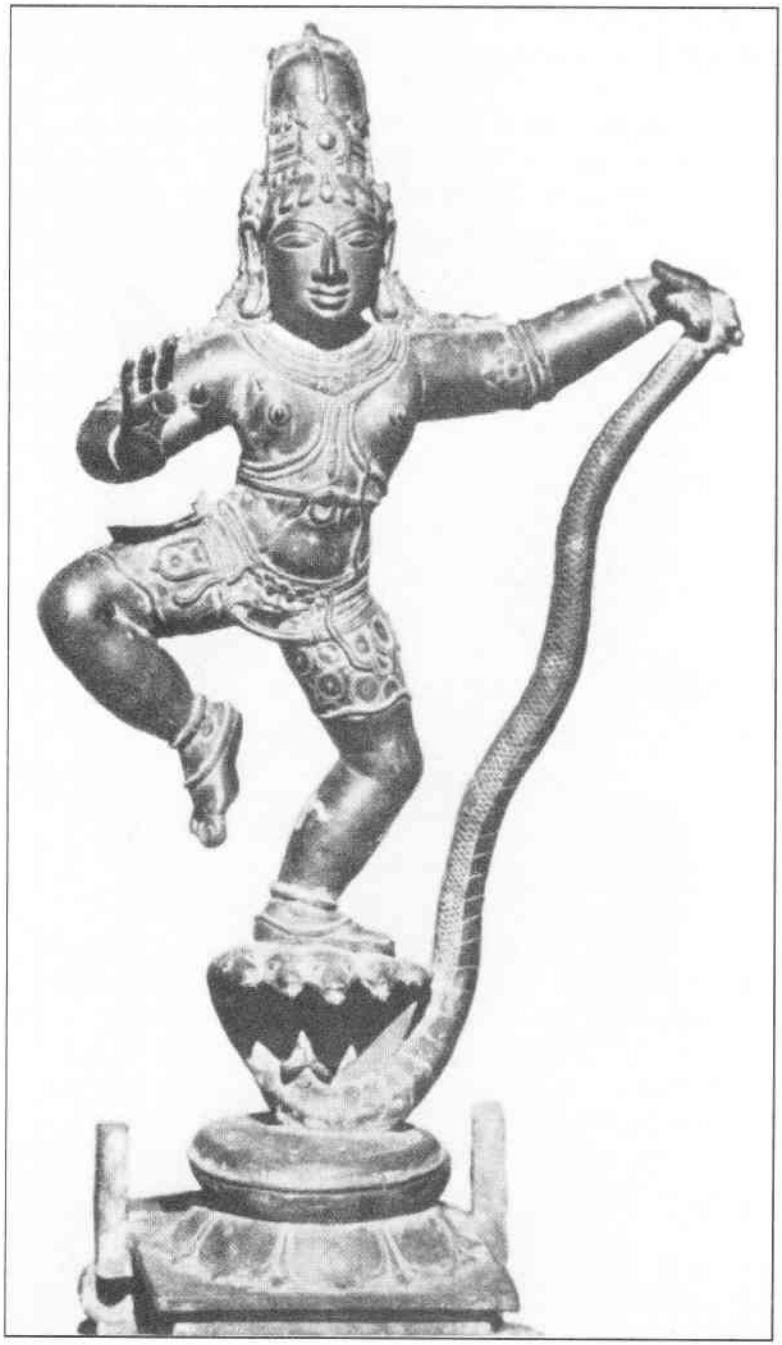

Хлопчик Кришна танцює на приборканій змії.
Бронзова статуетка з Південної Індії.

Ланки і прикордонного з Тибетом Непалу. Уже на початку I тис. від Р. Х. буддизм був витіснений з Індії багатьма різновидами брахманізму, які заведено називати індуїзмом. В індуїзмі велике значення мали дві релігії, що існують і нині: релігія Вішну і релігія Шиви.

РЕЛІГІЯ ВІШНУ

Міфи, що пов'язані з Вішну в епоху брахманізму, набули подальшого розвитку в епоху індуїзму. Вішну — це світлий початок, що проймає увесь світ. Йому потрібно ступити всього три кроки, щоб пройти з одного кінця світу на другий його край. Його зображують темно-синім, зодягнутим у все жовте, верхи на божественному птахові — Гаруді, з палицею, мушлею, диском і лотосом у чотирьох руках. Небо Вайкутнха, де він царює, все із золота, а його палаци — із коштовного каміння. Кришталево чисті води небесної Ганги спадають на голову Дхруви ("полярної зірки", її божества), потім на голови семи ріші (святих мудреців), а затим уже досягають землі як води земної ріки Ганги. Вішну сидить на білому лотосі, праворуч від нього — його дружина, богиня краси Лакшмі, що постала з моря, яке сколочували боги (деви) й асури, ідеальне втілення любові і краси. Епітети Вішну вказують на різні риси цього бога: Сваямбху — "той, хто існує одинцем", Ананта — "нескінченний", Яджнешвара — "володар жертвоприношень", Харі — "викрадач (душ для їхнього порятунку)", Джинарддана — "обожнюваний людьми", Мукунда — "визволитель", Мадхава — "медовий (солодкий)", Кешава — "волосатий" (його волосся — це проміння сонця), Нараяна — "притулок людей", Ачьюта — "несхитний (вічний)". Ці епітети утворилися в результаті поєднання в одному образі кількох прадавніх богів і напівбогів. Їх об'єднала та властивість, яку почали називати Бхакті — "вірність, відданість, покірливість, любов".

АВАТАРИ БОГА ВІШНУ

Два епітети Вішну — Рама і Кришна (Кршна) — мають значення "чорний".

КРИШНА

Він народився в місті Матхура, розташованому між містами Агра і Дельхі. У його матері Девакі був брат Камса, тамтешній цар. Він убивав дітей своєї сестри, як тільки вони народжувалися, бо йому було провіщено, що

Кришна, що викрав одяг у пастушок.
Дерев'яне різьблення. Кумбаконам, Індія.

Кришна-Гопала. Божественний пастух грає на флейті. Деталь колісниці з Південної Індії.
Музей Гіме, Париж.

він сам буде вбитий котримось із цих дітей. Кришна уникнув такої долі завдяки хитрості своїх батьків. Вони поміняли його на доньку якогось простого пастуха, а пастухові віддали на виховання новонародженого Кришну. Таким чином Кришна перебув свої молоді роки в товаристві

пастухів разом зі своїм братом Баларамою. Невдовзі по народженні Кришна, уже сповнений сил, виявляє свою вдачу. Одна із рис його характеру — схильність до не завжди безневинних пустощів. Він перекидає воза, одним порухом вириває з корінням два дерева. Але здійснює також і подвиги: вбиває лютого водяного змія, допомагає своєму братові здолати грізного ракшаса. Він відважується навіть дратувати самого Індру. Одного разу, коли пастухи зібралися звернутися з проханням до Індри — бога грому і блискавок, який посилає під час посухи дощ, — Кришна порадив їм молитися до гори, що годувала їхню худобу і давала їм молоко. Зійшовши на вершину гори, Кришна сказав пастухам: "Це я — гора!" — і прийняв від них жертвоприношення, що призначалися для Індри. Розгніваний Індра наслав із неба таку зливу, яка могла затопити пастухів із їхніми стадами, але Кришна підняв гору і, тримаючи її на одному пальці, захищав своїх друзів пастухів і їхню худобу від потоків дощу упродовж семи діб.

Вражений Індра зійшов із неба разом зі своєю дружиною, щоб привітати Кришну і попросити його стати другом їхньому синові Арджуні. Бешкетні витівки малюка Кришни нагадують нам пустощі малюка Гермеса, в обох випадках боги виявляють типово людські риси пустотливих хлопчаків. Проте і в підлітковому віці Кришна не кинув бешкетувати. Якось він побачив юних пастушок, які купалися в річці. Лукавий юнак схопив полишений ними на березі одяг, приховав його і видерся на прибережне дерево. З висоти він кепкував із дівчат, які розшукували свій одяг. Вони помітили його і, зрозумівши, що це він украв їхній одяг, почали просити повернути вкрадене. Кришна, сміючись, пообіцяв повернути одежу, якщо кожна з них по черзі підійде до нього і в позі прохачки проситиме його. Це було тільки початком його витівок і подвигів. У чарівного божественного юнака закохувалися, звісно, всі дівчата, а їх було забагато як для нього одного. Щоб дати задоволення кожній, він, ставши до танцю, так розмножив себе, що кожна дівчина вважала, що танцює з Кришною. Взагалі, танці були його улюбленою розвагою. На зображеннях він танцює на голові змія (нага), якого тримає за хвіст. Його музичним інструментом була флейта (один з його епітетів — Муралідхара — "той, хто тримає флейту"). Коханню Кришни і його любій Радхі присвячена лірична поема "Гіта-Говінда" (Говінда — одне з імен Кришни, а "гіта" означає "пісня"), яку порівнюють із біблійною "Піснею пісень".

У зрілому віці Кришна полишає пастухів і повертається до Матхури, де вбиває царя Камсу, який згубив стількох безневинних малюків, братів Кришни. У величезній епічній поемі про ворогування нащад-

ків міфічного предка Бахарата, у "Магабгараті", Кришна виступає як радник синів Панду — Пандавів і як візник одного з них, Арджуни. Арджуна не відважується брати участь у кровопролитті — битвах двох споріднених сімейств. Проте Кришна нагадує йому, що він — кштарій, отож не повинен відмовлятися від участі в битвах, інакше по смерті не зможе піднестися на небо Блаженних. Крім того, все, що він бачить тут, — скажімо, як оці люди убивають одне одного, — це йому тільки видається, це ілюзія (мая). Насправді ж душі людей безсмертні. Усі, що зійшлися тут у битві, вже колись існували і ніколи не перестануть існувати, якщо не досягнуть нірвани. Замисливши над цим, Арджуна починає розпитувати Кришну, їхня розмова становить зміст чудової філософської поеми, відомої під назвою "Бхагавадгіта" ("Пісня блаженного"). Після численних і запеклих боїв у таборі прибічників Куру (Кауравів) зі ста лишається тільки четверо, а в таборі Панду (Пандавів) — сім чоловік разом із Кришною. Невдовзі після цього помирає й сам Кришна. Він сидить у лісі, зануривши у роздуми, зі схрещеними у позі самітників голими ногами. Колись мудрець Дурваса (ріші) у пориві гніву прокляв його і провістив, що він помре від рани в ступні (єдине вразливе місце на його тілі, і тут ми не можемо не згадати про Ахіллесову п'яту!). Мисливець, який переслідував лань, здалеку сприйняв Кришну за цю тварину і вистрілив з лука так, що його стріла вп'ялася якраз у голу ступню лівої ноги Кришни. Рана була смертельною. Наблизившись, мисливець переконався у своїй помилці і впав у відчай. Та Кришна втішає його і просить не побиватися, адже душі богів і людей безсмертні. Після цього Кришна, мов променисте світло, піднімається на небо, де його зустрічають боги, а земля западає в морок.

РАМА

Вішну в образі Рами — герой епічної поеми "Рамаяна" ("Пригоди Рами"), що приписується поетові Вальмікі. І "Магабгарата", і "Рамаяна", перш ніж були зафіксовані на письмі, тривалий час передавалися із вуст в уста виконавцями, які мали феноменальну пам'ять. Слід зауважити, що, з-поміж інших утілень Вішну, Кришна і Рама були найпопулярнішими в Індії не тільки у прадавні часи, але й нині. Кришна і Рама серед інших аватарів були найлюдянішими божествами.

Син царя краю Айодхья Дашаратхі Рама через обмови своєї мачухи змушений був відмовитися від царювання і піти в ліс як звичай-

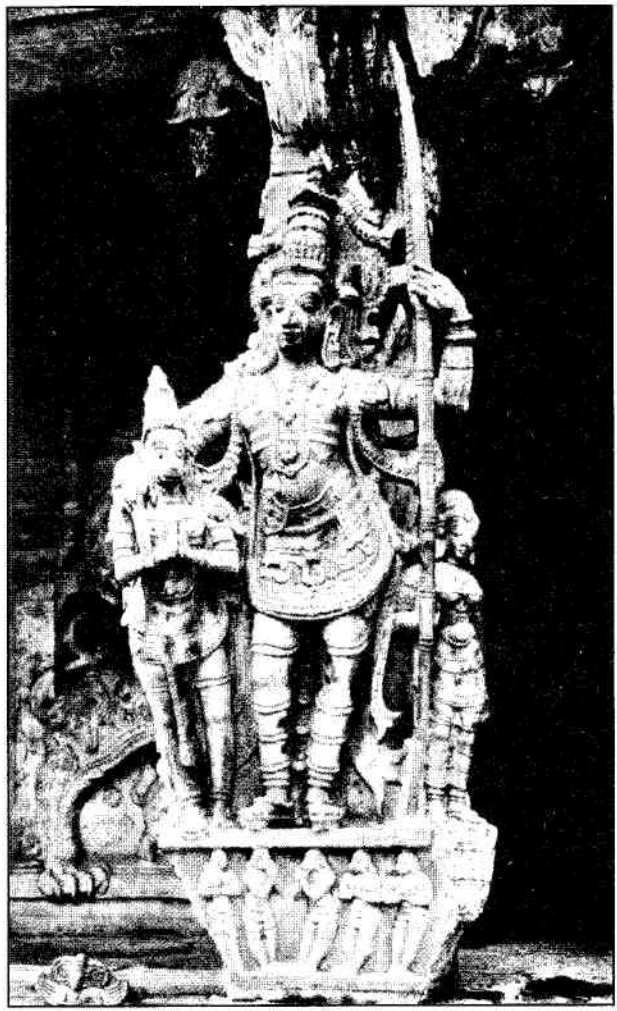

Рама, Ґануман і Сіта. Внизу — мавпи, що поклоняються. Ліворуч — Ґаруда.
Храм Шривайкунтан, штат Мадрас, Індія.

ний самітник. Незважаючи на вмовляння Рами, який радив своїй дружині Сіті не усамітнюватися з ним у лісі, де на неї можуть чатувати різні небезпеки, Сіта рушила за ним разом із його братом Лакшманою. Тим часом Равана, цар ракшасів, зачарований вродою Сіти, пройнявся бажанням заволодіти нею. Йому вдалося вивести Раму з його лісового ашраму і заманити в ліс — переслідувати чудову ґазель. Доки Рама гнався за ґазеллю, Равана викрав Сіту і поніс її повітрям

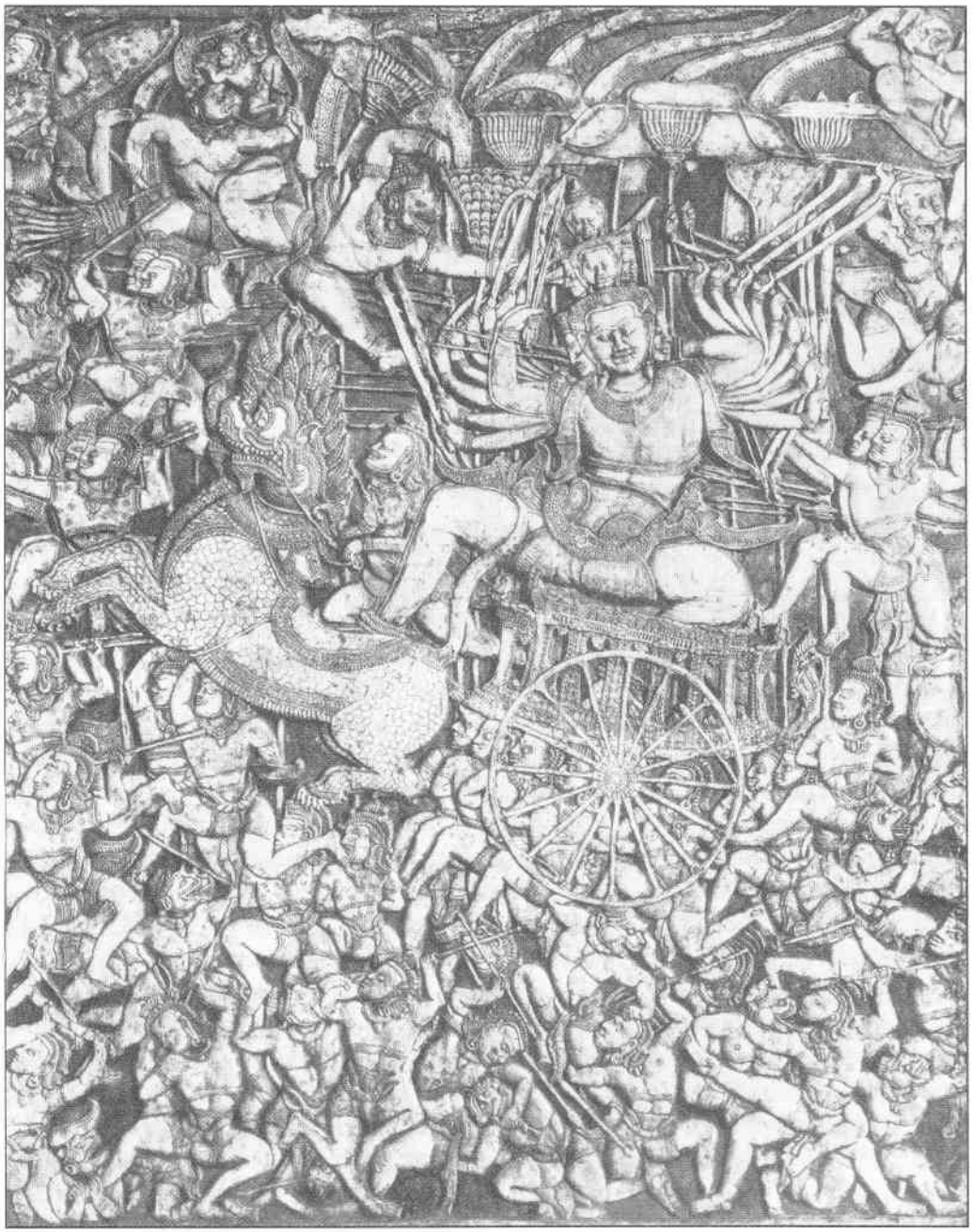

Гануман нападає на Равану в битві на Ланці. Ангкор-Ват.

Жителі моря намагаються перешкодити мавпам збудувати міст через море, який дасть змогу війську Рами перейти на Ланку (Шри-Ланку). Прамбанан, Ява.

на своїй колісниці. Повернувшись у своє царство на острові Ланка, він ув'язнив її у своєму палаці. Рама у відчаї розшукує скрізь свою дружину і клянеться будь-що вбити викрадача. Орел — один із його друзів — вказує йому, де треба шукати викрадену. Ціле військо мавп допомагає йому. Їхній воєначальник здатний перескочити через протоку, яка відділяє острів Ланку від материка, і принести Рамі вісті про Ситу й водночас втішити її саму повідомленням про її чоловіка. Рама готовий стати до бою з Раваною і його ракшасами, але як добутися Ланки із військом мавп? На березі океану (тут точніше сказати "океану", аніж "моря", бо океан — не тільки безлике море, але й божество цієї стихії) Рама сів на траву, обличчям на схід, і сказав: "Або Океан має відступити і дати мені пройти, або я помру на цьому місці..." Отак Рама просидів там три дні, очікуючи на відповідь Океану, але Океан уперто мовчав. Нарешті Рама розлютився, ухопив свій лук і почав стріляти в Океан, щоб осушити його. В океані знялася страшна буря, усі морські створіння — риби, дельфіни і змії — занепокоїлися, а з неба боги гукали: "Доволі! Не треба!" Однак Океан не піднімався із глибин свого царства. Тоді Рама взяв чарівну стрілу, яку йому дав Брахма, натягнув тятиву і вистрілив. З неба на землю спала пітьма, гори задвигтіли, усіх звірів і птахів охопив жах, море захвилювалося до найглибших своїх глибин. Тоді сам Океан випірнув із води, як піднімається сонце над горою Меру. Він постав перед Рамою у золо-

тій короні і плащі, прикрашеному алмазами. Його супроводжували ріки — Ганга, Сіндху та ще інші. Він, звівши руки, як це роблять молільники, звернувся до Рами: "О Рамо! Ти знаєш, що у кожної стихії свої здатності. Здатність моєї стихії — бути бездонною і непрохідною. Ані любов, ані страх не можуть мене змусити поміняти вічний плин вод. Але ти можеш перейти море, збудувавши міст, який я обіцяю підтримувати. Нехай тобі допомагає Нала, син Вішвакармана, коваль богів. Він такий же майстер, як і його батько". Мовивши це, Океан занурився у свою водяну стихію. Тоді всі мавпи, дотримуючись вказівок Нали, почали кидати в море дерева і каміння. Від падіння каміння і дерев у морі зчинився громовий гуркіт. За п'ять днів міцний міст, що з'єднував острів із материком, був готовий. Тоді Рама, Лакшмана і все військо мавп перейшли на острів. Частина мавп дісталася острова плавом, а інші — повітрям. Гуркіт від цієї навали заглушив шум моря. Невдовзі Рама зі своїм військом підійшов до стін палацу Равани. Довкола цих стін запалала жорстока битва. Виказуючи чудеса хоробрості, мавпяче військо Рами здолало ракшасів Равани. Сам Рама, здійснивши очищувальне омивання і звернувшись із молитвами до сонця, повинен був виступати проти Равани, який напав на нього. Рама своїми стрілами зніс десять голів царя ракшасів, та щоразу замість знесеної голови у того відростала нова. Тоді він узяв чарівну стрілу, яку йому подарував Агастья (божественний мудрець — ріші і бог зірки Каноп). Її вістря було із вогню і сонця, а її вага дорівнювала вазі гір Меру і Мандари разом узятих, її оперення у повітрі підтримував вітер. Благословивши цю стрілу ведичними мантрами (священними заклинаннями), Рама вистрілив нею зі свого лука і розколов груди Равани, відтак ця стріла, це закривавлена, повернулася на своє місце в сагайдаку Рами. Так загинув цар ракшасів Равана, а боги пролили квітковий дощ на колісницю Рами і співали похвальні гімни на його честь, бо цим подвигом Вішну в образі Рами завершив те, для чого був посланий на землю. Хоча Сіта й була повернута Рамі, він спочатку відмовився визнати її своєю дружиною, оскільки вона перебувала в полоні у Равани. Зневірившись, Сіта вирішила померти і наказала спорудити для неї погребне багаття, а потім звернулася із молитвами до вогню, благаючи його допомогти їй довести свою невинність. Коли багаття запалало і присутні закричали від жаху, із вогню з'явився бог Агні, який тримав на колінах Сіту. Всі були вражені цим дивом, а Рама сказав, обнявши свою дружину: "Я не сумнівався в недоторканності Сіти, але хотів, щоб усі, хто бачив це диво, переконалися в тому, що вона справді не опоганена, хоча Сіта була у полоні

царя ракшасів. Ви бачите, що вона — вірна дружина і невіддільна від мене, як промені сонця невіддільні від самого сонця..." За цими словами він попросив Індру воскресити всіх воїнів, які загинули, б'ючись із полчищами ракшасів. Після цього він повернувся до свого царства, в Айодхью, і ще довго правив ним.

Завершуючи оповідь про аватари Вішну, згадаймо про те, що в майбутньому цей бог прийде на землю під ім'ям Калкін. Це буде гігант із головою коня. Він вчинить багато добрих справ і знищить ворогів людського роду. Із його з'явою на землі завершиться "залізний вік" (Каліюга). Після того уся різноманітність світу втілиться тільки у Вішну, він стане усім цим світом, а потім почнеться новий цикл творень і руйнувань, цього разу в зворотному порядку: з кінця до початку. Нагадаймо, що сам Буддха вважався аватарою одвічного і нескінченного Вішну. Але таким Вішну став у післяведичній літературі, а в давніх Ведах він іще згадується як один із другорядних сонячних богів.

ШИВА

Хоча це ім'я — Шива — означає Милостивий, його можна розуміти й так, як "Той, кого потрібно просити бути милостивим", а не "Той, хто за своєю природою є милосердним". Для його шанувальників він — Великий бог або навіть Найвеличніший (Махадева). На відміну від шанувальників Вішну (вішнуїтів), шанувальників Шиви заведено називати шиваїтами (шайва). У його образі злилися уявлення про різні, як добрі до людей, так і згубні для них, божества, головним із яких був ведичний бог Рудра. Цей Рудра був грізним, могутнім і злостивим, здатним убивати людей і худобу своїми стрілами, якщо у нього не просили помилування. Іноді його вважали навіть богом злодіїв і розбійників. Він зодягнутий у тигрову шкуру, перебуває в горах (Гімалаях) на півночі, тоді як інші боги перебувають на сході. Сказане про Рудру стосується також Шиви. Епітет Нілакантха (Той, хто має синю шию) Шива отримав після того, як проковтнув отруту під час сколочування моря богами, що загрожувало загибеллю всьому живому. Можливо, бог із червоним тілом і синім животом був Рудра, який перетворився згодом на Шиву.

У післяведичній літературі Шива є руйнівником усього того, що створив Брахма і що оберігав Вішну, та водночас шанований як верховний бог його прихильниками (шайва) — "владика", "володар", "повелитель" (Ішвара, Махешвара). Він — головний бог аскетів-йогинів і сам — божествен-

Шива в подобі Натараджі.

ний аскет. Його зображують в образі триокої людини (Трилочана) із тілом білого або жовтого кольору. Його волосся трохи підняте над головою, в ньому видно півмісяць і богиню Ганга. Небесна ріка, спадаючи з неба, була затримана у своєму плині у волоссі грізного бога. Інакше ця ріка, стікаючи з Гімалаїв, затопила б увесь світ. Іншими атрибутами Шиви були:

Шива і Парваті сидять на горі Кайласі,
яку намагається зруйнувати демон Равана.

коралі із черепів, коралі із змій, тризуб, маленький барабан. Упродовж багатьох віків він сидів нерухомо на тигровій шкурі у своєму житлі на високій горі, поринувши в роздуми. Іноді він порушував свої роздуми й тоді никав на чолі вурдалаків і різної нечисті поміж могил на кладовищах

Ганеша. Черевatий, малий і приземкуватий бог із головою слона зображений зі своєю шакті.
Храм Мадура, Індія.

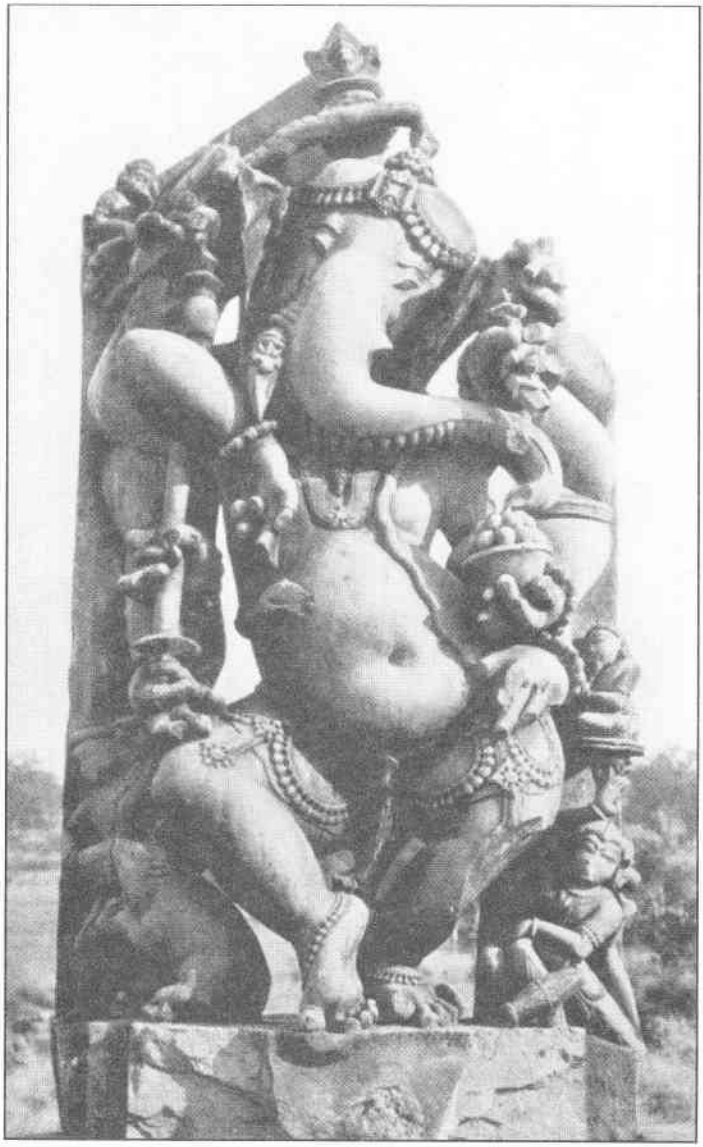

Ганеша, що танцює. Ліворуч пацюк, на якому він їздить верхи.

і пустках. Проте, як і Кришна, він любив танцювати і називався ще Натараджа, тобто "цар танцюристів". Його дружина Дурга (або Калі, Ума, Парваті, Гаурі) була донькою Гімалая. Вона була його космічною силою (шакті). В її вдачі поєднувалися протилежності. З одного боку, вона була вті-

ленням божественної вроди, любові і ніжності, а з другого — жорстоким, кровожерним і людиноненависним божеством. Нам нині важко уявити, як одне й те саме божество може поєднати в собі ідеї добра і зла, але для шиваїтів у цьому не було нічого дивного. За одним із міфів, Шива якось вирішив відвідати десять тисяч інакомислячих мудреців (ріші), щоб настановити їх на шлях істини. Ріші, які не бажали стати на цей шлях, нацькували на Шиву страшного тигра. Посміхнувшись, Шива одним мізинцем лівиці зідрав із тигра шкуру і накинув її собі на плечі. Тоді ріші випустили проти нього величезного змія. Шива вхопив його і повісив собі на шию, мов коралі. Після цього з'явився чорний карлик, жахливий на вигляд, озброєний велетенською палицею. Шива повалив карлика й почав танцювати на його спині. Ріші з подивом спостерігали за його зграбними рухами, аж раптом розверзлися небеса і боги, що в них з'явилися, стали глядачами цього видовища.

Вражені всім побаченим, ріші упали до ніг бога-танцівника і визнали його могутність. Шива танцює. Це означає, що завершується якийсь період космічного циклу, чергувань руйнування і творення світів. Шива — це незворушний аскет і невтомний танцюрист, який здатний чинити і добро, і зло. З-поміж добрих справ Шиви ми вже згадували, як він проковтнув смертельну отруту, що спливла із дна моря, від чого у нього посиніло горло. Також уже мовилося, що він урятував світ від потопу, коли небесна Ганга спала на голову Шиви і на кілька років затрималася у його волоссі, а згодом він розділив її на сім потоків, і в такому вигляді вона зійшла на землю, не завдавши їй шкоди.

Дружина Шиви Парваті (дочка Гімалая) звалася ще Ума — Милолиця і Бхайраві — Страхітлива, Амбіка — Та, яка народжує, Саті — Вірна дружина, Гаурі — Пишна, Калі — Чорна, Дурга — Неприступна.

Третє око Шиви з'явилося в нього на чолі через її пустощі. Коли божественний аскет, сидячи на своїй горі, занурився в роздуми, вона непомітно підійшла до нього із-за спини і закрила долонями очі, від чого увесь світ оповив морок, сонце затемнилося, усіх істот на землі охопив жах. Та раптом темрява спала, а на чолі Шиви з'явилося третє око, що сяяло, мов сонце, від променів якого спалахнули Гімалаї з усім, що на них було. У відчаї Ума, донька Гімалая, почала благати чоловіка погасити руйнівну пожежу. Шива заплющив своє третє око, і гори набули попереднього вигляду — з усім, що на них перше було, з тваринами і рослинами. Занурений у роздуми, як усі аскети, Шива на довгі роки полишав без уваги свою дружину. Вона теж віддавалася аскетизму, та врешті це заняття їй обридло, і вона захотіла привернути увагу свого чоловіка, але він уперто не помічав її. Щоб Шива зацікавився своєю дружиною, боги послали йому бо-

жество кохання Каму (або Камадеву) із його дружиною Раті (Пристрасть). Цього індійського Ерота зображували вродливим юнаком, який сидить верхи на папузі і тримає лук із цукрової тростини, з тятивою із гірлянди бджіл. Окрім дружини Раті, його супроводжували чарівні апсари, а на його знамені було зображено морське чудовисько Макара. Його називали ще Кандарпа, Макара-Дхваджа, Мадана (П'янкий), Смара, також Ананга, що означає Безтілесний.

Коли Кама наблизився до Шиви, який сидів нерухомо, той помітив його і, розгнівавшись, спрямував на нього промені свого третього ока, що спопелило безсмертного бога кохання. Він не міг зникнути, але став безтілесним. Раті розпачливо плакала, втративши коханого чоловіка. Тож боги вирішили втішити її, і до її слуху долинули слова: "Коли Шива знову обніме Парваті, душа твого чоловіка знайде його тіло". Парваті, яка тужила за чоловіком у позі самітника, що зрікся радощів життя, віддавалася роздумам, і в цей час перед нею з'явився юний брахман. "Як добре,— сказав він,— що ти у своїй самотині залишаєшся вірною чоловікові, та чи не пора повернутися до втіх життя?" Вона ладна була розсердитися на нього, але він звернувся до неї зі словами: "Ти впізнаєш мене? Адже я Шива, твій чоловік!" Парваті ладна вже була впасти в обійми Шиви, та згадала про Камадеву, якого спалив розгніваний Шива, і попросила його повернути богові кохання його тіло. Шива виконав її прохання, потім переніс Парваті на гору Кайласу і там обняв. Від цього з радості затремтів увесь світ.

Богом мудрості, покровителем усіх наук і мистецтв був Ганеша (Ганапаті або Вінаяка), син Шиви і Парваті.

Його зображують череванем із головою слона, але тільки з одним бивнем. Його атрибути — чотки аскета, чаша для милостині, петля, стрекало погоничів слонів і щур. Він став одним із найулюбленіших богів в Індії. Його створила Парваті, він був охоронцем біля дверей її палацу. Якось він не хотів пустити в палац самого Шиву. Розгніваний Шива відрубав йому голову, та потім, пожаліївши його, попросив богів воскресити непомірно заповзятливого охоронця і приставити його тілу голову першої зустрічної біля палацу живої істоти. Цією істотою виявився слон, його голова приросла до тіла Ганеші, якого стали іменувати ще Гаджанана, тобто Той, у кого голова слона. До цього бога з головою слона звертаються всі, хто бажає досягти успіху в задуманій справі. Його чимале черево є ознакою його ненажерливості. Існує оповідь про те, що одного разу, наївшись донесхочу, Ганеша подався на прогулянку верхи на своєму щурові (можете уявити, яких розмірів був той щур, аби на ньому міг їздити бог із головою слона!). Це сталося місячної ночі. Раптом величезна змія перетнула шлях божественному вершнику. Налака-

ний щур підстрибнув, і Ганеша упав на землю. Від падіння тріснув його туго набитий живіт. Щоб якось зарадити становищу, Ганеша обхопив змію і оперезався нею. Він налаштувався їхати далі, але почув голосний сміх, що лунав із неба. Ганеша підняв голову і побачив у небі місяць (пригадаймо міф про Сому — бога місяця!), який сміявся з нього. Спересердя він відламав один із своїх бивнів і пожбурив його в місяць, виголосивши при цьому прокляття; через це місяць час від часу втрачає свою повноту і згасає, щоб потім знову засяяти вповні. За іншою версією міфу, Ганеша зламав свій бивень у шалі захоплення, коли мудрець В'яса диктував йому текст "Магабгарати". Ганеша — напівслон-напівлюдина — поєднав у собі уми наймудріших істот світу. Хіба можна починати якусь серйозну справу, не закликавши на поміч мудрого Ганешу, навіть якщо справа стосується іншого божества?

Другим сином Шиви і Парваті був бог війни Сканда (Карттікея Махасена, Гуха, Субрахманья або Кумара). Могутній ракшас Тарака докучав богам, і вони вирішили, як їм було нароковано, прискорити народження сина Шиви і Парваті, який мав знищити потворного Тараку. Хоча зусилля Камадеви виявилися марними і він тимчасово втратив своє тіло, та невдовзі все-таки з'явився на світ переможний Сканда. Можливо, через те, що Парваті народила шестеро близнюків та в напливі материнської ніжності так міцно пригорнула їх, що їхні тіла стали єдиним тілом із шістьма головами і дванадцятьма руками, може, через те, що вони були вихована шістьма богинями — шістьма Плеядами (Криттіка — звідси його ім'я Карттікея), цей бог війни вдався багатоголовим і багаторуким. Його зображували сидячим на півні або на павичу і озброєним списом або луком зі стрілою.

Сином Парваті й Шиви вважається також бог багатства Кубера (чи Кувера), охоронець скарбів, захованих на півночі у надрах Гімалаїв. Його називають іще Вайшраванною. У його почеті чарівні якші та гухьяки, небесні музики, і танцівники — гандхарви і кіннари. Його зовнішність не надто приваблива: це потворний карлик із трьома ногами і тільки з вісьмома зубами. Проте в елліністичному мистецтві його зображували як Зевса. За іншою версією міфу про народження Кубери, він був сином мудреця Вішраваса і Деваварніні. За благочестиве життя Брахма прийняв його до гурту богів і подарував йому колісницю, на якій він міг літати. За "Рамаяною", Кубара був царем острова Ланки, але його вигнав звідтіль Равана, його зведений брат, і Кубара полетів далеко на північ, до свого міста Алака. З часом Кубару почали вважати богом родючості, а його дружину Ріддхі — богинею всілякого достатку. На відміну від інших богів, у нього через надмірну цікавість усього одне око.

Брахма, Вішну і Шива — триєдине божество.

Щоб уникнути можливих непорозумінь, спробуймо уточнити. Слід розрізняти такі позначення.

1. Брахман (слово середнього роду):
   1.1) у первісному значенні — наповнення душі того, хто молиться, почуттям побожності, самовідданості божеству;
   1.2) молитва, хвалебний гімн;
   1.3) теологія (богослов'я), теософія;
   1.4) благочестя, благочестиве життя;
   1.5) всесвітнє духовне начало, творець Всесвіту, який постав із води, що наповнювала світ, він породив усі істоти і приніс людству божественне одкровення; його називають також Хіраньягарбха і Сваямбху; його атрибути — глечик для милостині, як у всіх аскетів, чотки і ложка для виконання жертвоприношення; тіло його червоне; він сидить на лотосі чи на лебеді; його донька або дружина — Сарасваті; за міфом, він разом зі всіма богами і всім світом, який він сотворив, існує упродовж сотні космічних епох, а після кожного віку світ руйнується, і після сотого віку він разом зі всіма богами гине, з'являються нові божества. Верховне божество (що ототожнюється з Вішну — Нараяною) створило космічні води і запліднило їх. Із них виникло світове яйце, а з нього вийшов Брахман, який створив увесь світ.
2. Брахман (слово чоловічого роду):
   2.1) той, хто молиться;
   2.2) представник касти брахманів — священнослужителів, жерців;
   2.3) те саме, що 1.5.
3. Брахмани — священні книги, у яких коментуються Веди.

Тут ітиметься про Брахму як творця світу, про Вішну як охоронця світового порядку і про Шиву (первісно — Рудре) як порушника цього порядку. Характерне для індуїзму (тобто пізнього брахманізму) поєднання в одній божественній сутності первісно трьох різних сутностей має мало спільного із "сімейними" трійцями інших релігій. Це сполучення отримало назву Тримурті (потрійний вид). Крім цього, в індуїзмі з'явилися й інші складові божества. Харі-Хара — поєднання Вішну із Шивою: праворуч фігура з атрибутами Шиви (його зачіска аскета, тризуб, тигрова шкура), ліворуч фігура з атрибутами Вішну (його головний убір, диск, плащ). Іще самобутніша фігура Ардханарішвара: одна половина зображує Шиву, а друга — його шакті.

Незважаючи на очевидну многобожність (політеїзм) брахманізму та індуїзму, їхні різні боги за уважного вивчення їхніх культів можуть роз-

глядатися як різні види одного й того самого божества. У Рігведі про це прямо так і мовиться: "Бог — один, але мудреці дають йому різні імена..."

Міфологія релігій Індії, що відображена в буддизмі, отримала велике поширення в Азії, за межами власне Індії (Індостану, або Індійського субконтиненту). Хінаяна (Мала колісниця) підкорила собі Шри-Ланку, Непал і країни Індокитаю. Махаяна (Велика колісниця) поширила свій вплив на Тибет (Бод-Юл), Китай, Монголію та Японію. В Індонезії її вплив був обмежений поширенням ісламу. В Китаї буддизм став однією з трьох головних релігій (поряд із даосизмом і конфуціанством), а в Японії він змагається з давньою релігією Сінто (сінтоїзмом). У цих країнах буддизм значно обмежив поширення християнства.

На теренах колишнього Радянського Союзу буддизм у тій його формі, яка називається ламаїзмом (лама — буддійський монах), — релігія бурятів і калмиків.

ДЖАЙНІЗМ

Якщо ви в загальних рисах уже ознайомилися з буддизмом, то про джайнізм можна сказати тільки те, що він певною мірою відрізняється від буддизму.

Джина (Махавіра) вирішив покинути свою небесну оселю, щоб принести людям істинне знання і цим порятувати їхні душі від нескінченних перевтілень. Він набув форми ембріона і ввійшов у лоно Девананди, дружини брахмана Рішабхадатти, яка мешкала у місті Кундапурі. Якось уночі Девананда побачила чудесний сон, у ньому перед нею з'явилися слон, місяць, сонце, знамено, коштовна ваза, лотос у ставку, океан (срамудра), небесна оселя, алмази і язики полум'я. Рішабхадатта дуже зрадів, бо зрозумів, що у нього народиться син, який буде наділений усіма знаннями брахманів, але його радість була передчасною, тому що боги вирішили перенести ембріон майбутнього Махавіри із лона Девананди в лоно Трішали, дружини кштарія Сіддхартхі. Вони доручили це зробити Харінагамешину, опікунові небесних дітонароджень, істоті в образі людини з головою антилопи, і він ретельно виконав їхнє доручення. Трішалі теж привидівся сон, у якому було все те, що перед цим побачила Девананда. Після цього щастя в усьому супроводжувало Сіддхартху. Його багатство постійно примножувалося, ставало більше золота і срібла, розширювалися межі володінь, щедро врожаїлися поля. Його військо ставало все численнішим і могутнішим, його слава облетіла всі країни. Він вирішив

назвати свого майбутнього сина Вардхаманою, тобто тим, хто сприяє збільшенню, сприяє росту і розвитку. Тієї ночі, коли народився Вардхамана-Махавіра, боги й богині зійшли з неба, на його палац упав дощ із квітів і плодів, золотий і срібний, перлистий і алмазний, нектарний і сандаловий. Упродовж тридцяти років Махавіра жив, як усі люди на землі. Він одружився з Яшодою, у якої від нього народилася донька Пріядашрана. Його батьки вирішили залишити цей світ. Вони лягли на підстилку з трави і, не вживаючи їжі, померли від виснаження. Вардхамана, який обіцяв жити з батьками, коли був іще в материнському лоні, звільнився від своєї обітниці й вирішив жити так, як живуть мандрівні аскети (бхікшу, або яті). Він роздав усе своє багатство біднякам і, звільнившись від усіх обов'язків, став аскетом (тапасвітом). Із цієї нагоди боги зійшли з неба і вклонилися йому. Небо нагадувало озеро, на якому розцвіли лотоси. Земля і небо наповнилися музикою, що пестила слух. Аскета оточили боги, напівбоги і натовп людей. Усі прославляли його радісними вигуками: "Джая! Джая!" (що означає "перемога"). Вардхамана прожив у суворому подвижництві дванадцять років. Одного разу він сів перепочити біля давнього храму в затінку дерева Шала. Так він сидів нерухомо два дні без їжі, зануривши у роздуми. Коли третього дня він звівся, його осяяло просвітлення (власне, "пробудження" — бо дхі). Він став Кеваліном, тобто Всезнаючим, мудрецем, святим (архатом), і Джиною, тобто героєм, який здатний перемогти всі біди і лиха людства. Після цього він почав проповідувати своє вчення, і через тридцять років досяг звільнення від втілень, тобто нірвани. Він іще смертним перевершив богів, які шанували його і допомогли йому як володарю вищих знань про звільнення (мокша) від перевтілень. Його послідовники (джайна), проповідники його вищого знання, як і послідовники Буддхи-Шакьямуні, жили у своєрідних монастирях як ченці і черниці. Довкола історії його життя виникали міфи і леґенди так само, як це було з Буддхою. У цих міфах з'являється вже не один справді існуючий Учитель, а безліч на нього схожих. У десяти краях світу, в яких двадцять чотири Втілених (Тіртхамкара) в теперішньому, минулому і майбутніх віках. Отже, це в цілому сімсот двадцять Спасителів, із яких сімсот дев'ятнадцять є приблизними копіями Великого учителя Джини-Махавіри.

На відміну від буддизму, що поширився за межі Індії, джайнізм, обмежений звідусіль індуїзмом або необрахманізмом, має своїх послідовників у самій Індії. Кажуть, що й нині там можна зустріти джайніста з віничком у руці, який змітає мурашок зі стежини в лісі, щоб не роздавити їх. Для джайнів (або джайністів) притаманне дбайливе ставлення до всього

живого ще більшою мірою, аніж для буддистів. Вони, на відміну від європейців, навіть подумки не можуть позбавити життя таких паразитів, як мухи, миші, щури та ін.

"Як же це так? — можливо, запитаєте ви. — Йшлося про Індію і нічого не було сказано про йогів?"

Цілком слушно! Але ж у нас мовилося про міфи і релігії народів Індії, а це лиш один елемент їхньої культури, а взагалі культура Індії багатогранна, йога (означає "поєднання, участь", а ще "споглядання, роздуми") — це одна з систем давньоіндійської філософії, пов'язана з прийомами досягнення особливого духовного стану. Ті, хто практикує ці прийоми, називаються йогинами. Ми не мали на меті познайомити вас із шістьма філософськими системами Давньої Індії, хоча вони, звісно, поєднані з релігійними ідеями.

ЕПОС ДАВНЬОЇ ІНДІЇ

Якщо покласти поряд з одного боку "Іліаду" й "Одіссею", а з другого — "Магабгарату" і "Рамаяну", мимоволі спаде на думку порівняння маленької Греції з усіма її островами і величезної Індії, точніше — Індійського субконтиненту Азіатського материка. Не забуваймо, що мова "Іліади" й "Одіссеї" та мова "Магабгарати" і "Рамаяни" (класичний санскрит) за їхнім походженням споріднені мови — дві гілки могутнього індоєвропейського дерева, індоєвропейської сім'ї мов, а до них належать і наші слов'янські мови.

За всіх відмінностей є щось схоже і в міфах давніх греків, і давніх індоарійців.

Звісно, це перш за все уподібнення явищ природи і світу людей, те, що мовою науки, яка вивчає міфи і релігії народів світу, називається антропоморфізмом (у природі все так, як у людей). Наприклад, сонце і місяць — це не просто небесні світила, а й людиноподібні надприродні істоти, які у нас заведено називати богами. Боги беруть діяльну участь у справах людей. Багато знатних родів походять безпосередньо від богів. Божественного походження царські династії в Індії.

Якщо б ми порівняли список давньоіндійських богів, напівбогів, героїв, демонів із таким самим списком давньогрецьких богів і богоподібних міфічних істот, то зараз побачили б, наскільки в чисельному відношенні перші перевищують других. Проте ці другі нам в основному відомі ще з уроків історії в середній школі, з першими знайомі переважно ті, хто цікавиться Індією у її минулому і сьогоденні.

Слід погодитися, що для по-європейському освіченої людини нашого часу може бути достатнім поверхове знайомство з античною міфологією, але допитливим людям хочеться знати не тільки те, що обов'язкове, а ще багато чого. Навряд чи хто-небудь із наших читачів міг прочитати в оригіналі (на санскриті) або навіть у перекладі якоюсь європейською мовою ці гігантські епічні твори. Якщо "Іліада" у своїй формі, що дійшла до нас, складається із 15 695 гекзаметрів (шестистопних дактилічних віршів), а "Одіссея" — з 12 110 гекзаметрів, то "Рамаяна" складається з 24 000 двовіршів, які в індійській поезії називаються "шлока" (у кожному такому двовірші 16+16=32 склади), а "Магабгарата" складається із 110 000 двовіршів. Обидві грецькі епічні поеми разом узяті за своїм обсягом могли б дорівнювати одній вставній оповіді (а їх там чимало) у межах цих гігантів індійської епічної поезії. Вставні оповіді — це характерна особливість давньоіндійського епосу. Іноді вони мають вельми опосередковане відношення до основних подій епічної оповіді. Мабуть, найдивовижніше для нас у цих творах — це те, що вони тривалий час існували тільки в усній традиції, хоча, ймовірно, не в тому обсязі, в якому вони склалися після їхнього зафіксування на письмі.

Вважалося, що "Магабгарата" була продиктована якимось богом легендарному авторові Вед на ймення В'яса. "Рамаяну" вважали твором простого смертного, хоч і не менш легендарного, ніж божественний В'яса. Цього поета звали Вальмікі.

Зрозуміло, в давніх епосах є міфи в різних варіантах. Про багато міфів ми дізнаємося із епосів: вони є для нас джерелом давніх міфів. Міфи про виникнення або про створення світу, про появу (або, знову ж таки, про створення) людей, про божественне походження знатних родів, про неймовірні подвиги героїв (найчастіше нащадків богів), про розмаїті дива і перетворення, що, звичайно, є плодами творчої фантазії їхніх творців.

Міфічне мислення в історії людства передує мисленню, що ґрунтується на фактах, на явищах реальної дійсності і спогадах про події минулого (це, власне, історичне мислення). Дослідники міфів, навіть на перший погляд цілком фантастичних, віднаходять у них якусь історичну основу, так би мовити, історичне "сім'я", з якого виросло "міфічне дерево". Існує припущення, що в основі "Іліади" міститься спогад про історичну подію, про якусь воєнну подію, що завершилася зруйнуванням одного з міст у північно-західній Малій Азії. В епосі ця можлива подія зображена як збройне зіткнення Європи (тобто грецьких племен) і Азії (тобто прадавніх племен Малої Азії). В "Одіссеї" дослідники схильні вбачати відображення

перших спроб грецьких племен освоїти надбережжя й острови західної частини Середземного моря.

Індійський епос про війну кланів (відгалужень) одного й того самого роду — нащадків Бгарати, ймовірно, є спогадом про боротьбу за владу давніх династій. Його можна розглядати як своєрідну міфологічну енциклопедію. Від реальних історичних подій у ній, очевидно, мало що залишилося.

Подвиги Рами — втілення бога Вішну — і його мавпячого війська вважаються міфічно оформленим спогадом про просування індоарійців з півночі на південь Індостану. Острів Ланка зазвичай ототожнюється з Цейлоном (Сімхалянадвіпа — Острів левів, нині Шри-Ланка), хоча в епосі може йтися не про нього, а про якийсь міфічний острів. Про викрадення прекрасної Сіти уже мовилося у зв'язку з ракшасами — злими демонами індійської міфології. Цікава подробиця: хоча Равана був небезпечним для богів, але Вішну в образі людини Рами зумів здолати це чудовисько. Важко визначити, як "Рамаяна" і "Магабгарата" хронологічно співвідносяться між собою. Обидва індійські епоси у їхньому теперішньому вигляді — завершені твори, на відміну від грецької "Іліади", для якої припускається наявність попередньої епічної поеми і наступних за нею поем, відомих нам тільки за назвами і за сумарним переказом змісту. Вочевидь, ані грецькі епічні поеми, ані, тим паче, індійські не призначалися для декламації у повному їхньому обсязі, а цитувалися частинами в урочисті дні. Про музичний супровід грецьких епічних поем можна зробити висновок із їхнього змісту (наприклад, виконання епосу Домодоком на банкеті у феакійського царя Алкіноя). Про виконання індійських гігантів епічного жанру нам нічого не відомо.

"МАГАБГАРАТА"

"Магабгарата" поділяється на 18 книг, які, своєю чергою, діляться на різні за величиною частини — від трьох до трьохсот строф. Щоб дати загальне уявлення про зміст цього колосального епосу, який за своїми розмірами перевершує всі інші епічні твори народів світу, ми подамо виклад у найкоротшій формі кожної з 18-ти його книг.

1. "Книга початку" (Аді-Парва)

Спочатку мовиться про те, що цей епос прочитав мудрець Вайшампаяна, учень легендарного автора цього епосу, В'яси, під час урочистого жертвоприношення на честь нагів (богів-змій), вчиненого царем Джанамеджая

(згадаємо тут оповідь про загибель царя Парікшита). Цих богів-змій доводиться умилостивлювати щедрими пожертвами, не шкодуючи для них навіть кращих коней із царських стаєнь (ашвамедха — жертвоприношення коня). Існує припущення, що культ змій в Індії існував ще до з'яви там індоарійців.

У зв'язку із жертвоприношенням нагам у цій книзі йдеться про події, які не мають жодного стосунку до основної оповіді. Тут розповідається про народження божественного мудреця В'яси, про золотий вік людства, про походження богів, напівбогів, обожнювання героїв, велетнів, демонів, змій, різних тварин, нарешті, людей і героя Бгарати, родоначальника Бгаратів — царів Індії.

Від імені цього героя отримала назву і вся гігантська епічна поема: "Магабгарата". Сучасна Індійська Республіка також називається Бгарат. Бгарата — це син царя Душьянти і прекрасної Шакунтали, юної самітниці, доньки якогось брахмана й апсари (небесної німфи). Історія Шакунтали послужила сюжетом для одного із шедеврів індійської драматургії "Признання Шакунтали" ("Абхіджнянашакунтала") знаменитого Калідаси.

Бгарата був родоначальником багатьох поколінь героїв, з-поміж яких були два брати: Дхрітараштра, сліпий з народження, і Панду — Блідоликий. Обидва вони були синами В'яси, але від різних матерів. Їх виховав їхній дядько Бгішма, мудрець і відважний воїн.

У Дхрітараштри і його дружини Гандхари було сто синів і одна донька. Двох старших синів звали Дурьйодхана і Духшасана. Обидва вони були марнославні, один хоробрий і хитрий, а другий нестриманий і жорстокий.

У Панду було дві дружини: Кунті й Мандрі. Проте їхніми справжніми батьками були боги. Від Дхарми Кунті народила Юдхіштхіру, від Вайю (бога вітрів) — стрімкого Бгіму на прізвисько Врікодара (Вовче черево), від Індри — Арджуну (Пишного). Від двох Ашвінів Мандрі народила близнюків Накулу і Сахадеву. Божественні сини Панду звуться Пандави, а сини Дхрітараштри від імені одного зі своїх предків Куру отримали ім'я Каурави. Ці Пандави і Каурави — два ворожі один одному клани одного й того самого роду Бгаратів.

Панду помирає, і Мандрі сходить на його погребне багаття (це древній звичай індійських дружин, що віддані своїм чоловікам).

Кунті й усі Пандави вирушають до Гастинапура — столиці Дхрітараштри. Там юні Пандави виховуються разом зі своїми двоюрідними братами Кауравами.

Коли вже мова зайшла про виховання царевичів, то слід нагадати, що вже згадуваний Бгішма — придворний Дхрітараштри, а Бгіма —

син Кунті і бога вітрів Вайю. Невдовзі з'ясовується, що Пандави перевершують у всіх видах змагань своїх двоюрідних братів Кауравів, і це, звісно, викликає заздрість Кауравів. В одному "фінальному" змаганні Арджуна перемагає усіх своїх супротивників. Проте з'являється якийсь Карна і висловлює бажання поборотися з ним. Арджуна відмовляється змагатися з Карною, оскільки не вважає гідним для себе вийти на поєдинок з людиною не царського роду. Зневажений Карна обіцяє помститися за образу. Насправді ж Карна — син Кунті. Вона зачала його і народила від сонячного променя ще тоді, коли не була дружиною Панду.

Щоб приховати народження сина, Кунті поклала його в кошик і пустила за течією ріки. Кошик із дитиною виловив конюх Дхрітараштри, малюка стали вважати його сином.

Тим часом Дурьйодхана, якого терзала все зростаюча заздрість до своїх двоюрідних братів, переконує Дхрітараштру вигнати Пандавів із Гастинапура. З великими труднощами і завдяки хитрості, що спонукала Дурьйодхану повірити в їхню смерть, — вони уникають його замаху на їхнє життя.

Оселившись у лісах, вони звершують там дивовижні подвиги, як і годиться героям божественного походження. Потім вони йдуть до палацу царя Панчалів Друпади, щоб посвататися до його прекрасної доньки Драупаді.

Нехай вас не здивує тут дивний як для нас звичай "багатомужжя", коли кільком братам дозволялося мати одну спільну дружину. Цей звичай (поліандрія) існував у деяких племенах у Гімалаях і Тибеті (а може, й нині ще існує). Для того, щоб узяти за дружину Драупаді, необхідно було натягти величезний лук. Арджуні це вдається без зайвих клопотів (мабуть, ви пригадаєте про лук Одіссея, якого не могли зігнути наречені Пенелопи). Після цього Драупаді стає дружиною п'ятьох братів. Могутність, якої набули у зв'язку з цим одруженням Пандави, примушує Кауравів замислитися про можливий мир із ними. За порадою мудреців Дрони і Бгішми і незважаючи на енергійні протести Карни, вирішено було укласти мир і поділити царство. Каурави залишаться в Гастинапурі, а Пандави поселяться в Індрапрастсі, де царюватиме старший із братів Юдхіштхіра.

У цей час Арджуна за скоєний ним лихий вчинок проти старшого брата добровільно рушає в дванадцятирічне вигнання зі столиці. Оповідається про його подвиги під час покаяння. Тут варто згадати опис пожежі в лісі Кхандава, коли розгніваний бог вогню Агні, розчулений проханням чотирьох іще не оперених пташенят, гасить лісову пожежу.

2. "Книга палацу" (Сабха-Парва)

Коли скінчилося його добровільне вигнання, Арджуна повертається до своїх братів. Його супроводжує вмілий майстер Мая, якого він порятував від лісової пожежі. Мая зводить для Юдхіштхіри чудовий палац. З нагоди його освячення Пандави запрошують до себе на свято Кауравів, відтак ті, своєю чергою, запрошують до себе в Гастинапур Пандавів. Під час їхнього перебування там якийсь Шакуні з намови Дурьйодхани припрошує Юдхіштхіру зіграти з ним у кості. Треба сказати, що давні індоарійці дуже любили цю азартну гру. Ви, звісно, знаєте її: кості — це кубики, на кожній із шести площин яких позначені "очки" (акша) від одного до шести. Їх кидають і підраховують "очки". Саме у зв'язку із грою Шакуні та Юдхіштхіри в "Магабгараті" оповідається про царя Нала, сина Вірасени, і його дружину Дамаянті.

Це оповідання вам, мабуть, відоме в перекладі В. Жуковського.

Шакуні, вочевидь, знав якийсь секрет цієї гри, і Юдхіштхіра увесь час програвав. Він програв своє царство, чудовий палац, скарби і навіть прекрасну Драупаді. Духшасана всіляко ображає Пандавів, що стали рабами, але, зворушений благаннями Драупаді, Дхрітараштра повертає їм усе, що вони втратили у невдалій грі. Проте Юдхіштхіра знову затіває гру і вкотре програє. Цього разу було умовлено, що всі п'ятеро Пандавів разом зі своєю Драупаді мають на дванадцять років піти у вигнання, жити увесь цей час у лісі, а тринадцятого року переселитися в яку-небудь країну, дотримуючись інкогніто (тобто не повідомляючи нікому, хто вони такі).

3. "Книга лісу" (Вана-Парва)

За умовою, Пандави живуть на відлюдді серед лісу. Щоб їх утішити, до них навідуються самітники і розповідають їм дивовижні історії: про царя Нала, про Рішьяшрінгу, про Суканьє, про Шибі Ушинара, про Раму, про Савітрі. Тим часом зухвалий цар Джаядратха, полюючи в лісі, помічає самотню Драупаді, закохується в неї і викрадає її. П'ятеро Пандавів переслідують його, в бою з ним перемагають, але не вбивають його. Зневажений їхнім милосердям, він згодом приєднується до їхніх ворогів — Кауравів. Драупаді повертається до своїх чоловіків.

4. "Книга Вірати" (Вірата-Парва)

Пандави, перевдягнувшись, аби приховати своє походження, рушають до палацу царя Вірати, щоб перебути там останній рік свого вигнання. Драупаді під виглядом служниці живе у палаці Вірати. На неї звертає увагу головний воєначальник царя і марно домагається її кохання. З допомогою Бгіми їй вдається остаточно здихатися домагань воєначальника, але через це їм загрожує небезпека від Вірати. Проте їм вдається не тільки втихомирити царя, а й прислужитися йому, бо на Вірату напав сусідній цар у злуці з Кауравами. Відбуваються жорстокі битви, у яких своєю мужністю особливо вирізняється Арджуна, перевдягнений на євнуха.

Час вигнання для Пандавів скінчився. Вони пояснюють Віраті, хто вони такі, вражений цим відкриттям Вірата віддає Абхіманьйо, синові Арджуни, за дружину свою доньку Уттару.

5. "Книга приготувань до війни" (Удьога-Парва)

Кришна (аватара бога Вішну), божественний покровитель Пандавів, звертається до Кауравів із пропозицією передати Пандавам, згідно з угодою, половину царства Дхрітараштри. З цієї нагоди ведуться тривалі переговори, наводяться всі "за" і "проти". Мудрець Відура марно намагається вмовити упертого Дурьйодхану погодитися на поділ царства. Засмучені упертою незгідливістю Дурьйодхани, Пандави переконуються, що їм доведеться вдатися до сили. Вони знову посилають для мирних переговорів Кришну. Бгішма і Дрона також наполягають на укладенні миру. Дхрітараштра намагається переконати свого сина в необхідності миру, але марно. Уже оголошено війну.

Кришна залишається на боці Пандавів і стає колісничим Арджуни. Бгішма очолює військо Кауравів, але за умови, що він не вбиватиме нікого з Пандавів, а також Шикхандіна, який перебував у їхньому війську. Щодо цього Шикхандіна він оповідає довгу історію, в якій пояснює, що він поклявся ніколи не вбивати жінок, а Шикхандін — це перевтілення жінки, яка покінчила в своєму попередньому існуванні життя самогубством і в новому житті стала чоловіком, щоб помститися за вчинені їй колись кривди.

6. "Книга Бгішми" (Бгішма-Парва)

Війська обох правителів вишикувалися одне проти одного на рівнині Курукшетра. Перед битвою цитується "Пісня Блаженного" (Бхагаваттіта) — міркування про ілюзорність усього сущого на землі. Битва триває десять

днів із мінливим успіхом для обох сторін. Спочатку успіх на боці Кауравів, але Кришна збадьорює Пандавів. Відтак відбувається єдиноборство Бгішми й Арджуни, яке нікому не приносить успіху. Знову насідають Каурави. Однак Бгіма один убиває вісім братів Кауравів, цього разу перемагають Пандави. Але в подальших зіткненнях їхня перемога виявляється не остаточною. У кровопролитному бою Бгішма залишає живим Шикхандіна, а Арджуна щадить сина Дрони, свого наставника. Тим часом триває лютий бій із мінливим успіхом для обох сторін*.

* На жаль, в архіві автора не знайдено продовження переліку книг "Магабгарати". *(Прим. ред.)*

Релігії і міфи Китаю

В оповіді про міфи та релігії Китаю зустрічатимуться китайські слова — імена та назви. Їх можна передати нашою мовою лише досить приблизно, звуковий склад (фонетика) китайської (і взагалі всіх мов народностей Китаю) суттєво відрізняється від української мови. Отож немає цілковитої відповідності між значеннями наших слів та слів китайської мови. Спочатку наведемо кілька китайських слів, що стосуються оповіді про китайські міфи та релігії.

Шеньхуа (букв.— "святі слова") — міф.

Шень — у міфах означає "бог".

Шеньшен — святий.

Цаунцзяо — релігія.

Жуцзяо — конфуціанство.

Даоцзяо — даосизм.

Фоцзяо — буддизм.

Тянь — небо, а також у значенні нашого слова "бог".

Тяньцзи (букв.— "син неба") — богдихан, китайський імператор.

Лао-тяньє — (китайський) бог.

Чжунго (букв.— "серединне царство") — Китай.

Хуан-ді — правитель Серединного царства (*хуан* — великий, прекрасний, блискучий, *ді* — правитель, імператор).

Мяо, мяоюй — храм (китайських релігій).

Та — пагода (невеликий храм).

Сек — буддійський чернець.

Сеньюань — буддійський монастир.

Дуньшичже — пустельник, анахорет.

Цзіньюйчжу — аскет.

Тисянь — втілення.

Як Індія, Месопотамія та Єгипет, Китай — це країна однієї з найдавніших культур у світі. Китай — наша назва цієї величезної азіатської держави. Самі китайці називають свою країну і державу — Чжунго ("Держава у центрі землі", або "Серединна держава").

В її складі також: Маньчжурія (Дунбей — північний схід), Внутрішня Монголія (Ней Мінгу), Сіньцзян (Китайський Туркестан), острів Хайнань і території з китайським населенням за межами Китаю: Сянган (Гонконг), острів Тайвань (Формоза).

Схід країни густо заселений, а захід — майже пустельний. У Китаї було винайдено давню ієрогліфічну писемність (чжунгоцзи, ханьцзи), якою користуються там і досі.

Там усе не схоже на те, до чого ми звикли: ані мова, ані письмо, ані звичаї, ані релігії з їхніми міфами. У Китаї віддавна вкоренилися три релігії: конфуціанство (жуцзяо), даосизм (даоцзяо) та буддизм (фоцзяо). Дві перші склалися в самому Китаї, а третя проникла до Китаю з Індії.

На відміну від індійських, — ведаїзму, брахманізму, індуїзму, — їхніми засновниками були історичні особи, так як і засновники буддизму і джайнізму.

Кун-цзи, або Кун-ву-цзи (Конфуцій), жив, як і Шакьямуні, в середині VI й на початку V ст. до Р.Х. До останнього часу конфуціанство було офіційною релігією Китаю, але воно сяк-так мирно співіснувало там із даосизмом та буддизмом. Усі три релігії мали свої храми із священнослужителями (бонзами — "шеньфу"), окрім конфуціанських храмів, де їх не було.

Коли йдеться про міфологічних героїв китайських релігій, постають труднощі у виборі слів для передачі відповідних понять. Як їх назвати: богами, божествами, духами? У більшості випадків найвідповіднішим словом, напевно, було б наше "дух".

До цих надприродних істот зверталися з молитвами, їм приносили жертви, на їхню честь будували храми. Їх зображували у вигляді людей, знатних "князів", вельмож, сановників (мандаринів) із різноманітними атрибутами (тваринами, рослинами, речами, зброєю та ін.).

Однак найдавніші уявлення про них були "комбінованими": напівлюди-напівтварини (наприклад, Нюй-ва — напівжінка-напівзмія, Фу-сі — напівчоловік-напівптах) або ж неймовірні комбінації з різних тіл живих істот (наприклад, пов'язаних із божествами п'яти країн світу).

Існували також уявлення про надприродні начала чи сили, не втілені в конкретні образи. Вони були абстрактними релігійно-філософськими поняттями, а не об'єктами вшанування (культу).

Китайська міфологія (як сукупність міфів) склалася із поєднання частин трьох релігій, що зазнали різноманітних змін не без впливу китайської літератури й театру.

Щовесни та щоосені Син Неба (імператор) у супроводі свого почту приносив жертви Небу, Сонцю, Місяцю, богу війни (Гуань-ді), Конфуцію (Кун-ву-цзи) і душам предків у храмах усіх цих божеств та предків.

Крім цих жертвоприношень, у китайців не було особливих релігійних обрядів (культів) цих божеств, за винятком обожненого Конфуція. Після поширення в Китаї у перші століття після Р.Х. буддизму (у тій видозміні, яка зветься Великою колісницею) буддійські божества постають там під китайськими іменами.

Однак китайська міфологія у своїй основі містить переважно елементи даосизму (даоцзяо).

Життєписи засновників релігій зазвичай обростають міфічними подробицями, але все ж історична основа залишається. Так було з життєписом Шакьямуні (Будди).

І все ж в історичному існуванні засновника даосизму можна сумніватися. Отож у міфах навряд чи можна знайти свідчення про нього як про історичну особу. Його ім'я у загальному значенні можна перекласти як "Старе немовля" або "Старий-Немовля".

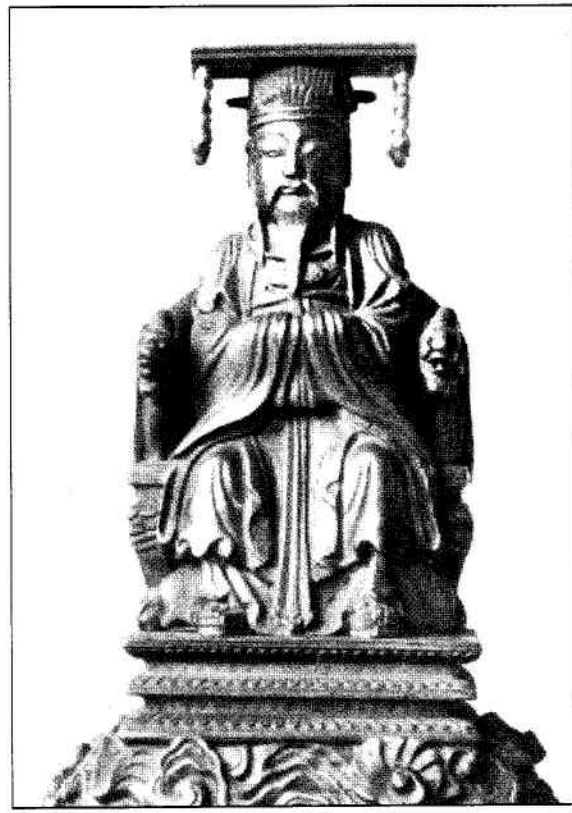

Конфуцій у вбранні мандарина. Китайська статуетка. Музей Гіме, Париж.

Вважається, коли йдеться про історичну особу, що Лао-цзи міг жити ще у VII ст. до Р.Х. Йому приписують "Біблію" даосизму "Дао де цзін" ("Книга всезагального шляху й доброчесності").

Лао-цзи було обожнено на початку І тис. від Р.Х. Його мати — Сюань-Мяо-Юйнюй — проковтнула п'ятиколірну перлину, і через 81 рік після цього під сливовим деревом народилося (звісно, незвичайним чином) чудове немовля (Лі — його сімейне ім'я — означає "слива"). За десять днів після появи на світ він уже мав зріст три метри (дев'ять "чі") і мав усі риси святого, тобто людини божественного походження. Він став головним серед богів, народжених одночасно з небом і землею. Вважалося, що він міг міняти свою зовнішність і з'являтися серед людей не лише в образі

Лао-цзи верхи на зеленому бикові, готуючись до від'їзду. Китайська бронзова статуетка.
Музей Гіме, Париж.

людини. Обійшовши увесь Китай із проповідями свого вчення про безсмертя, він, проживши 200 років, сів на чорного буйвола і вирушив на захід, а захід був царством богині Сі-ван-му, володарки померлих. На кордоні з цим царством він передав начальникові прикордонної застави свою книгу "Дао де цзін", і той, очевидно, зберіг її для нащадків.

Згідно з пізнішим міфом того часу, коли в Китаї поширився буддизм, Лао-цзи вирушив на південь до Індії й там став божественним батьком майбутнього Будди (Гаутами, Шакьямуні).

Лао-цзи вважали також одним із втілень трьох верховних богів даоської релігії: Хуан-ді, Пань-гу та Лао-цзи.

Про філософію даосизму, викладеного у книзі "Дао де цзін", з його філософськими категоріями, мови тут не вестимемо. Китайські філософи досі не з'ясували, даосизм — це ідеалістична філософія чи матеріалістична, але, звичайно, даоська релігія, визнаючи існування надприродного, у своїй основі не може бути ідеалістичною зі своєю міфологією.

Справжнім засновником поширеного у Китаї даосизму був Чжан Дао-лін, який жив у II ст. до Р.Х. (в епоху династії Хань), а пізніше обож-

нений. Натхненний отриманими "згори" одкровеннями, він нібито винайшов еліксир безсмертя. Потім він вступив у боротьбу з вісьмома царями демонів і переміг їх завдяки своїм знанням магії й талісманам. Здійснивши ще чимало подвигів, він вознісся на небо на чорному драконі (Хейлун) разом зі своєю дружиною та двома учнями, передавши свої знання синові. Чжалі-Даонуну було присвоєно титул — Тянь-ше (Небесний учитель), і цей титул передавався з покоління в покоління усім його нащадкам.

На початку республіканського правління у Китаї черговий "Небесний учитель", якому було на той час дванадцять років, прибув до Пекіна (Бейцзін — Північна столиця) і був прийнятий президентом республіки (ним тоді був Юань Шикай), який затвердив цей його титул. Варто зазначити, що більшість богів китайської міфології пов'язані з даосизмом. Чимало з них одержали широке визнання після появи романів "Мандрівка на захід" ("Сі ю цзи", 1592, роман У Чень-еня, 1500—1582, про який ітиметься далі) та "Піднесення до сану богів".

Як і в інших релігіях з їхніми міфологіями, Держава богів (Небесна імперія) була в уявленні китайців копією їхньої держави. На небі були ті ж міністерства (бу), що й на землі, з їхніми міністрами та чиновниками. Кожен міністр (бучжан) посідав певну посаду.

У небесних канцеляріях панував зразковий порядок, велися протоколи, за всією формою складалися звіти. Щомісяця начальники одержували звіти про діяльність своїх підлеглих, а ті щороку подавали донесення своєму найвищому начальникові, Великому нефритовому володареві (Юй-хуану Шан-ді). Одержавши донесення, він розподіляв нагороди і догани. Його міністри-боги, залежно від їхньої діяльності, отримували підвищення у посадах або ж, навпаки, пониження і навіть звільнення.

Однією з особливостей китайської міфології (відповідно — китайських релігій) є те, що у ній боги не залишаються незмінними. Незмінною виявляється лише функція кожного з них, а виконавець тієї чи іншої функції може замінюватися. Нові боги посідають місце колишніх. Ці заміни відбуваються не тільки у часі, а й у просторі. Це означає, що, залежно від тієї чи тієї галузі, одні й ті самі функції приписуються різним божествам.

Таке явище пов'язане з тим, що китайські боги за своїм походженням були головним чином не надприродними істотами, а обожненими людьми. Ця обставина пояснює наявність величезної кількості божеств китайської міфології. Втомливо й марно наводити тут усі їхні імена. Доцільні-

ше обмежитися оповідями про найважливіших богів, які користуються всезагальним визнанням, а їх і так буде чимало.

НЕБО (ТЯНЬ) ТА ЙОГО БОГИ (ШЕНЬ)

Небо, звичайно, є місцем перебування небесних богів (Сонця, Місяця, планет і зірок). У кожного небесного бога є свій палац; окрім цього, небо поділяється на яруси, своєрідні поверхи небесної споруди. Цих ярусів нараховується або дев'ять, або тридцять три. Найдавніші та найшанованіші боги мешкають на найвищому небі.

ЮЙ-ХУАН ШАН-ДІ

На найвищому небі мешкає Нефритовий володар Юй-ді, якого звуть також Юй-хуан Шан-ді (Великим Нефритовим імператором) або ще — Батьком неба (Лао-тяньє).

Його вважають одним із найперших богів (зауважимо: не найпершим), який створив людей.

Він виліпив людей із глини, а потім виставив їх на сонце, щоб вони просохли, але зненацька полила злива, і Лао-тяньє прикрив їх від дощу, одначе деякі з його глиняних людей усе ж потрапили під дощ і розмокли. Із цих зіпсованих зливою людей пішли всі недужі й каліки, а здорові люди походять від уцілілих зображень людей. Безсумнівно, Небесний володар ліпив людей за своїм "образом та подобою", бо сам був копією земного імператора. Хоча Великого Нефритового володаря називають богом, він усе ж — один із богів небесної трійці, до якої входять, крім нього, Високоповажний первісний небесний володар, попередник Нефритового володаря, і Високоповажний небесний володар нефритових воріт (переклад цих титулів, звісно, вельми приблизний). Цей володар має стати наступником Великого Нефритового володаря.

Юй-хуан Шан-ді живе у небесному палаці, що є копією земного палацу китайського імператора. Біля воріт небесного палацу вартує у всеозброєнні брамник із довгим кийком. Як і в земного правителя, у Небесного володаря є свої міністри, свої воєначальники — другорядні божества, своє військо, яке за потреби виступає проти непокірних демонів. Він має сім'ю: дружину, сестер, доньок, внуків. У його почеті був також Другий володар, який відганяв злих духів за допомогою Небесного пса (Тянь-гоу). Він міг перевтілитися 72 рази, його дуже шанували, і на його честь було споруджено чимало храмів.

Дружина Юй-хуана Шан-ді — цариця-мати Ван-му няннян (первісно тотожна цариці заходу — Сі-ван-му). Згідно з давньою легендою, вона була дружиною Володаря сходу (Дун-ван-гуна), який жив на горі Куньлунь — оселі безсмертних. Але з волі світотворчої фантазії їй судилося стати дружиною Нефритового володаря, який мешкав на верхньому ярусі неба зі своїм оточенням. Вона головує на святі безсмертя, де присутні всі боги, які смакують персики безсмертя — Пань-тао, що достигають раз на три тисячоліття на персикових деревах імператорського саду. Варто зауважити, що у Китаї персик став символом довголіття.

Юй-хуана Шан-ді завжди зображували у святкових шатах китайського імператора з вишитими на них китайськими драконами. На відміну від західних (європейських), у східних драконів немає крил. На голові у нього своєрідний головний убір, що завершується квадратним надголовником, з якого звисають тридцять червоних ниток з нанизаними на них різнобарвними перлинами, а в руках — табличка з ієрогліфами, як в імператорів під час церемоніальних прийомів. Він завжди сидить на троні, іноді біля нього стоять його придворні, але частіше його зображували без них. Як у всіх богів похилого віку, в нього — довгі тонкі вуса і борідка. Ван-му няннян зображували вродливою молодою жінкою в парадному вбранні імператриці, іноді разом зі своїм оточенням та павичем, іноді без них.

Двічі на рік у Храмі Неба Юй-хуану Шан-ді здійснювали жертвоприношення, які мали забезпечити добробут Серединній імперії.

БОЖЕСТВА СОНЦЯ І МІСЯЦЯ

У давніх китайців це були другорядні божества. В народній релігії бог Сонця постає у вигляді півня, який, осяяний вченням про Всезагальний шлях доброчинності, прийняв людину. Йому присвячено кілька храмів, йому приносили жертви тільки двічі на рік.

Богиню Місяця шанували більше. Свято Місяця — одне з найзначніших щорічних свят у Китаї. Його відзначали п'ятнадцятого дня восьмого місяця під час повні та осіннього рівнодення. Це було свято жінок та дітей. Цього дня купували статуетки, що зображали білих кроликів чи воїнів у шоломах з обличчями зайців. Під час жертвоприношень (це були плоди та солодкі пироги з гілки червоного амаранту) жінки зверталися безпосередньо до Місяця, коли він підносився над дахами будинків, або ж перед паперовим зображенням палацу Місяця, в якому жив його заєць, що виготовляв напій безсмертя. На місяці мешкала також богиня Чан-го (або Хен-го), дружина Небесного Стрільця

Чан-го, богиня Місяця.
Теракота. Музей Гіме, Париж.

І, або Хоу І. Він здійснив чимало чудових подвигів. Коли на небі зійшло десять сонць і земля могла згоріти від їхнього вогню, І своїми стрілами згасив дев'ять із них, а десяте, яке залишилося, не було небезпечним для землі. Він був сином верховного бога Ді-Цзюня, який послав його на землю, щоб врятувати людей від стихійних лих та убезпечити їх від страшних чудовиськ. Незважаючи на те, що І успішно виконав усі доручення свого батька, він чимось викликав його гнів, і батько позбавив його та його дружину безсмертя. Тоді І вирушив на гору Куньлунь, і там Сі-ванму дала йому порцію еліксиру безсмертя. Коли він був відсутній, дружина випила еліксир і стала безсмертною.

Щоб уникнути його гніву, вона полетіла на місяць. Небесному Стрільцеві довелося залишитися на землі, де його вбили його ж слуги, але після смерті він став божеством, що відганяє всіляких злих духів. Його дружину, яку від переслідувань захистив заєць, зображували як молоду вродливу жінку. Поети й романісти використовували її ім'я, змальовуючи жіночу вроду: "Вона чарівна, як Хен-го, якби та з місяця зійшла на землю".

БОЖЕСТВА ДОЩУ, ГРОМУ ТА ВІТРУ

Хоча, згідно з уявленнями даосистів, на небі було ціле міністерство богів грому і блискавки, в народу був лише один бог грому — Лей-гун. Його зображували бридкою потворою з одним тілом, кігтями та крилами. До його голого тіла було прив'язано кілька барабанів. У руках у нього — молоток

і кинджал. Цей громовик за наказом неба карає злочинців, злочини яких не було розкрито, або тих, що уникли покарання. Він карає також злих духів і тварин, що сповідували вчення Лао-цзи і перетворилися на людей, але завдають шкоди людям. Із ним пов'язана дуже дивна оповідь. Один мисливець, переслідуючи звіра, забрів у лісові нетрі, де його настигла гроза. Раз у раз спалахували блискавки і гримотів грім. Мисливець помітив, що блискавки кружляли навколо найвищого дерева, ніби намагаючись вразити його, але щось їм не давало зробити це. Мисливець, поглянувши на верхівку дерева, побачив маленького хлопчика, який розмахує брудною ганчіркою, прикріпленою як прапорець до бамбукової палиці. Слід зазначити, що боги грому та блискавки гребують всіляким брудом, особливо ганчірками, забрудненими собачою кров'ю, і брудна ганчірка може слугувати громовідводом. Мисливець зарядив рушницю і вистрілив у ганчірку, бо зрозумів, що хлопчик насправді — злий дух, якого переслідує Громовик. Ганчірка впала, блискавка нараз вдарила в дерево, воно звалилося зі страшним тріском. Мисливець знепритомнів, а коли прийшов до тями, помітив на собі смужку паперу з написом: "Тобі життя дароване ще на дванадцять років за допомогу, надану Небу". Біля дерева, враженого блискавкою, лежав труп величезного варана, яким насправді був злий дух, що набрав вигляду хлопчика з брудним прапорцем. У Громовика, напевно, не було своїх храмів на землі, і віруючі, які просили інших богів послати їм якісь блага — щастя, заможність, потомство, — могли просити у нього тільки, щоб він уразив блискавкою їхніх ворогів.

Під час грози Лей-гуну, який міг лише гриміти, потрібна була допомога інших богів. Блискавки були справою богині Дянь-му (Матері блискавок). Вона кидала блискавки, використовуючи для цього дзеркала, які тримала в руках. Дощ лив на землю Юй-ши (Господар дощу), дощові хмари нагромаджував Юнь-тун (Хлопчик хмар), вітер випускав із міхів Володар вітру — Фен-бо. Згодом його замінила Володарка вітру — Фен-по-по. Її можна було іноді бачити, коли вона прогулювалася серед хмар верхи на тигрі.

ЦАР ДРАКОНІВ І ПІДЛЕГЛІ ЙОМУ ДРАКОНИ

Лун-ван — цар драконів — був володарем водної стихії. Серед інших драконів він вирізнявся своїми величезними розмірами (з півкілометра завдовжки). Його китайське ім'я було, очевидно, перекладом з давньоіндійської мови — Нагараджа (Цар нагів). Йому підлягали дракони "з чотирьох морів": Гуан-де ("збільшує доброчинність") — дракон Східного моря, Гу-

ан-лі ("збільшує багатство") — дракон Південного моря, Гуан-жун ("збільшує доброзичливість") — дракон Західного моря, Гуан-цзе ("збільшує щедрість") — також дракон Західного моря. Старшим братом серед них був Гуан-де. У найпоширеніших міфах найчастіше зустрічаються Лун-ван або Дунхай Лун-ван. Коли Лун-ван приходить на поклін до царя богів Юй-ді до його палацу, землю поливають зливи.

Лун-вана зображували як діда з патерицею, набалдашник у якої — голова дракона. Він живе у кришталевому підводному палаці, де зберігає незліченні скарби. Його військо — водяні черепахи, краби, креветки, каракатиці та інші мешканці моря, здатні змінити свій зовнішній вигляд. Храми Лун-вана існували у Китаї всюди поблизу річок, озер, колодязів. У нього просили допомоги моряки, рибалки, землероби й особливо во-

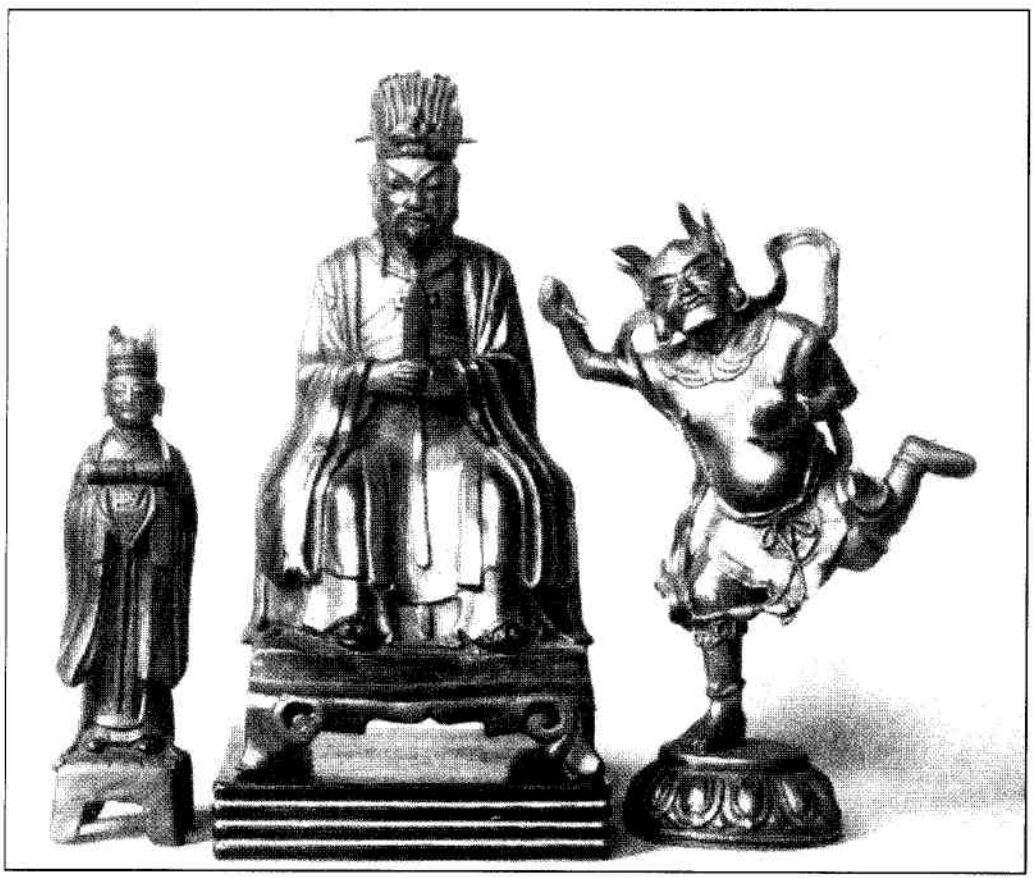

Вень-чан, бог літератури, з Куй-сіном, богом екзаменів (праворуч), та Чжу-і (Червоне вбрання). Музей Ґіме, Париж.

долази, бо вважалося, що підземні води, які були в його віданні, сполучалися з морем. Коли наставала посуха, статую Лун-вана виносили з храму і ставили у найспекотнішому місці, а коли була повінь, її носили, щоб він бачив розміри стихійного лиха. Якщо це не допомагало, статую занурювали у воду.

Правителі Китаю як подяку за допомогу присвоювали йому різні почесні титули, а якщо до нього не доходили їхні прохання про допомогу, вони видавали укази про заслання його у далекі краї.

БОГ ЛІТЕРАТУРИ І ЙОГО ПОМІЧНИК — БОГ ЕКЗАМЕНІВ

Вень-чан у пізній китайській міфології став богом літератури й літературних занять, водночас він був богом однієї із зірок сузір'я Великої Ведмедиці (Чумацький Шлях). Він відав також екзаменами, складання яких було необхідним для всіх, хто хотів посісти посаду державного чиновника. Під час екзаменів у нього було два помічники — Куй-сін (Перша зірка) та Чжу-і (Червоне вбрання). Зображення Вень-чана в окремих місцях встановлювали у конфуціанських храмах; крім цього, на його честь будували храми. На зображеннях Вень-чан сидить зі скіпетром у руці, одягнений, як належало китайським чиновникам, праворуч від нього — Куй-сін, ліворуч — Чжу-і.

Одержанню вченого ступеня сприяв Чжу-і, який непомітно був присутнім на екзаменах і допомагав складати іспити. Куй-сіна та Лей-гуна зображували як найбридкіших серед богів. Коли Куй-сін успішно витримав екзамени, його було допущено у палац імператора, але імператор не захотів його прийняти, побачивши його бридке обличчя. Впавши у відчай, Куй-сін кинувся в море, але велика риба врятувала його, і вже після цього він став помічником Вень-чана. За іншою версією, його врятувала черепаха. Про екзамени оповідають ще такий випадок. Один юнак після екзаменів повернувся додому, сумніваючись у вартісності своїх вислідів. Він звернувся з молитвою до Вень-чана з надією на його допомогу. З сумним настроєм він ліг спати й уві сні побачив Вень-чана. Цей добрий бог рвав екзаменаційні твори і кидав їх у вогонь. Серед творів юнак побачив і свій, яким він був невдоволений. Вень-чан не тільки кидав у вогонь твори, але й виймав їх із вогню уже виправленими. Так ощасливлений юнак одержав із рук бога свій виправлений твір і вивчив його напам'ять. Коли він прокинувся, йому сказали, що вночі приміщення, де відбувалися екзамени, згоріло разом зі всіма екзаменаційними творами, доведеться їх знову писати. Він охоче написав вивчений ним уві сні твір і таким чином

успішно склав екзамени. Ймовірно, це був не єдиний випадок, коли добрий Вень-чан допоміг скласти іспити. Варто зазначити, що у творах слід було показати свої пізнання у давній літературі й уміння складати вірші давньокитайською мовою.

БОГИ УСПІХУ І ЩАСТЯ

Перший серед них — бог довголіття — Шоу-сін, бог зірки Канопус у сузір'ї Корабля Арго.

Як бог зірки, він мав також титули Дід Південного полюсу (Наньцзи лаоджань) або Південний ківш (Наньдоу). Це був сивобородий дід, довгобразий та лисий. В одній руці — сучкуватий костур, до якого прив'язана лаґенарія (гарбуз-горлянка, що символізує щасливе життя потомства) та сувій (символізує довголіття), а в другій — персик (також символ довголіття). Часто його супроводжували лелека або черепаха (вважалося, що ці тварини живуть довго, і їхня присутність також символізує довголіття). Хоча цьому богові не присвячували храмів, його, однак, вельми шанували в Китаї, де довгожителів мали за щасливих людей. Коли відзначали чийсь ювілей (якщо комусь виповнилося принаймні 50 років), на чільному місці вивішували вишите на шовку зображення Шоу-сіна, а перед ним ставили частування й запалювали дві великі червоні свічки. Протягом дня ювіляр тричі бив чолом перед цим зображенням, а гості перш за все вклонялися і вітали не самого ювіляра, а зображення Шоу-сіна. Шоу-сін визначав час кончини кожної людини, виписаний на табличках. Але від своєї доброти він міг перенести визначений термін. Наприклад, на знак подяки за те, що його почастували вином, він міг змінити молодій людині термін смерті й переставити цифри "десять+дев'ять" (=19), і тоді буде "дев'ять десятків" (90). Така можливість пояснюється китайським означенням чисел (10 + 9) та (10 × 9).

Бог довголіття — один із трійці богів, у якій разом з ним були Фу-сін (бог щастя) та Лу-сін (бог чиновників, або ж бог жалування чиновників). Вони обидва були обожненими історичними особами. Їх зображували у шатах мандаринів (гуань) або як їхні символи: летюча миша — щастя, бо ієрогліфи, що означають "щастя" і "летючу мишу", вимовляються однаково — фу, а олень (лу) символізує пожалування чиновників (в імені Лу-сін).

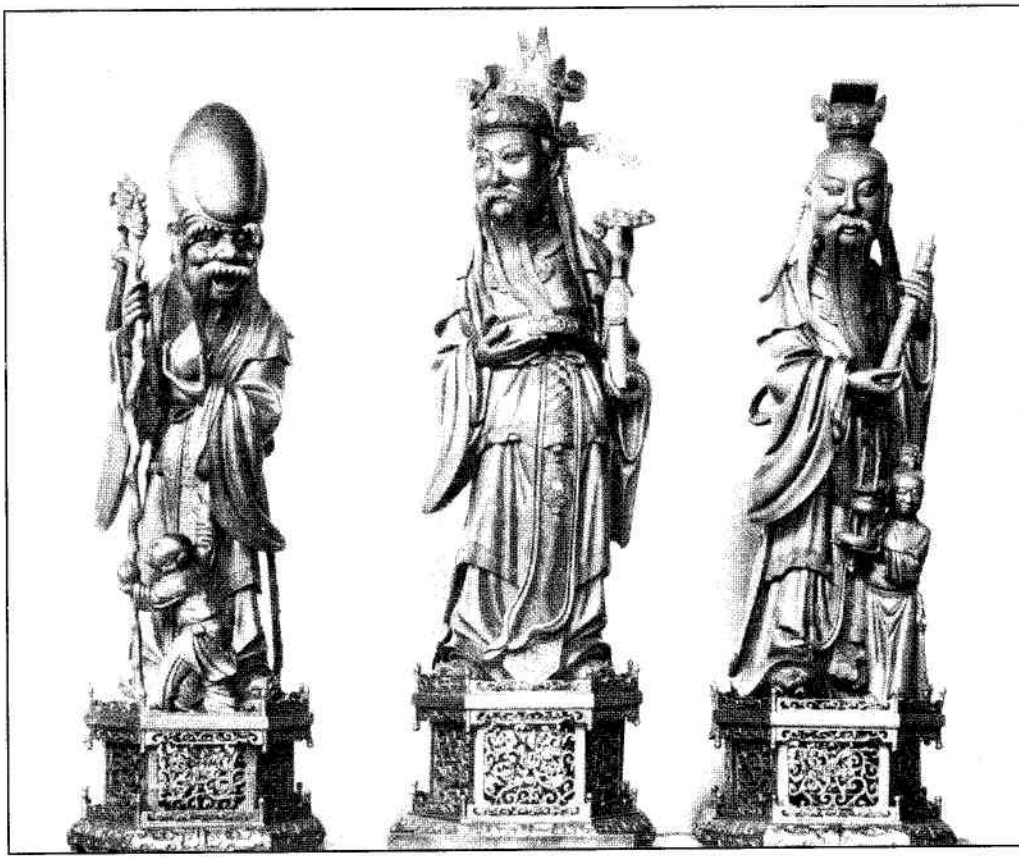

Боги щастя. Зліва направо: Шоу-сін, бог довголіття, Фу-сін, бог щастя, Лу-сін, бог кар'єри. Дерев'яні статуетки XVIII ст. Музей Гіме, Париж.

НЕБЕСНА ТКАЛЯ

Чжи-нюй — донька небесного володаря Тянь-ді (вона ж — зірка Альфа сузір'я Ліри). Чжи-нюй цілорічно у небесному палаці свого батька ткала із хмар для нього шати. Так жила вона самотою, аж нарешті батько змилостивився й видав її заміж за Ню-лана (Волопаса — так звалися зірки Бета і Гама у сузір'ї Орла). Побравшись із Ню-ланом, Чжи-нюй облишила ткацтво. Розгніваний Тянь-ді звелів їй повернутися до нього й дозволив зустрічатися з чоловіком лише раз на рік сьомого числа сьомого місяця. Він поселив подружжя на різних берегах Небесної ріки (Тяньхе). Цього дня зі всього світу зліталися сороки (сіцяо) і своїми хвостами зводили міст через Тяньхе (Молочний, або Чумацький Шлях).

Народна фантазія переінакшила цей міф за своїми уявленнями. Мовляв, Ню-лан — звичайна людина, дещо розумово обмежена. Батько, помираючи, залишив йому у спадок нивку й вола. За віком Ню-лан уже мав би одружитися. Одного разу його віл (а це був утілений у вола дух) звернувся до нього: "Господарю! Якщо хочеш одружитися з чарівною жінкою без зайвих витрат, то йди на берег річки такого-от дня, там побачиш юнок, які лаштуються купатись. Вони залишать свій одяг на березі. Хапай швиденько всю одежу, сховай її добре, а я тобі обіцяю, що матимеш гарну жінку". Ню-лан зробив усе так, як порадив йому віл. Повернувшись додому, кинув усю вкрадену одежу до занедбаної криниці за будинком і став очікувати, сподіваючись, що купальниці прийдуть до нього і прохатимуть повернути їхні сукні. Так і сталося. До нього прийшла Чжи-нюй — Небесна ткаля. Вона зійшла з неба на землю з подругами, щоб побавитися з ними в купелі. Але без свого небесного одягу вона не могла повернутися на небо. Ню-лан не відпустив її і побрався з нею. За кілька років у них народився син, а потім — донька. Тоді Чжинюй сказала чоловікові: "Тепер, проживши стільки літ, маючи вже дітей, скажи мені, де ти сховав мій небесний одяг?" Не підозрюючи нічого лихого, Ню-лан показав їй той занедбаний колодязь. Чжи-нюй миттю дістала одежу, вбралася в небесні шати й злетіла в небо. Ню-лан був у відчаї, діти ридма ридали й кликали свою матір. Він вирішив порадитися з волом. Віл сказав: "Господарю! Візьми коромисло, посади у кошики своїх дітей, щоб міг нести їх через плече, заплющ очі і тримай мене за хвіст. Я знесу вас на небо до вашої господині". Так і зробили. На небі Ню-лан кинувся благати Юй-ді повернути йому дружину. Нефритовий володар звелів покликати свою Небесну ткалю. Переконавшись, що правда за Ню-ланом, зробив його безсмертним — богом однієї зірки на західному березі річки Тяньхе, а Чжи-нюй — на східному. Юй-ді дозволив їм зустрічатися кожного сьомого дня. Але розлучене подружжя сприйняло це так, що їм дозволено бачитися тільки сьомого дня сьомого місяця щороку. Цього дня сороки зі всіх кінців світу злітаються на береги Небесної ріки, несучи у дзьобах гілля, щоб звести міст, яким Ткаля й Волопас могли б перейти річку. Отож кажуть, що сьомого дня сьомого місяця має лити дощ, бо Чжи-нюй та Ню-лан плачуть від радощів, що нарешті зустрілися.

БОГИ, ЯКІ ОПІКУВАЛИСЯ ЛЮДЬМИ

Дарма що Нефритовий володар (Юй-ді) знав про всі події на землі й на небі, йому все ж потрібні були помічники. Помічником, який опікувався клопотами людей, був Тай-є-да-ді (або Дун-є-да-ді) — Великий володар Східної гори, бог гори Тайшань у провінції Шаньдун. Він був цілковито підлеглий Нефритовому, в підпорядкуванні мав чималий штат чиновників, бо регулював життя людей від народження до смерті, визначаючи їхню долю. Він опікувався не тільки людьми, а й тваринами. Його всюди шанували, у храмах його імені завжди людно, а храм у Пекіні (Дун-є-мяо) — один із найрозкішніших. Це також один із найпоказніших храмів, адже там — 80 канцелярій, залюднених підлеглими цього бога. Канцелярія щасливої долі, канцелярія народжень і смертей, канцелярія громадських засад. Є там і канцелярії, де реєструють добрі й лихі вчинки людей, а також визначають нагороди й кари за їхні вчинки. У своєму храмі Володар Східної гори сидить на троні, одягнений як Великий Нефритовий володар, їх навіть важко розрізнити. В оселях немає ані його образів, ані зображень. Він — дуже поважний бог, до нього слід промовляти молитви лиш у його храмах. У нього є донька Біся юаньцзюнь (Господиня блакитних хмар, або ж Господиня блакитної зорі). Вона сприяє людям у примноженні потомства й опікується їхніми дітьми. Її осідок — гора Тайшань у провінції Шаньдун. Її найчастіше величають Тайшань няннян (Неня гори Тайшань), хоча її повний титул: "Небесна фея, Нефритова діва, Володарка блакитної зорі і східної вершини гори Тайшань".

Богиня не тільки опікувалася народженням дітей, а й дбала про родючість землі, насилаючи дощ. У храмі її імені на горі Мяофеншань неподалік Пекіна розмахували віялом (що символізувало вітер) і били в бубон (символічно позначаючи грім). Коли з'являлася Біся юаньцзюнь, неодмінно зривався ураган. Одного разу правителю Вень-вану (II ст. до Р.Х.) приснилася заплакана богиня, яка повідала йому, що одружена з володарем Західного моря і не може повернутися на Схід, бо її шлях пролягає через провінцію, якою править злий чарівник. Прокинувшись, Вень-ван відправив у відставку цього чарівника, і богиня одразу ж повернулася до свого царства з вітром і дощем. Згодом її стали вшановувати як богиню, яка опікується народженням і вихованням дітей (як буддійську богиню Гуань-інь), а не як божество дощу та бурі. На храмових зображеннях вона сиділа на червоному троні. Її головний убір — три птахи з розгорнутими крилами. Поряд — її помічниці, які оберігали дітей від усіляких недугів.

ЧЕН-ХУАН — БОГ МІСЬКИХ МУРІВ ТА РОВІВ І ТУ-ДІ — БОГ ЗЕМЛІ

Звісно, в давнину, як і в середньовіччя, кожне велике місто було ще й твердинею, оточеною мурами, які для більшої безпеки окопували ровами, наповнюючи їх водою. Кожне таке городище, крім озброєних оборонців, мало ще й небесного оборонця. Його звали Чен-хуан. Оборонця призначав на посаду верховний бог Юй-хуан Шан-ді. Оборон-

Чен-хуан, бог міських мурів та ровів.
Музей Ґіме, Париж.

цем міста зазвичай була обожнена людина, яка за свого життя мала заслуги перед народом. Такі люди по смерті не перевтілювалися в інші істоти, а ставали божествами — оборонцями певного міста, їх звали Чен-хуан. З ними пов'язано чимало всіляких міфічних оповідей. Найчастіше оповідалося, що мешканцям міста постає уві сні знамення: певного часу з'явиться оборонець. Справді, у визначений час уночі цокають копита, лунає музика. До міста прибув їхній Чен-хуан, який опікуватиметься їхнім буттям. Другого дня мешканці поспішно приносять йому вдячні жертви. Чен-хуан був колись відомий, у храмі ставили статую з його поличчям. В часи імперії щовесни відзначалося свято Чен-хуана. Статую бога носили вулицями міста, вимитими оцтом. Укріплені мурами й ровами міста підпорядковувалися Чен-хуанам, іншими поселеннями урядували "боги земель" (місцевостей, регіонів) Ту-ді. Їх теж тією чи тією мірою обожнювали за їхні заслуги. Ту-ді зображували сивобородим дідом із довгим сукуватим ціпком. Поряд — дружина, поважна жінка. Він виконував, так би мовити, поліційні обов'язки у своїх кресах: охороняв од злодіїв та шкідливих тварин. Його вшановували в Китаї, у кожній сім'ї була його статуетка чи образ, перед ними вранці й увечері запалювали ароматичні палички.

БОГ ДОМАШНЬОГО ВОГНИЩА — ЦЗАО-ВАН

Це — опікун родини, от як наш домовик. Він не тільки був невидимо присутній в оселі, а й увесь час записував учинки і розмови членів родини. Щороку двадцять третього дня дванадцятого місяця він здіймався на небо — подати звіт Юй-хуану Шан-ді — Нефритовому володареві, який, залежно від звіту, роздавав на майбутній рік "частки" долі і недолі підзвітним родинам. Статуеток цього домашнього божества не ставили в оселях, але його поличчя (мальоване чи віддруковане на папері) вміщували у дерев'яному кіоті над огнищем. Або на покуті в кухні.

Окрім трьох ароматичних паличок, які вранці й увечері спалювали перед ликом Цзао-вана, підопічна родина приносила цьому божеству лише дві справдешні жертви щороку.

Першу — двадцять четвертого дня дванадцятого місяця з нагоди його вознесіння на небо, де він мав подати Нефритовому володареві щорічний звіт про те, як ведеться у довіреній йому родині. Окрім пожертви, додавали цукерки та солому для його коня. Зофірувавши, з кіота діставали зображення Цзао-вана і спалювали його на багатті з ялинових гілок під гуркіт петард (відомо ж бо, що порох винайдено у Китаї і він використову-

вався спочатку не для військових потреб). Перш ніж спалити, до рота Цзао-вана клали цукерку, аби звіт перед Нефритовим володарем був солодким, а не гірким. Коли бог родинного вогнища першого дня нового року повертався з неба на землю, йому знову приносили жертву і запускали петарди, відтак його зображення вміщували на колишнє місце в кухні. Обличчям він мусив бути оберненим на південь, поряд мало бути зображення його дружини Цзяо-ван найнай, помічниці, яка записує вчинки й розмови жіночої половини родини. Сліпучі ж петарди, високо і з гуркотом злітаючи, нібито допомагають Цзао-вану вознестися на небо. Коли ж він повертався на землю, позначали дім, у якому він замешкає на цілий рік. Вважалося також, що не можна розпалювати вогонь, коли домашній бог на небі. Але в цей час можна робити й говорити що завгодно, бо це не реєструється, проте за відсутності бога родину могли спіткати всілякі нещастя.

БОГИ ВОРІТ І ДВЕРЕЙ — МЕНЬ-ШЕНЬ

На ворітцях і дверях, зазвичай на дві стулки, в китайських оселях малювали двох воїнів, озброєних алебардами. Один — чорно- або червонопикий, другий — білолиций (відповідно до двох світових начал — позитивного Ян та негативного Інь, тобто до чоловічого й жіночого начал). Це — меньшень, боги, які стоять на варті біля воріт і дверей. За давніми міфами, це Шень-ту та Юй-лей. Десь посеред світового океану був острів, а на ньому гора Душо. Там росло величезне дерево, крона якого сягала кількох кілометрів завдовжки (точніше, за китайською мірою довжини — лі). В його кроні, на північному сході, були Ворота духів, тобто душ померлих. Ворота охороняли Шень-ту і Юй-лей. Коли до них надходили злий дух чи душі лихих людей, небесні сторожі хапали їх і кидали на поживу тигрові. З часом цих сторожів обожнили, по смерті полководця, імператора Танської династії (початок VII ст. від Р.Х.) Тай-цзуна. Їх звали Цінь Шу-бао та Ху Цзін-де. Імператорові не давав спати дух Червоного дракона (Хун-луна), страченого Нефритовим володарем. Полководці стояли на варті біля дверей імператорської спальні, а міністр Вей-чен прогнав дракона. Відтоді, після наказу імператора повісити зображення воєначальників на обох стулках дверей своєї спальні, а на воротах палацу зобразити величезного тигра з ошкіреною пащею, у Китаї поширилися зображення мень-шенів — богів дверей та воріт. Це — грізні вояки з довгими булавами і колчанами зі стрілами та луками при боці. Вони відганяли злих духів, але, хоч як вони старалися, їх не дуже вшановували. Нині їх уже марно шукати на воротах

Юй-лєй, бог лівої стулки воріт.
Китайський малюнок.
Музей Ґіме, Париж.

у Пекіні. Із поширенням буддизму у Китаї божеств воріт витіснили Небесні володарі (Тянь-вани). У буддійському храмі, у передній його частині, відокремленій від головного святилища, попід стінами височать чотири величні статуї. Чотири воїни з викривленими обличчями. Кожен із них озброєний, відповідно, — шаблею, парасолькою, струнним інструментом чи смугастою куницею (іноді — змією). Це — вартові чотирьох сторін світу (в Індії — Локяпала). Вважається, що за земного життя вони були зна-

Шень-ту, бог правої стулки.
Китайський малюнок.
Музей Гіме, Париж.

менитими воєначальниками. Згадані атрибути — їхні талісмани, які забезпечували їм перемоги у битвах. Коли перший розмахував шаблею, здіймався лихий вихор, який змітав геть усе. Коли другий розкривав свою парасольку, наставало затемнення сонця, землю заливало дощем. Коли третій грав на своєму інструменті, його ритму скорялися вітри. Четвертий нищив своїх ворогів, націьковуючи на них смугасту куницю (ймовірно, набагато більшу, ніж реальна дрібна тваринка).

Бог багатства (Цай-шень).
Музей Гіме, Париж.

БОГИ НАРОДНИХ ВІРУВАНЬ

У народних віруваннях імперського Китаю вперемішку поєднувалися поняття усіх трьох релігій (жуцзяо, фоцзяо, даоцзяо), але переважали в них елементи даоської релігії та міфології. Найбільшою шаною користувався бог багатства — Цай-шень. На день його народження (не забуваймо, що боги можуть свого часу народжуватися й помирати, часто по смерті люди їх обожнювали, а за життя вони мали якісь заслуги перед співвітчиз-

никами) йому приносили жертви. Навіть люди, які зовсім не вірували і не вшановували інших богів, до Цай-шеня ставилися з повагою. Його іменини припадали на п'ятий день першого місяця року. У Пекіні вже напередодні, коли всі боги сходять із неба на землю, аби перевірити, чи все гаразд, діти з настанням ночі висипали на вулиці продавати зображення Цай-шеня, вигукуючи: "Ми несемо вам бога багатства!" Перехожі квапилися купити зображення, якщо ж вони вже придбали його, відповідали: "Він у нас уже є!" Придбане зображення ставили поряд із зображеннями інших богів, які були в оселі. П'ятий дня наступного місяця Цай-шеню приносили в жертву півня і коропа, яких саме задля цього тримали в хаті. Потім виносили з оселі "ікону" бога багатства і спалювали її на багатті з ялинового гілля, при цьому запускали велику кількість петард (як і під час спалення бога домашнього вогнища). Потім усі члени родини віддавали багаттю земні поклони. Цього бога особливо шанували крамарі. Цай-шені, як і всі китайські чиновники, поділялися на цивільних і військових богів. Іноді їх зображували двох на одному аркуші паперу: одного, у військовій формі,— вгорі, другого, у цивільному,— внизу. Таке зображення мало обіцяти подвійне багатство. За даоськими міфами, на небі є копія земного міністерства фінансів, яке очолюють Чжаобао тянь-цзюнь ("Небесний господар, який приносить скарби") та Нацянь тянь-цзюньгі. Окрім названих, було багато інших обожнених людей, які, за народними віруваннями, приносили багатство і пов'язане з ним щастя. Їхні атрибути: дракон, викладений із монет, кінь, що приносить скарби, ваза з дорогоцінностями, дерево, на якому ростуть монети (яоцяньшу). На лубочних картинках можна побачити хлопчаків, один із яких видерся на дерево, а двоє інших підбирають монети, що сипляться з дерева. Схоже, у Китаї не сприймається наша приказка: "Не в грошах щастя".

Ще один приклад посмертного перевтілення історичної особи у божество — полководець Гуань Юй (160 — 219), якого величали також Гуань Юнь-чаном за його прижиттєві заслуги. По смерті він став богом війни й, окрім цього, богом багатства. На наш погляд, дивне поєднання функцій, якщо не зважати, що війна може принести переможцям багатство у вигляді військової здобичі.

Коли йдеться про китайську міфологію, треба пам'ятати, що, залежно від місця й часу, боги можуть змінювати своє призначення, свої функції. Крім цього, у небесній адміністративній системі існують певні посади, які також, залежно від тієї чи тієї частини країни і від часу, можуть посідати різні боги. Обожнення історичних осіб пов'язане з культом предків, який з одиничного родинного культу стає суспільним

чи державним культом. Навколо обожненого предка невдовзі по його смерті творяться міфи, реальні факти обростають вигаданими красивостями, природне стає надприродним. Так було і з Гуань Юєм. Виник міф про його народження з крові страченого Нефритовим володарем (Юй-ді) дракона.

Цією кров'ю нібито наповнив чашу один буддійський монах. У міфі відображене поєднання даосизму з буддизмом, притаманне народним віруванням Китаю. Одразу ж після народження Гуань Юй виявив такий буйний норов і таку силу, що батькам довелося зачинити його в порожньому хліві у саду, але він утік і вбив начальника провінції, який чинив беззаконня. Під час цього подвигу, щоб охоронці вбитого начальника не впізнали і не спіймали його, він перефарбував обличчя, яке відтоді стало темно-червоним. За іншою версією цього міфу, його обличчя було таким від народження. Будучи ще людиною, Гуань Юй торгував соєвим сиром (чи не дивне заняття для уславленого полководця?). У всякому разі, продавці цього сиру (доуфу) вважали його своїм богом-покровителем.

Вшанування Гуань Юя (він же Гуань-ді) було дуже поширене в Китаї, на його честь було зведено 1600 великих храмів та понад 1000 менш значних. Його шанували не лише даоси, а й буддисти та конфуціанці. Останні вшановували його як покровителя вчених та письменників, що асоціюється з оповіддю про його велику любов до конфуціанської книги "Чуньцю" ("Весни й осені"). У сільських місцевостях його вшановували як бога лікування і навіть бога, що насилає дощ і дбає про родючість полів. У деяких місцевостях його вважали також провидцем. Ворожили так. Той, хто бажав довідатися про свою долю, йшов до храму, де у порожньому бамбуковому стовбурі зберігалися номерки. Він струшував стовбур так, щоб номерки перемішались, відтак діставав із стовбура перший-ліпший номерок і давав його священикові. Той брав його, знаходив у ворожбитській книзі текст, що відповідав даному номерку, й читав його. Ми, звісно, не знаємо, чи завжди ці пророцтва збувалися й чи треба було тлумачити їхній зміст, як це робили оракули дельфійської піфії.

Крім самого Гуань-ді, в його храмах вшановували і його помічників, а також його коня Читу (Червоного зайця).

Ба-Сянь, тобто Вісім Безсмертних божеств даоської міфології, не були у повному розумінні богами чи божествами, а тими, кого у грецькій міфології називали героями. Якщо ви для розвитку пам'яті спробуєте завчити їхні китайські імена, то ось вони: Люй Дун-бінь, Лі Те-гуай, Чжунлі Цюань, Чжан Го-лао, Цао Го-цзю, Хань Сян-цзи, Лань Цай-хе, Хе Сянь-гу. Без знання китайської мови запам'ятати ці імена, звісно, дуже важко. Про кожного з них існували леґенди, часто з різними варіантами. У дао-

Гуань-ді, бог війни.
Музей Гіме, Париж.

ській літературі першим з них згадується Лань Цай-хе. Його зовнішність не дуже приваблива, а поведінка не заслуговує схвалення. Він одягнений у дране синє вбрання ("лань" значить "синій"). У нього дуже широкий пояс із шістьма бляхами з чорного дерева. На одній нозі — чобіт, а друга боса. Влітку на ньому теплий халат, а взимку він голим спить на снігу. В руках у нього палички, які він використовував як кастаньєти. Він вештався базарами, виспівуючи пісні й жебраючи. Отримавши гроші, він нанизував їх на шнурки (у китайських грошей є особливість: посередині кожної ме-

талевої монети — дірочка). Іноді він губив шнурок із монетами, іноді роздавав їх жебракам, а іноді витрачав на вино, яке дуже полюбляв. Одного разу, коли він пив вино і виспівував пісні у корчмі, у небі з'явився журавель, залунали звуки флейт та сопілок. Тоді Лань Цай-хе враз скинув халат, чоботи, викинув палички, вознісся на небо і зник. Його вважали покровителем музик. Його зображували з кошиком ("лань" означає також "кошик"), в якому були хризантеми та бамбукові гілки (символи безсмертя). Він став покровителем садівництва і, нарешті, в образі чарівного юнака,— божеством квітів.

Ще один Безсмертний — Люй Дун-бінь. Його ще величали — Люй Янь. Від народження у нього була журавлина шия (під час пологів на постіль його матері злетів білий журавель), спина мавпи, тіло тигра, обличчя дракона, очі казкового птаха Фенікса. Він міг за день запам'ятати написання, вимову та значення десяти тисяч ієрогліфів. У горах Лушань він зустрів Чжунлі Цюаня, який навчив його ворожінню, фехтуванню та мистецтву ставати невидимим. За іншою версією міфу, Люй Янь (Люй Дун-бінь) мусив переховуватися в горах Лушань, де Чжунлі Цюань навернув його до даоської віри. Ще за іншою версією, він зустрівся з даосом у харчевні. Даос попросив господиню харчевні зварити йому пшоняну кашу і, наджидаючи, завів з Люєм розмову про сутність усього земного, але той не погоджувався з ним і під час розмови заснув. Уві сні він побачив своє майбутнє життя зі всіма його лихами, коли ж мала настати смерть, — прокинувся. Очевидно, він побачив ту саму харчевню, ту саму господиню, яка варила кашу, і того самого даоса, який наджидав каші. Він збагнув сенс земного існування, відмовився від усіх бажань і став даоським відлюдником. У народних віруваннях він був святим подвижником, який вирішив служити людям, ставши заклиначем злих духів, що мучили людей. Йому приписували вміння зцілювати хворих.

Чжунлі Цюань (Хань Чжунлі, або ще Юнь-фан) був знаменитим каліграфом (це мистецтво високо цінувалося в Китаї) епохи Тан (VII — IX ст.). Дуже високого зросту, він мав довгу кучеряву бороду, татуйоване тіло, ходив простоволосий, босоніж. За однією з пізніших версій, імператор Ханьської династії (III ст. до і III ст. після Р.Х.) послав його на чолі війська проти тибетських племен, та коли перемога вже була близькою, хтось із Безсмертних (можливо, Лі Те-гуай) пролетів над полем битви і, вирішивши навернути його до даоської віри, підказав ворогам, як вони можуть здолати його військо. Так його військо зазнало нищівної поразки, а йому довелося втікати в пустелю. У дорозі він зустрів монаха, і той відвів його до Дун-ван-гуна, Господаря Сходу і покровителя всіх Безсмертних. Дун-

Вісім Безсмертних. Дерев'яні статуетки XVIII ст. Музей Гіме, Париж. Зліва направо: Чжан Го-лао, Хань Сян-цзи, Люй Дун-бінь, Хе Сянь-гу.

ван-гун порадив Чжунлі відмовитися від військової кар'єри і взятися за вивчення найвищої мудрості — Дао. Потім Чжунлі вивчив алхімію, навчився перетворювати олово й мідь на золото та срібло, якими обдаровував нужденних. Сталося так, що на його шляху постав кам'яний мур. Коли він зупинився перед ним, мур розколовся, і в розламі він побачив нефритову скриньку. Відкривши її, він виявив там рукопис, у якому були вказівки, як стати Безсмертним.

Він скористався ними, до нього прилетів журавель, на якому він вознісся на небо до країни Безсмертних. Його зображували з віялом у руці. Цим віялом він міг воскресити мертвих, бувши сам Безсмертним.

Чжан Го-лао — це, очевидно, обожнений даосами герой, який жив в епоху Тан (VII—IX ст.) під час правління імператора Сюань-цзуна. Його вважали чарівником. Він їздив на білому ослі, який пробігав за день 10 000 лі. Зупиняючись відпочити, Чжан складав осла, мовби він був паперовим. Вирушаючи в дорогу, він оббризкував осла, і той знову оживав. Перебуваючи при дворі імператора, він оживив померлого чарівника Ше

Вісім Безсмертних. Дерев'яні статуетки XVIII ст. Музей Гіме, Париж. Зліва направо: Те-гуай Лі (Лі Те-гуай), Цао Го-цзю, Лань Цай-хе, Хань Чжунлі (Чжунлі Цюань).

Фа-шана, і той сказав імператорові, що Чжан не людина, а білий кажан, який з'явився ще під час виникнення світу з первісного хаосу і набув вигляду людини. Розповівши про це, чарівник Ше Фа-шан помер. Чжан міг завбачити майбутнє і пригадати далеке минуле. Його зображували старим даосом із тріскачкою в руці, який сидів на білому ослі задом наперед. Лубочні картинки, що зображували Чжана з немовлям на руках, вішали у кімнатах молодят. Це свідчить, що йому понад усе приписували функції божества, що приносить чоловіче потомство. На заході провінції Хунань Чжан Го-лао ототожнювали з небесним стрільцем Хоу І, який своїми стрілами погасив дев'ять із десяти сонць, при цьому уточнювалося, що він стріляв залізними стрілами не тільки по зайвих сонцях, а й по зайвих місяцях. Він хотів зрубати дерево, що росло на місяці, але це йому не вдалося. Одного разу він заснув під деревом і назавжди зник у його стовбурі.

Одним із найшанованіших серед Восьми Безсмертних був Лі Те-гуай (тобто Лі — Залізна патериця). Його уявляли як людину високого зросту, з темним обличчям та великими очима, з кучерявим волоссям і куче-

Ба-Сянь (Вісім Безсмертних).
Малюнок Гаоюна, XVI ст. Музей Гіме, Париж.

рявою бородою, ходив він, спираючись на залізну патерицю. Він кульгав, як грецький Гефест. Його атрибутом був гарбуз-горлянка (лагенарія), в якому він тримав чарівне зілля. Його кульгавість, за однією з версій міфу, має таке пояснення. Лі Те-гуай (чи хтось інший, хто вивчив Дао), залишивши своє тіло учневі, щоб той піклувався про нього, полетів у вигляді безтілесної душі в гори. Він попередив учня, що повернеться у своє тіло через шість днів, а якщо не повернеться, — учень мав спалити його тіло. Через шість днів, коли вчитель ще не повернувся, учень довідався, що мати його занедужала, й пішов до неї, спаливши тіло свого вчителя. Душа Лі (Лі Те-гуая, або Лі Сюаня), повернувшись із деяким запізненням і не знайшовши свого тіла, втілилася в нещодавно померлого кульгавого жебрака. За іншою версією, залишене без душі тіло роздер тигр, і душі Лі Те-гуая довелося вселитися в тіло кульгавого жебрака. Розповідали, нібито він перепливав річку, сидячи на бамбуковому листочку (і це з його зростом!). На базарах він нібито продавав чарівне зілля, що виліковувало від усіх хвороб. Аптекарі вважали його своїм покровителем і вішали його зображення у своїх аптеках. До речі, не забудьмо, що у міфах (і не тільки східних народів) боги і різні духи з'являються перед людьми у будь-якому вигляді, у будь-яких образах, навіть у найнепривабливіших. Ось, наприклад, у давньогрецькій міфології Зевс постав перед Європою в образі бика, перед Ледою — в образі лебедя, а перед Данаєю — у вигляді золотого дощу.

В епоху Сун (X — XIII ст.) у текстах з'являється ім'я Безсмертного Хань Сян-цзи, але він був історичною особою, жив ще в епоху Тан (VII—IX ст.) і був племінником конфуціанського філософа та письменника Хань Юя, який не визнавав ані буддизму, ані даосизму. Оповіді про Хань Сян-цзи мали довести перевагу даосизму над конфуціанством. За однією з них, його дядько Хань Юй під час посухи за наказом імператора спробував було викликати дощ, але із тих намагань у нього нічого не вийшло. А Хань Сяну, переконаному даосу, навпаки, це вдалося, над містом пішов сильний дощ зі снігом, і тільки садибу його дядька злива обминула. За іншим переказом, Хань Сян на банкеті у свого дядька в присутності багатьох гостей насипав у миску землі, і з неї виросли дві чарівні квітки, поміж якими вимальовувалися золоті ієрогліфи. Суть тексту, що складався з ієрогліфів, Хань Юй зрозумів лише тоді, коли в горах Ціньлін його настигла снігова буря. В образі даоського проповідника перед ним постав племінник Хань Сян і навернув його до даоської віри. На прощання Хань Сян подарував дядькові гарбуза з пігулками від малярії, а сам вознісся на небо і вже не з'являвся на землі. Його зображували також із кошиком квітів у руках і вважали покровителем квітникарства.

Безсмертний Цао Го-цзю за життя був сином міністра Цао Бяо, управителя Сунської династії Жень-цзуна (1022—1063) і молодшим братом імператора Цао (Го-цзю — це його титул). Але він зневажав багатство та привілеї, які йому давало його становище, і мріяв відійти від мирської суєти і стати даоським відлюдником. Він попрощався з імператорською родиною і вирушив світ за очі. На прощання імператор подарував йому золоту пластинку з написом: "Го-цзю всюди може безкоштовно проїжджати, як сам імператор". Одного разу йому треба було переправитися через Жовту ріку (Хуанхе). Перевізник став вимагати у нього плату за переправу, тоді Цао Го-цзю показав йому золоту пластинку з написом. Люди, що були з ним у човні, прочитавши напис, стали вітати його, а перевізник дуже перелякався, вважаючи, що буде покараний за свою недоречну вимогу. У човні був жебрак-даос, який, звертаючись до Цао, вигукнув: "Навіщо ти, ставши пустельником, показуєш людям свою силу і лякаєш їх?" Цао вклонився даосу і попросив вибачення: "Хіба дозволено вашому учневі у вашій присутності показувати свою силу?" — "А ти можеш викинути свою золоту пластинку в річку?" Цао миттю так і вчинив. Усіх присутніх здивував його вчинок, а даос (це був Люй Дун-бінь) запропонував Цао йти за ним. За іншою версією міфу, Цао був, виявляється, злочинцем. Його брат викрав красуню дружину одного вченого і вбив його. Цао порадив братові вкинути цю жінку до колодязя, але її встиг урятувати небесний дух в образі діда. Врятована жінка звернулася до суду зі скаргою на те, що Цао побив її дротяним канчуком. Справедливий суддя Бао засудив Цао до пожиттєвого ув'язнення, а його брата стратив. Однак імператор вирішив помилувати Цао і звільнив його. Звільнений Цао, ставши даоським відлюдником, пішов у гори. Там через кілька років він зустрів Чжунлі Цюаня та Люй Дун-біня, які в нагороду за його подвижництво подарували йому безсмертя. Його зображували переважно з китайськими кастаньєтами в руках і вважали покровителем акторів.

Серед Восьми Безсмертних опинилася й Хе Сянь-гу (Безсмертна діва Хе). Про неї оповідали, що вона ніколи не відчувала голоду. В дитинстві їй дали (очевидно, чарівний) персик, і після цього вона вже нічого не їла. За іншою версією, вона позбулася відчуття голоду, скуштувавши "слюдяного борошна". Вона дала клятву ніколи не виходити заміж. Хоча вона як Безсмертна (одна з Восьми Безсмертних) вознеслася на небо, але й після цього відвідувала землю. На небі вона мала змітати пелюстки, що падали з персикового дерева біля входу до Небесного палацу. Квіти на цьому дереві розквітали один раз на триста років. Тоді з цього дерева опадало стільки пелюстків, що важко було увійти до Небесного

палацу. Це, власне, був не палац, а один з Островів Безсмертних, своєрідний даоський рай (щось на зразок Островів Блаженних у грецькій міфології). Вважалося, що житлами Безсмертних були 36 небесних печер та 72 оселі Безсмертних. Із цих жител найзнаменитішою була гора Пенлайшань, що плавала у Східному морі (Дунхай). За оповідями, що доповнюють даоський міф, серед цих гір була не одна гора з нефриту, всі звірі і птахи там білого кольору, на деревах замість плодів висять перли й дорогоцінні камені, а також дивовижні плоди. Той, хто скуштував їх, не старів і не помирав. Мешканців Острова Безсмертних непокоїло те, що острови увесь час гойдало на хвилях. Вони звернулися по допомогу до Шан-ді. Він наказав величезним черепахам підтримувати острови, щоб вони не плавали на хвилях. Велетень Лун-бо зловив шість черепах і дві плаваючі гори, але ще дві гори вітер поніс до Північного океану. У давнину деякі китайські імператори відправляли кораблі на пошуки плавучих гір, але пошуки були марними: коли кораблі наближалися до них, вони зникали. Можливо, це були не гори, а хмари, які своїм виглядом вводили в оману моряків.

Хе Сянь-гу зображували з кошиком, у якому були квіти. Її атрибутом була квітка білого лотоса на довгій стеблині, зігнутій як священний жезл (жун), володіння яким давало можливість виконувати будь-які бажання. Ще оповідали, що у неї була зла мачуха, яка змушувала пасербицю поратися по господарству і вдень, і вночі, і Хе Сянь-гу виявляла виняткову працьовитість і терпіння. Люй Дун-бінь зглянувся над нею і возніс її як Безсмертну на небо. Поспіхом вона прихопила з кухні корець. Це стало приводом вважати її покровителькою домашнього господарства.

Існує також чимало оповідей про спільні діяння Восьми Безсмертних, але ми обмежимося тим, що про них уже сказано. Їх можна назвати даоськими святими, бо в небесній ієрархії вони посідають приблизно таке місце, як християнські святі (звісно, з цим можна погодитися з деякими застереженнями).

ТАЙШАНЬ

Велика гора — Тайшань (або Східна вершина — Дуньюе) — на півострові Шаньдун була священною, її божеством (або духом) був Господар гори Тайшань (Дуньюе даді). Звісно, з цією горою та її Господарем було пов'язано чимало міфів. Як тут не згадати про гірський масив у Греції Олімп та про вулкан Фудзіяма в Японії. Гори, що підносять свої вершини до самого неба, є посередниками між світом людей і світом богів. Релігійним ушану-

Великі володарі п'яти священних гір.
Китайський малюнок. Музей Гіме, Париж.

ванням користувалися і найвища гора, і її дух. Оповідали, що на Тайшані зберігаються золоті скриньки з нефритовими пластинками, на яких позначено долі всіх людей. Неподалік від Тайшаню, біля пагорба Хаолі, збиралися душі померлих людей. Божество цієї гори відало також народженням людей, напевно, тому, що вона була Дуньюе — Вершина Сходу, а схід пов'язували зі сходом сонця, що знаменує початок життя. Вважалося, що камені з гори Тайшань, покладені перед порогом чи на початку вулиці, захищають людей від злих духів. Дуньюе даді символізував також планету Юпітер (Тай-суй). Він відав долями людей і розподілом між ними багатства та чинів. Його дружину величали: "Лагідна і мудра володарка сил землі" (Шумін куньде хуан хоу). У нього було п'ять синів і донька, якою вважалася богиня — Господарка блакитних хмар (Біся юаньцзюнь) та численний почет. Він був також суддею у потойбічному світі (Ді-юй).

Храми на честь Господаря гори Тайшань були в Китаї повсюди. Особливо його вшановували у Пекіні. Святом вважався день його народження (28 число третього місяця). Доводиться погоджуватися з тим, що навіть безсмертні народжуються, як усі смертні люди. До того ж вони у всьому, крім "остаточної" смерті, схожі на людей. Гора Тайшань була однією з п'яти священних у даосів, а потім і буддистів гір Китаю — Уюе. Крім Тайшаню, у провінції Шаньдун були — Дуньюе (Східна гора), Бейюе (Північна гора), Хеншань Чжуньюе (Серединна гора), Суншань Наньюе (Південна гора), Сіюе (Західна гора). Культ п'яти гір існував у Китаї з глибокої давнини. Жертви божествам цих гір приносив сам імператор. У даосів божество гори Дуньюе відало долями людей, божество гори Сіюе — металами та їх обробкою, а також — птахами, божество гір Чжуньюе — болотами і стоячими водами, а також деревами, божество гори Бейюе — ріками і дикими тваринами, а також комахами, божество гори Наньюе — полями, а також рибами і драконами. Можна стверджувати, що всі об'єкти і явища природи були розподілені між божествами.

ГУАНЬ-ІНЬ ТА АВАЛОКІТЕШВАРА

Ім'я Гуань-інь — це китайський переклад індійського імені Авалокітешвара. В індійському буддизмі Авалокітешвара — втілення співчуття, спаситель страждених людей, головний Бодхісаттва, якого почали вшановувати в Китаї та інших країнах Далекого Сходу навіть значно більше, ніж самого Будду в різних його перевтіленнях. Первісне загальне значення імені Бодхісаттва було — "божество, що відає звуками, які лунають з-під землі", — криками, голосінням, стогоном страждених людей.

Авалокітешвара. Малюнок з Тибету.
Музей Ґіме, Париж.

Варто зауважити, що, на відміну від європейських народів, які користуються у своїх мовах літерним письмом, китайці, у зв'язку з особливостями свого ієрогліфічного письма та особливостями своєї мови (точніше — своїх мов), не можуть хоч якось передати запозичені з інших мов слова, імена і назви. Найчастіше вони перекладають своєю мовою загальне значення іномовних імен та назв. Щоправда, іноді трапляються випадки не перекладу за смислом, а передачі звукової форми іномовних імен, але ця передача настільки далека від оригінальних звукових форм імен, що, не знаючи історії звукових видозмін, неможливо встановити відповідність між іномовними іменами у їхній китайській формі. Так, напри-

Гуань-інь, дарувальниця дітей.
Порцелянова статуетка. Музей Гіме, Париж.

клад, давньоіндійське (санскритське) Буддха перетворилося на китайське Фо, Бодхісаттва на Пуса, Майтрея на Міле. Іноді одне й те саме ім'я зустрічається як у перекладі, так і в звуковій передачі, наприклад, ім'я Бодхісаттви Манджушрі: Веньшу або Веньшушилі-Маньчжушилі.

Гуань-інь (Гуань-ши-інь, Гуань-цзи-цзай) у буддійській міфології (Китаю, Японії, Кореї) — божество, що зображується у вигляді жінки, рятує людей, допомагає породіллям, взагалі — покровителька жінок. Вона може набувати трьох різних виглядів. Її зображували з чотирма, вісьмома руками і навіть із тисячею рук, з одинадцятьма обличчями. Її атрибути: глечик із гілкою верби, мотузка (символізує порятунок), книга, ціпок, тризубець, спідниця з тигрової шкури (символізує безстрашність). У її тисячорукому зображенні — на всіх долонях очі. Це означає, що вона одночасно бачить усе, що відбувається у світі. Великою кількістю своїх рук вона рятує страждениих. Пальці її вільних від атрибутів рук утворюють знаки (жести), що означають безстрашність та здійснення бажань. Вона не тільки милостива богиня, яка дарує дітей, покровителька різноманітних ремесел і мистецтв, а й грізна войовниця, яка виступає проти всіх проявів зла серед людей та демонів (духів зла). У Китаї, Кореї та Японії (особливо у народних віруваннях) її вшановували як найголовнішу буддійську святу.

БОЖЕСТВО П'ЯТИ СТОРІН СВІТУ — У ФАН-ШЕНЬ

Китайці розрізняють не тільки чотири сторони світу, а й середину між ними. У кожної із цих сторін були свої різноманітні атрибути.

1. Зі сходом пов'язані дерево, зелений колір, Бімуей (пара однооких риб зі зрощеними хвостами).
2. Із заходом — метал, білий колір, Біцзаньшоу (напівмиша-напівзаєць).
3. Із півднем — вогонь, червоний колір, Бііняо (птахи із з'єднаними крилами, одноокі, одноногі).
4. Із північчю — вода, чорний колір, Біцзяньмінь (людина, в якої лише одна половина тіла, одна рука, одна нога та одне око).
5. Із серединою — земля (вона у Китаї, на відміну від нашого чорнозему, — жовта, лес), жовтий колір, Чжишоуше (змія з двома головами).

П'ять сторін світу згодом стали п'ятьма відомствами, які очолювали п'ять сановників, котрих вшановували як У Фан-шеней. Чотири моря (Сихай) також мали своїх божеств, як і Хуанхе (Жовта ріка). У даоській релігії У Фан-шені вважалися також помічниками бога ліків — Яо-вана — і покровителя лікарів та аптекарів.

БОЖЕСТВА ПРОФЕСІЙ ТА РІЗНИХ КОРИСНИХ РЕЧЕЙ

Китайці ще у давнину винайшли чимало корисних речей, які згодом стали надбанням інших народів, збагативши їхню матеріальну культуру. Шовкові тканини, фарфор, папір, пензлики, туш, магнітний компас у Китаї стали відомими ще задовго до того, як про них довідалися народи Європи. Можна з упевненістю сказати, що в Китаї не було жодної професії, жодної корисної речі, які не мали б своїх духів-покровителів (а можна сказати — і богів). Їх була така велика кількість, що лише перелік їхніх імен зайняв би цілий том. До цього варто додати, що серед покровителів були також безіменні, тобто лише позначувані назвою професії чи предмета, наприклад, Дух садових дерев, він же — покровитель садівників. Тут можна обмежитися тільки деякими з цих божественних покровителів.

Ремісники вважали своїми духами-покровителями тих, хто визнавався винахідником їхніх ремесел. Так, Цай Лунь, котрий, як вважається, у I ст. від Р.Х. винайшов папір, став покровителем виробників паперу; полководець Сунь Бінь, який жив у IV ст. до Р.Х. і втратив на війні обидві ноги, замінив їх шкіряними протезами і став покровителем лимарів та шевців; інший полководець, Мен Тянь, вважався винахідником пензликів для письма та малювання і, відповідно, став покровителем майстрів цієї справи; винахідник китайського ієрогліфічного письма Цан Цзе став покровителем писарів. У цього покровителя було четверо очей (це символізувало його проникливість). Оповідь про винахідника китайського письма Цан Цзе явно не відповідає історичній дійсності. У цій оповіді ідея про винайдення письмових знаків спала йому на думку внаслідок спостереження за слідами на землі різних звірів та птахів. Насправді ж форми ієрогліфічного письма — це видозміни первісних схематичних зображень предметів природи та людської діяльності. Давнє письмо в Китаї, як і в Месопотамії та Єгипті, було малюнковим (піктографічним), а вже на основі його внаслідок поступового спрощення форм виникло ієрогліфічне письмо, яке існує нині. "За сумісництвом" Цан Цзе був також знавцем лікарських рослин. Дуже дивною може здатися оповідь про покровительку шовківництва та шовкопрядіння. Її величають Цань-шень (Божество шовківництва), або Цань-нюй (Дівчина-шовкопряд), або Матоунян (Дівчина з головою коня), або Маміншенму (Свята мати, котра ірже мов кінь). У міфі про Цань-шень оповідається, що одну людину взяли в полон і забрали з собою якісь чужоземці, але кінь полоненого залишився вдома. Дружина цього чоловіка пообіцяла

богам віддати свою доньку за того, хто поверне їй чоловіка. Несподівано кінь вистрибнув зі стійла і зник. Через декілька днів кінь повернувся зі своїм господарем. Згідно з обіцянкою, доньку треба було видати заміж за цього коня. Повернувшись, кінь перестав пити і їсти. Господар убив коня, здер із нього шкуру й повісив на подвір'ї. Коли його донька проходила повз цю шкуру, вона раптом ожила, загорнула у себе дівчину й полетіла з нею. Потім шкура опустилася на шовковицю, і дівчина перетворилася на гусінь метелика-шовкопряда, яка їла листя й випльовувала шовкову нитку. На додаток до цієї версії оповідається, що одного разу батьки бачили свою доньку високо в небі верхи на воскреслому коні. Опустившись на землю, вона розповіла батькам, що стала небесною феєю й житиме на небі. На її честь на Півдні Китаю (де, очевидно, було винайдено шовківництво) було споруджено чимало храмів. Її зображували одягненою у кінську шкуру, іноді з кінською головою чи верхи на білому коні. У деяких міфах ідеться про фантастичні винаходи. Про покровителя деревообробників Лу Баня оповідається, нібито він сконструював дерев'яного сокола, який міг літати.

Фань Куай — сподвижник засновника династії Хянь — за життя був гицлем, шкуродером, а по смерті став духом — покровителем м'ясників. Навіть злодії та повії мали своїх небесних покровителів.

ТЯНЬ-ХОУ — НЕБЕСНА ГОСПОДИНЯ — БОГИНЯ, КОТРА РЯТУВАЛА МОРЕПЛАВЦІВ

Як і все на світі, море було підвладним верховному богові — Юй-хуану Шан-ді, а також пов'язане з божествами. Це були повелителі чотирьох морів (Сихай), відповідно, — Північного, Східного, Південного і Західного. Крім них, вшановувалася ще богиня — рятувальниця людей, які зазнали лиха на морі. Звали її Тянь-хоу. Її не слід ототожнювати з дружиною самого Верховного володаря. До обожнення вона була дівчиною з острова Мейчжоу. Вона була відома своєю побожністю. Мала чотирьох братів. Усі вони були моряками. Кожен із них плавав на своєму кораблі. Одного разу, коли всі брати були у плаванні, їхня сестра надовго знепритомніла. Батьки думали, що вона померла. Було зроблено все, аби повернути її до життя, та коли вона опритомніла, то поскаржилася, що її розбудили надто рано. Невдовзі троє її братів повернулися і розповіли, що їх настигла страшна буря, але їх врятувала сестра, котра з'явилася до них під час бурі. Це була не вона сама, а її душа. Не повернувся тільки четвертий брат: дівчину привели до тями до того, як її душа могла ще врятувати його. По її смерті, яка

сталася невдовзі після врятування братів, її почали вшановувати як морську богиню. Вона (тобто її душа) неодноразово рятувала моряків під час ураганів, допомагала уникнути піратських нападів, а землевласникам — під час посухи. Її вшановували все більше й більше, доки нарешті почали величати Небесною господинею — Тянь-хоу.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ БОЖЕСТВА

За конфуціанською традицією, китайці вшановували бога землі — Ту-ді (Ту-ді-шень або Ту-ді-ласе), тобто Володаря землі, з яким були пов'язані божества оранки та жнив. Вони були безликі, про них не існувало особливих міфів. До них зверталися з молитвами в різні пори року. Жертвоприношення, що здійснювалися імператором на їхню честь навесні та восени, були такими ж урочистими, як і на честь Юй-хуана Шан-ді. Під час свята бога оранки сам імператор прокладав першу борозну. Поряд із цими загальнодержавними божествами в народних віруваннях існують і інші. Давнього бога злаків — Хоу-цзи (Володар-зерно або Володар-просо) замінив Небесний володар Люй, який відав п'ятьма видами злаків. Щоб посіви не вибив град, зверталися по допомогу до бога Ху-шеня, який розпоряджався градом — викликав або відвертав його. Щоб уникнути нашестя саранчі, зверталися з молитвою до Великого полководця Бачжа, людини із дзьобом та пташиними лапами з гострими кігтями. Це пояснюється, звісно, тим, що птахи винищують саранчу. Худоба перебувала під покровительством бога скотарства, помічниками якого були Господар богів (Ню-ван) та Потойбічний вепр (Є-чжу). За життя вони були здоровенними велетнями. Ню-ван наганяв на всіх жах величезними рогами, але його змогла впокорити Нюй-ва (або Нюй-гуа) — божество в образі напівжінки-напівзмії. За одним із варіантів міфу про неї, вона породжувала майбутніх людей у вигляді якоїсь безформної маси, а інші божества допомогли їй із цієї маси створити окремі частини людських тіл. Їй приписували також улагодження шлюбів. Її величали ще — Гао-мей, до неї зверталися з молитвами про обдарування дітей. Вона ж відновила світову рівновагу (чи світовий лад), порушену якоюсь світовою катастрофою, коли розпалися чотири складові частини землі. Вона розплавила різнобарвні камінці і цією масою зашпарувала отвір у небі. Після цього відрубала лапи велетенської черепахи і підперла ними з чотирьох сторін небо, щоб воно не впало на землю. Намагаючись зупинити повінь, вона спорудила греблі й убила Чорного дракона — втілення всілякого зла. На рельєфах початку I тис. від Р. Х. її зображували поряд із Фу-сі у вигляді напівлюдини-напівзмії з переплетеними хво-

стами. Фу-сі у міфах постає то як брат, то як чоловік. Про покровительку шовківництва у нас уже йшлося вище (Матоунян — Дівчина з головою коня).

ГУЙ — СВОГО РОДУ КИТАЙСЬКІ БІСИ

У давньокитайській міфології гуй — це душі або духи померлих людей. Після поширення у Китаї буддизму гуй почали вважатися духами зла (демонами, дідьками). За пізніми китайськими уявленнями про них, гуй схожі на людей, але в них немає підборіддя, вони не мають тіні, можуть ставати невидимими, перетворюватися на різних тварин, на чоловіків чи жінок, щоб убивати людей. Існувало чимало видів цих демонів, залежно від причини смерті людей. Був гуй утоплеників, гуй повішених, з'їдених тигром, гуй із бамбуковою жердиною, що заманював людей до човна, вогненний гуй, смугастий гуй, що нападав на дітей, голодний гуй, гуй, що заподіював хвороби, тощо.

Ці демони були переважно душами людей, які померли насильницькою смертю, самогубців, небіжчиків, не похованих на кладовищах. Їх можна було відганяти гучним криком і читанням священних конфуціанських та буддійських книг. Вони страхалися календарів та мечів, якими зарубали багатьох людей. Такий меч клали у постіль хворого або вішали разом з календарем у паланкіні нареченої. Їх відлякувало персикове дерево та різні обереги (амулети чи талісмани). Їх зображували зі шпилястими головами та рудим волоссям.

Гуйгу-цзи — Учитель з Долини бісів — вважається покровителем продавців окулярів та винахідником окулярів. Йому приписували твір "Гуйгу-цзи" — книгу про взаємодію першооснов Інь та Ян.

ДІЮЙ — БУДДІЙСЬКЕ І ДАОСЬКЕ ПЕКЛО

Уявлення про пекло як про місце покарання грішників виникло у китайській міфології внаслідок характерного для неї змішання даосизму та буддизму з помітним переважанням особливостей буддійських уявлень про пекло.

Діюй — дослівно "підземне судилище". Відповідно до уявлень про шість можливих перероджень, або перевтілень, добродійні люди по смерті знову народжуються можновладцями, полководцями, сановниками; менш добродійні знову народжуються вченими, купцями, ремісниками, селянами, вдівцями, бездітними, сиротами; за погані вчинки та злочини

належить покарання — народження звірами, птахами, комахами, плазунами.

Перш ніж склалося уявлення про десять підземних судилищ, вважалося, що душі померлих потрапляли під владу духів землі та гір. Коли склалося уявлення про десять судилищ (приблизно у XIII–XV ст.), було визначено й богів потойбічного світу. На чолі був сам Юй-хуан, якому підлягав бог мертвих — Діцзан-ван. Крім нього, таку ж посаду мав Дуньюе даді (Великий господар Східної гори), якому підлягали десять правителів пекла (в народі вони звалися Янь-ванами, від імені давньоіндійського бога Ями). У діюй містилося десять судилищ, у кожному з яких — шістнадцять залів для покарання. Зображення цих судилищ із суддями та різноманітними карами для грішників були дуже поширеними у храмах Ченхуана (бога — покровителя міста), як і описи підземних судилищ у китайській літературі.

З-поміж десяти володарів підземних судилищ найголовнішим є Ціньгуан-ван. Водночас — він головний суддя першого судилища і підлягає безпосередньо самому Нефритовому імператорові (Юй-ді) та Великому господареві Східної гори. У народних віруваннях його величали також Янь-ван, хоча справжнього господаря підземних судилищ змістив Нефритовий імператор за те, що той був надто поблажливим та милостивим, і призначив головним суддею п'ятого судилища. Ціньгуан-ван приймає душі померлих, зважує скоєне ними за життя і, якщо треба, відсилає їх до інших судилищ для відбування покари. Що стосується дев'яти інших судилищ, то вісім із них призначалися для покарання душ злочинців. Душі праведників направляють до десятого судилища, де їм дозволяється знову народитися на землі. Душі грішників приводять до "дзеркала зла" (Нецзінтай), в якому вони бачать усі скоєні ними за життя гріхи та злочини. Після цього їх розподіляють по інших судилищах. У першому судилищі піддаються покаранням несумлінні священнослужителі. Душі самогубців, якщо причина їхнього самогубства була поважною, повертаються на землю у вигляді "голодних демонів" (егуй), але по закінченні терміну їхнього повторного життя вони потрапляють до Міста марно померлих і позбавляються можливості нового народження. До другого судилища направляють для покарання душі розпусників, злодіїв, несумлінних лікарів, шахраїв та ін. До третього судилища потрапляють душі тих, які нарікали, що імператор не дбає про своїх підданих, душі чиновників, які нехтували своїми обов'язками, душі дружин, що обдурювали своїх чоловіків, та ін. У четвертому судилищі мучаться душі убивць, душі тих, хто не сплатив податки, душі фальшивомонетників, несумлінних крамарів, душі тих, хто

викидав на вулицю бите скло, не виконував обіцянок та ін. У п'ятому судилищі душі грішників, перш ніж піддати їх покаранням, ведуть на Вансянтай (Тераса, звідки видно рідний дім). За життя ці грішники порушували державні закони, не виконували останньої волі батьків, не допомагали людям грішми та ін. У шостому судилищі карають тих, хто за життя не поважав богів, чинив блюзнірство, недбало поводився з папером і книгами та ін. (На жаль, за злочини стосовно книг та рукописів у нас не карають...) У сьомому судилищі карають за такі злочини, як вживання в їжу людського м'яса, як залишення новонародженої дитини напризволяще, розбій на дорогах та ін.

До восьмого судилища направляли душі всіх, хто був непошитивим до батьків і не поховав їх. Вони могли знову народитися (наприклад, у вигляді тварин), але їм скорочували термін життя. Передбачалося й те, що колишній грішник у новому житті міг виправитися. У дев'ятому судилищі страчували за підпали, виготовлення отрути, за шкідливі книги, за порнографічні картинки, за аборти. Нарешті, у десятому судилищі його головний суддя Чжуань Лунь-ван виносив ухвали про подальше перевтілення душ. Тут душі мали випити напій забуття. Таким чином, усі можливі злочини було класифіковано, як і кари за них. Безсумнівно, усі зазначені злочини, так чи так, розхитували підвалини ієрархічного ладу в Китаї з його багатоступеневою бюрократією, і тому злочинців слід було суворо карати і за життя, і по смерті. Як могли позбавлені тіл душі грішників відчути у пеклі тілесні муки, залишається незрозумілим для всіх, хто розглядає міфологію з погляду елементарної логіки. У суддів підземних судилищ було чимало помічників (ми сказали б — чортів), постатей із двома гулями на голові, схожими на роги наших чортів. Вони озброєні сучкуватими дрючками і вилами з трьома вістрями. Всі судді одягнені в імператорське вбрання, і в ілюстрованих книгах відрізняються один від одного лише написами.

БОЖЕСТВО МИЛОСЕРДЯ — ДІЦЗАН-ВАН-ПУСА

Хто найбільше потребує милосердя й помилування, як не грішники? Їх міг урятувати Бодхісаттва (Пуса) китайсько-буддійської міфології (кажучи "міфології", маємо на увазі — "релігії") — Діцзан-ван-пуса. У Китаї ним став індійський Кшитігарбха. Він допомагав усім, хто до нього звертався. Будучи людиною, молодим брахманом, він дав обітницю рятувати всіх грішників. Він дотримувався обітниці в усіх своїх численних існуваннях. У нагороду за його добрі вчинки Будда доручив йому велику кількість бо-

Дічзан-ван (Кшітігарбха) Милосердний. Картина з Дунгуаня. Музей Ґіме, Париж.

жеств і людей, аби він рятував їх від можливих злих перевтілень. Тому в Китаї, коли помирала людина, Діцзан-вана кликали на допомогу, щоб він поопікувався душею померлого. Його зображували бонзою (шеньфу), іноді з поголеною головою. У правій руці — металева жердина із дзвінкими кільцями, як у буддійських священиків, а в лівій — дорогоцінна перлина, що освітлювала шляхи у підземних судилищах.

КОЛИ ДУША РОЗЛУЧАЄТЬСЯ З ТІЛОМ

Коли, згідно з записами у Книзі життів і смертей, людина, підвладна Яньвану, сягає межі свого земного існування, Янь-ван відсилає своїх слуг, щоб вони схопили її душу і привели її до діюй — підземних судилищ. Цих пекельних посланців звали Ню-тоу (Голова бика) та Ма-мянь (Коняча морда). Їхня зовнішність відповідає їхнім іменам. Вони приходять до оселі покійника, але, перш ніж їх впустити, сторож дверей (мень-шень) перевіряє достовірність їхніх посвідок. За іншою версією, за душею приходять не ці посланці, а "посланці, що хапають душі" (один у білому халаті, а другий — у чорному), але від цього справа не міняється. Душу покійника, що зберегла зовнішній вигляд своєї тілесної оболонки, спершу приводять до меньшеня, який допитує її і залишає біля себе на сорок дев'ять днів, а потім відпускає її або ж піддає покаранню, як це чинять на землі зі злочинцями, б'ючи їх палицями й одягаючи на них колодки. Буває й так, що через подібність імен чи ще якусь помилку приведена на суд душа виявляється не тією, яку слід було привести. Тоді її повертали у тіло, в якому вона перебувала до смерті, і покійник оживав. Тому в Китаї існує звичай не одразу ховати померлих, а лише через кілька днів по смерті — від семи до сорока дев'яти. Після сорока дев'яти днів мень-шень відсилає душу до Ціньгуанвана, який має повний список добрих і лихих вчинків усіх людей. Він визначає кару грішникам, а якщо до нього потрапляє праведник, то він направляє його до Країни великого щастя на заході, до раю Будди, чи на гору Куньлунь, місцеперебування Безсмертних, або ж до десятого судилища, звідки душі повертаються на землю для нового перевтілення. Види покарань для грішників такі різноманітні, як і їхні гріхи, при цьому вважається, що душі можуть зазнавати страждань живих людей. Посічену на дрібні частки душу грішника відновлюють у колишньому вигляді, щоб піддати її новим мукам. Втілені у тварин душі все ж не втрачають своїх людських почуттів. Вони відчувають біль, але не можуть поскаржитися, бо втратили дар людської мови, оскільки перед входом до підземного світу їм дають випити напій забуття (міхунтан). Якщо їм судилося повернутися на зем-

лю, то вони нічого не пам'ятають про свої попередні існування. Побутують оповіді про випадки чудесного народження: дитина, яка почала розмовляти, щойно з'явившись на світ, може щось оповісти про своє попереднє існування, бо душа, що перебуває в її тілі, якимось чином обдурила пильність сторожів пекла і не випила напою забуття. Цей напій, напевно, нагадує вам ріку забуття — Лету — грецької міфології. Випивши напій забуття, душа може втілитися в якусь тварину. Слуги суддів підземного світу накидають на неї шкуру тієї живої тварини, в яку їй призначено втілитися. Потім її ведуть на Міст смутку (Кучуцяо) над яскраво-червоною рікою і кидають з мосту в річку, за течією якої вона допливає до свого нового перевтілення. Оповідається також, що душа мерця мусить зійти на Колесо життя та смерті, й воно повертається на землю. Існують докладні описи топографії підземного світу зі всіма його десятьма судилищами, але вони не становлять особливого інтересу, за винятком такої подробиці, як нескінченно довгий, але вузький міст, із якого грішні душі падають у річку, де їх роздирають бронзові змії та залізні пси.

КИТАЙСЬКИЙ РАЙ

Якщо нашому сприйняттю пекла як місця мук грішних душ якоюсь мірою відповідає китайське (даосько-буддійське) уявлення про підземні судилища дією, то існує й уявлення про щасливе існування праведних душ, яке може відповідати нашому раю. Уже йшлося про те, що ці душі, якщо вони не повертаються на землю для перевтілення, вирушають на гору Куньлунь або до Країни великого щастя на заході, де перебуває Бодхісаттва Амітабха. Господиня цієї країни — Сі-ван-му, дружина Нефритового імператора Юй-хуан-ді. Її палац розташований на вершині гори, у ньому не менше дев'яти поверхів, він побудований із нефриту. Довкола палацу — чудові сади, в яких росте персикове дерево безсмертя. Тамтешні Безсмертні проводять час у безперервних святах і розвагах. До цих садів дозволено доступ тільки тим зі смертних, яким за заслуги за життя боги дали скуштувати плід персикового дерева безсмертя. Коли для праведників настає визначений у Книзі доль час скінчити земне існування, вони не помирають, а, залишивши на землі свою тілесну оболонку, підносяться на гору Куньлунь, де їхньому перебуванню не буде кінця. Інші душі праведників, удостоєні вічного блаженства, вирушають до Країни великого щастя на заході, що розташована на самому краю світу й відокремлена від нас нескінченною кількістю світів, схожих на наш світ. Країна нескінченної радості обгороджена з усіх сторін. Там ростуть сім видів дерев на семи терасах, а

Сукгаваті (рай Амітабхи). Бодхісаттва сидить на квітці лотоса, коло нього Авалокітешвара і Магастхамапрапта. Видно очищені душі, що виходять із лотоса. Інші деталі композиції пов'язані зі сходом Авалокітешвари на землю. Тибетський малюнок на тканині. Колекція Бако, музей Гіме, Париж.

на їхніх гілках висить дорогоцінне каміння, яке приємно дзвенить при кожному подмухові райського леготу. Там є чудові ставки з духмяними лотосами, на дні яких — золотий пісок. Там птахи з різноколірним пір'ям божественними голосами звеличують у своїх піснях п'ять доброчесностей. Квіткові дощі зрошують землю. У цьому раю існування щасливих душ підлягає суворому порядку. Щодня на світанку вони підносять усім Буддам інших світів квіти, а потім повертаються до свого світу, щоб скуштувати їжі. І все, що вони чують, — спів пташок, шелест листя на деревах з дорогоцінними каменями — нагадує їм про Будду та його вчення. Коли закінчуються небезпечні перевтілення, у щасливих душ більше не буде інших існувань, бо блаженні ті, хто під час свого життя на землі шанобливо ставилися до Амітабхи. У смертний час їхнє серце не почуватиме тривоги, тому що сам Будда постане перед ними. Він збере їхні душі й помістить їх у лотоси на ставку, у пелюстках яких вони перебуватимуть доти, доки не очистяться від решток нечистот. Потім вони вийдуть із квітів і приєднаються до блаженних, які заселяють Країну великого щастя на заході.

Ми не знаємо, як зараз ставляться до своїх трьох релігій та їхніх міфів сучасні китайці. У шкільних підручниках сучасної Греції переказуються давньогрецькі міфи. Про них знають наші школярі. Знайомство з міфами античного — греко-римського — світу є частиною загальної освіти європейців не тільки в Європі, а й в інших частинах світу. Таким чином, знайомство з міфами китайських релігій може стати корисним для відповіді на запитання, як створюються міфи, що є реальною основою міфів і чим пояснюється те спільне, що є у давніх міфах різних народів. Спільні елементи у міфах Індії та Китаю пояснюються не лише впливом перенесеного з Індії до Китаю буддизму, а й спільними підвалинами релігій обох народів, як, наприклад, віра у переселення душ (метемпсихоз), існування великої кількості богів, божеств та духів, а також "олюднення" (антропоморфізація) об'єктів і явищ природи. У всякому разі, знайомство з міфами Індії та Китаю на додаток до знань античних міфів може дати привід для корисних роздумів. Вони можуть завершитися знайомством з порівняльно-історичною міфологією.

Міфи країни 1042 островів

Отже, продовжимо нашу подорож у пошуках міфів: з Індії до Китаю, а з Китаю ще далі на схід, де у Тихому океані з півночі на південь простяглося пасмо островів, яке ми називаємо, як і інші європейські народи (кожен із деякими видозмінами), Японією. Самі японці називають свою країну Ніхон або Ніппон, а в міфах ще Асіхара-но накацукуні (Тростинова рівнина — Серединна країна). Услід за китайцями (у них Жибень) ми називаємо Японію також Країною вранішнього сонця — найсхіднішою країною Азії.

Погляньте на географічну карту і ви побачите у цій переривчастій низці островів, що простяглися вздовж східного тихоокеанського узбережжя Азії, острови Хоккайдо, Хонсю (найбільший острів), Сікоку, Кюсю й далі на південь — архіпелаг Рюкю, багато невеликих островів. Японія — країна діючих і згаслих вулканів, з яких найвідоміший — Фудзі-но яма (Фудзіяма) — Гора гліциній, богиня якої — Сенген-сама.

До нашої мови (до словника) проникло кілька японських слів, пов'язаних із побутом японців, їхньою культурою. Наведемо їх за абеткою: *банзай* (бойовий клич, що відповідає нашому "слава!"), *бонза* (в японській мові — *бонзу*), *гейша* (в японській мові — *гейся*), *джиуджитсу* (в японській мові — *дзюдзюцу*), *джудо* (в японській мові — *дзюдо*), *камікадзе* (дослівно — "божий вітер"), *карате* (дослівно — "порожня рука"), *кімоно, мікадо* (не вживається у сучасній японській мові), *сакура, саке* (рисова горілка), *самурай* (не вживається у сучасній японській мові), *сумо* (японська боротьба), *тайфун* (в японській мові — *тайфу*), *харакірі, цунамі.*

Варто навести ще такі слова:

Сінва — міф.

Сюке — релігія.

Камі (або *кямісама*) — бог.

Сяка (або *Хотоке*) — Будда.

Букке — буддизм.

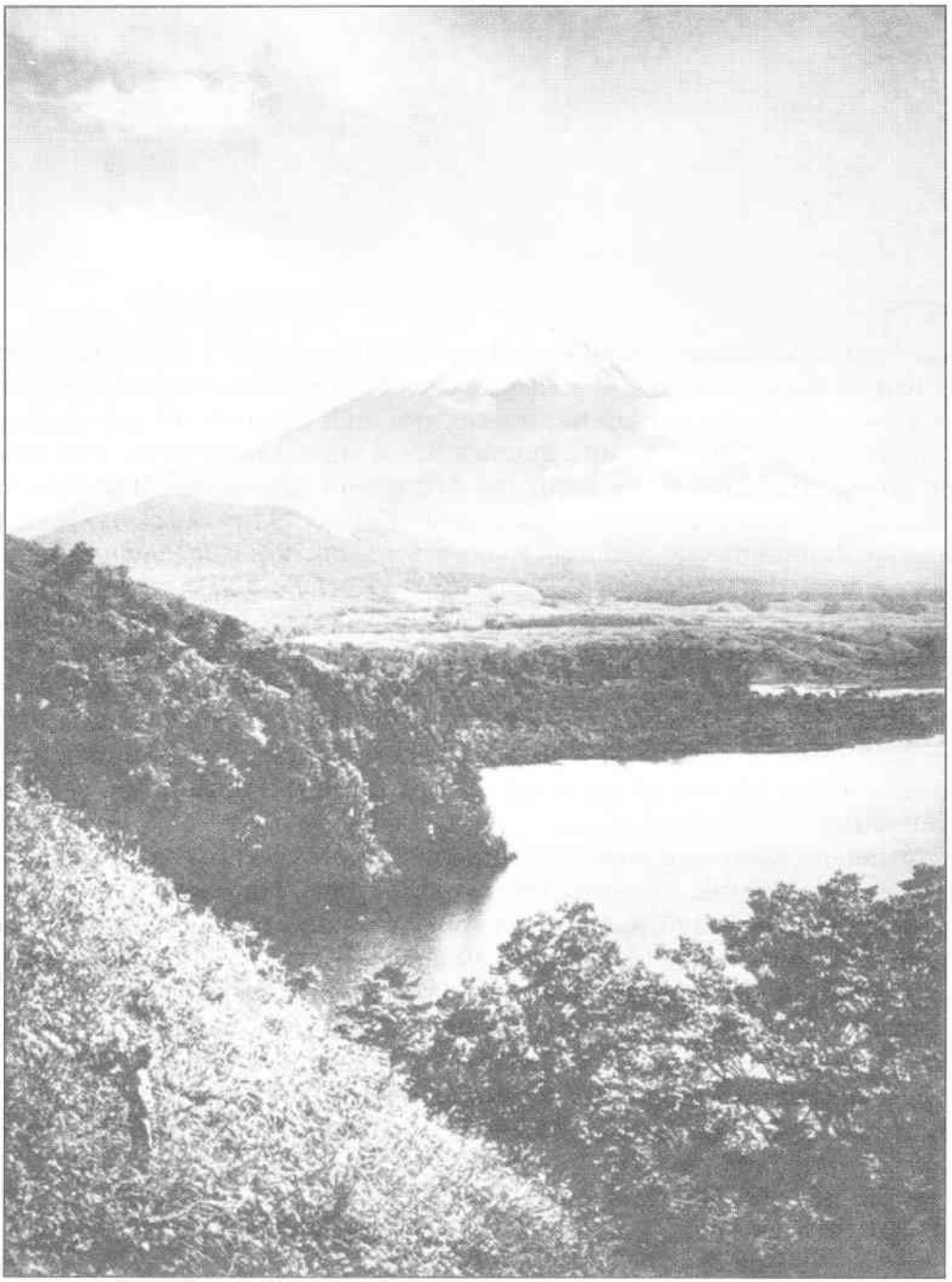

Фудзіяма, священна гора,
до якої найчастіше ходили на прощу.

Сінто — давня японська релігія (культ предків).
Дзіндзя (або *О-мія*) — синтоїстський храм.
Тера — буддійський храм.
Дзігоку — пекло.
Гокураку (або *тегоку*) — рай.
Оні (або *акума*) — дідько, біс.
Тамасії — душа (ще *рейкон*).
Кайбуцу (або *бакемоно*) — чудовисько.
Тенно — імператор (японський).
Бусі — самурай.

ЯПОНЦІ ПРИЙШЛИ В ЯПОНІЮ

Пращури сучасних японців прибули на Японські острови, очевидно, з Азії. На час їхньої появи ці острови вже були заселеними.

На північних островах жили айну (також і на Курильських островах), які ані за мовою, ані за зовнішнім виглядом не мали нічого спільного ні з японцями, ні з азіатськими народами. Внаслідок військових сутичок із цим племенем японці майже повністю винищили айну, дуже незначна частка яких тепер ще мешкає на острові Хоккайдо. На південних островах японці зіткнулися з різними племенами, спорідненими з жителями Мікронезії, яких вони підкорили собі й асимілювали.

Японці на початку своєї історії не були об'єднані в одну державу. Їхні родоплемінні групи жили окремо одна від одної, й кожна мала свого вождя, причому цим вождем зазвичай була жінка. Це дуже дивувало їхніх сусідів — китайців, що зав'язали стосунки з японцями, найвірогідніше, на початку I тис. від Р.Х. Крім Китаю, японці мали зв'язки з Кореєю (Чосен), і, безумовно, їхні давні зв'язки з азіатськими народами позначилися й на японській міфології, схожій на мозаїку з елементів двох пануючих в Японії релігій — синтоїзму та буддизму.

Давні міфи, пов'язані з родоводом японських імператорів, було "відредаговано" у патріотичному дусі. Міфи збереглися в усній традиції, як це було в інших країнах. В Японії їх передавали з покоління в покоління "декламатори міфів", що складають особливу колегію катарі-бе.

Їхнім обов'язком було переказувати давні міфи під час синтоїстських свят. Ці катарі-бе ("катару" японською мовою означає "говорити, розповідати") нагадують нам давньогрецьких аедів і рапсодів, що мелодекламували під акомпанемент кіфар епічні поеми про подвиги ахейських героїв — засновників знатних родів. Катарі-бе також виконували свої пісні на

банкетах імператорів чи знатних родин. У цих піснях, напевно, розповідалося про богів і предків.

На початку VIII ст. від Р.Х. сюжети цих поем були використані для створення давньої історії Японії. Відомо, що китайська культура поширилася в Японії вже на початку V ст. від Р.Х. Китайське ієрогліфічне письмо для передавання японської мови було застосовано 405 р., коли до Японії прибув корейський вчений Вані. Згодом на його основі було винайдено два види складового письма: відносно простий за своїми формами — катакана та дуже химерний — хірагана. Їх почали вживати разом з ієрогліфічним письмом (кандзі).

Сенген-сама, богиня Фудзіями.

Буддизм було введено в Японії 522 р., й після деякого опору з боку прибічників Сінто він став державною релігією. Імператор Йомей (585—587) був першим японським можновладцем, який прийняв цю релігію.

592 р. співправитель імператриці косяку (князь) Суйко Сероку став ревним буддистом. Можна припустити, що історики (творці історії Японії) та писці, які записували їхні твори по-китайському, під впливом своєї китайської освіти видозмінювали і прикрашали давні міфи на свій кшталт.

Ми з вами, звичайно, не маємо змоги безпосередньо ознайомитися з писемними джерелами міфічної передісторії Японії, тільки нагадаємо про них. Насамперед варто згадати книгу "Кодзикі" ("Книга про давні справи, або Про давні промови"). Цю книгу було задумано імператором Темму (672—686), щоб уникнути можливих спотворень давніх міфів, які могли зашкодити правлячій династії, але цей намір не вдалося здійснити через його смерть. Він нібито звелів одному зі своїх придворних, який володів феноменальною пам'яттю, вивчити напам'ять усі давні міфи. Цього придворного звали Хіеда-но Аре. 711 р. імператриця Геммйо (707—715) звеліла О-но Ясумото зібрати міфи, вивчені Хіеда-но Аре, і зробити збірник. 712 р. його робота була закінчена і під назвою "Кодзикі" подана імператриці. О-но Ясумото писав китайською мовою, але йому потрібно було якось передати японські імена і назви. В його часи ще не існувало японського складового письма, і він намагався передавати японські імена і назви китайськими ієрогліфами, що робило його текст у деяких місцях важким для розуміння. "Кодзикі" призначалася для того, щоб чітко фіксувати родовід японських імператорів та міфічні основи синтоїстської релігії.

Та ж імператриця Геммйо 714 р. наказала написати історію японського народу. П'ять років по тому, за імператриці Генсе (715—726), Косяку Тонері і той же О-но Ясумото склали китайською мовою літопис "Ніхонсьокі" (або "Ніхонгі") і подали його імператриці у 720 р. У першій частині цього літопису (Дзіндаїкі), у "Книгах, що розповідають про божественні покоління", зібрано міфи зі всіма їхніми варіантами, які існували на той час.

Перекази міфів містяться також у священних текстах Норіто, вміщених у восьмому томі офіційних церемоній Енгісікі, складеному 927 р. Як водилося в Китаї, японський уряд наказав 713 р. місцевій владі скласти докладний опис їхніх провінцій. Ці описи називалися Фудокі. Значна частина цих описів зникла. Збереглися лише п'ять Фудокі й уривки інших.

Це дуже цінний матеріал для ознайомлення з місцевими варіантами міфів, що дає можливість розуміти зміст давніх міфів.

Обширна антологія поетичних творів Маньєсю, складена у VIII ст., також містить чимало міфологічних оповідей (існує її переклад російською мовою у трьох томах). Можна ще згадати про генеалогії давніх знатних родів Седзіроку, де цитуються давні міфи.

На сьогодні існує чимало досліджень різними мовами про японський фольклор та міфи. Вони дають певне уявлення про первісну релігію японців, найтіснішим чином пов'язану з магією. Той синтоїзм, який став державною релігією Японії, упродовж свого понад тисячолітнього розвитку зазнав іноземних впливів, що змінили його первісний характер.

В японських міфах поєднуються елементи синтоїстської, буддійської (зокрема даоської) релігій, а також елементи народних вірувань, що виникли на їхній основі. Згадані вище збірники "Кодзикі" та "Ніхонгі" орієнтують нас у міфах.

КАМІ — ЯПОНСЬКІ БОГИ

Нехай вас не дивує те, що в японській мові слова із значенням "верх", "бог", "папір", "волосся" на наш слух однакові — камі, кожне з яких має своє ієрогліфічне означення.

Однак боги, які звуться камі (іноді ще мікото), далеко не однакові: в них — своя ієрархія (вищі, середні й нижчі боги). У міфах вони діють у трьох світах. Перший світ — це, звичайно, небо — Такама-но хара, постійне місце мешкання вищих богів, але вони діють ще й у підземному світі мертвих — Йомі-но куні. Другий світ розташований на землі. Він називається Ідзумо (це місцевість у Японії). Третє місце дії богів — Хімука (також місцевість у Японії на острові Кюсю). Серед цих камі деякі виступають в образі людей, а інші втілюють абстраговані поняття. На відміну від інших релігій та міфологій, в японських уявленнях про виникнення світу відсутнє уявлення про єдиного творця — творця світу з первісного хаосу.

Все розпочинається з самовільного встановлення світового порядку й одночасної появи камі.

Першими з'явилися троє: Аме-но мінаканусі, Такамімусубі й Камімусубі. На відміну від наступних камі, у цих перших немає ніяких конкретних ознак: вони не чоловіки і не жінки, а "абстрактні істоти". Після їхньої появи виникає ще декілька однакових ("непарних") богів. Слідом за "богом спливаючого бруду" і "богинею осідаючого піску" починають з'являтися божественні шлюбні пари. П'ята пара — це Ідзанамі та Ідзанакі

(або Ідзанагі), про яких ще йтиметься далі. У давні часи жителі Японських островів обожнювали навколишні явища природи: вони вважали їх наділеними надлюдськими силами і поклонялися їм, називаючи їх уже згадуваним словом "камі", яке в них мало значення: "істоти, що перебувають нагорі" (над світом людей). Високі і старі дерева, повноводні ріки, гірські вершини, а також люди з особливими заслугами (після їхньої смерті) — все це японські камі. Їх уявляли як людей, наділених всіма людськими якостями — чеснотами й вадами. Вважалося, що в кожного з них дві душі: одна добра, а друга — зла, відповідно — Нігімітама та Арамітама. У вчинках камі виявляється то одна, то друга. Ці душі можуть виходити з тіл (не дивуйтеся, що у надлюдських істот є не тільки душа, а й тіло, як у смертних людей) і вселятися в якісь об'єкти. Японські камі виявляються не "всезнаючими": небесні не знають, що відбувається на землі. Щоб довідатись про це, вони посилають на землю своїх інформаторів. Вони займаються гаданням, щоб довідатися про майбутнє. Камі можуть творити і добро, і зло, але серед них немає здатних лише на злі вчинки. Все зле скупчене під землею, у пеклі — дзігоку. Тамтешні злі духи, підземні демони насилають на людей різні недуги та нещастя, але вони не володіють такою силою, як небесні камі, які спроможні за допомогою магічних заклинань приборкати зловмисних демонів і примусити їх не виходити з підземного світу на землю.

Коли Ідзанакі (про нього йтиметься далі) повернувся з підземного світу на землю, викупавшись, він очистився від підземного бруду, з якого з'явився Ясомага-цу-хі — бог багатьох лих, але потім на допомогу людям прийшов бог, який позбавив людей усіляких страждань, — Камунахобі.

НЕБО, ЗЕМЛЯ І ПІДЗЕМНИЙ СВІТ

В японській міфології, як і в міфологіях інших народів, вирізнялося три вертикальних світи — небо (ама), земля (куні) та підземний світ (дзігоку). Серед богів (камі) були боги неба — Амацу камі та боги землі — Куні-но камі. Однак земні боги могли підніматися на небо, а небесні могли опускатися на землю. Небо не було країною, далеко віддаленою від землі й цілком недосяжною. Воно було ніби копією Японії. Там протікала ріка Аме-но Гава, у всьому схожа на земні ріки. У давнину небесний і земний міфи з'єднувалися своєрідним мостом — Аме-но Хасідате, яким боги з неба спускалися на землю і з землі піднімалися на небо. Однак, коли цей міст (з невідомої причини) звалився у море, утворився довгий перешийок — одне з трьох найкрасивіших місць в Японії. Під

землею розташований світ мертвих — Країна пітьми (Йомі-но куні), чи Країна коренів (Не-но куні), або ж — Глибока країна (Соко-но куні). У цей підземний світ ведуть два шляхи. Один із них, дуже крутий і звивистий, починається у провінції Ідзумо й закінчується у Країні коренів. Інший шлях починається на березі моря: це бездонна прірва, в яку вливаються морські води і в яку у день великого очищення змиваються всі гріхи людей і весь бруд землі. У цій Йомі-но куні розташований палац її володаря Емма (або Емма-о, в Індії — Яма) і хатини демонів чоловічої та жіночої статі. Жіночі демони звуться Сікоме (відразливі жінки) або Хісаме (жінки із зморшками на чолі). У міфах рідко згадується про цю Країну пітьми. Про неї повідомляється у міфах про Ідзанакі й бога О-кунінусі. Послідовники Сінто уникали говорити про те, що стосувалося смерті та покійників. Ідея винагороди й покарання душ після тілесної смерті з'явилася в Японії разом із буддизмом. У синтоїстських текстах вона відсутня.

ПОХОДЖЕННЯ СВІТУ І БОГІВ

Згідно з японськими міфами, під час виникнення неба і землі три божества з'явилися "на рівнині високих небес". Вони народилися самі собою, а потім зникли. "Потім, коли земля, жовта і схожа на олію, рухалася як медуза, нагадуючи якусь істоту, що виринає на поверхню моря, народилися ще два божества, але й вони зникли". Після цього одне за одним з'явилося сім поколінь божеств, і в останньому були вже згадувані боги Ідзанакі та Ідзанамі. Не виключено, що в цій оповіді вчувається китайський вплив. Можливо, авторам міфологічних творів вона знадобилася як вступ до викладення народних вірувань. Божества Ідзанакі та Ідзанамі одержали наказ зміцнити й запліднити цю розлиту в морі майбутню землю. Стоячи на плавучому мосту неба, вони почали сколочувати воду списом, якого їм для цього дали боги. Коли морська вода почала згортатися, вони підняли списа, і з краплі, що впала з його наконечника, утворився острів Онокоро ("згорнувся сам собою"). Вони зійшли на цей острів, поставили на ньому стовпа і побудували собі будинок. Порадившись, вони вирішили побратися і створити острови.

Тоді вони обійшли з двох боків поставлений ними стовп: Ідзанакі обійшов його з правого боку, а Ідзанамі — з лівого. Коли вони зустрілись, Ідзанамі вигукнула: "Яке щастя зустріти такого вродливого юнака!" Ідзанакі залишився невдоволений тим, що вона першою заговорила, оскільки першим мав заговорити він, бо це право мав чоловік. Зго-

дом у них народилася Дитина-П'явка (Хіруко), яку батьки відмовилися визнати своїм сином. Вони поклали його у тростиновий човен і пустили в море. Потім у них народився острів Ава (Бульбашка), від якого вони також відмовилися. Після цих невдач вони звернулися за порадою до богів, і ті пояснили їм, що у цих невдачах винувата Ідзанамі. Щоб виправити становище, їм необхідно було повторити обхід навколо стовпа, дотримуючись при цьому вимог обряду. Вони так і зробили, й цього разу першим заговорив Ідзанакі. Згодом у них народилися численні острови, на яких розташована Японія. Услід за островами народилося чимало богів: бог вітру, бог каміння й гір, бог дерев та ін. Останнім народився бог вогню, який, з'явившись на світ, спалив свою матір, завдавши їй страшних мук. Із решток її тіла народилися інші боги. Розгніваний Ідзанакі вихопив свою шаблю й відрубав голову Малюкові-Вогню. Із сліз, пролитих Ідзанакі, крові та часток тіла убитого Вогню народилося ще вісім богів, які стали божествами гір. Ідзанакі, у непозбутньому горі від смерті своєї дружини, вирішив спуститися у підземну Країну пітьми. Ідзанамі вийшла до нього назустріч, але відмовилася повернутись на землю, бо вже скуштувала підземних харчів. Вона запропонувала піти за порадою до Володаря підземного світу, але при цьому просила свого чоловіка не дивитись на те, що міститься всередині підземного палацу. Однак він не міг подолати свою цікавість.

Можна припустити, що Ідзанамі за межами палацу і в палаці мала не однаковий вигляд. Щоб задовольнити свою цікавість, Ідзанакі відламав "чоловічий" зубчик свого гребеня (а "чоловічими" називалися два крайніх зубчики з одного боку гребеня) і запалив його як сірника для освітлення свого шляху у внутрішніх приміщеннях палацу Підземного володаря. Там він побачив тіло Ідзанамі у стані повного розкладу, яке охороняли вісім Громів. З переляку він кинувся втікати, а Ідзанамі закричала: "Ти мене принизив!" — і послала за ним навздогін огидних Сікоме. Ідзанакі відігнав їх магічними заклинаннями, але тоді Ідзанамі послала за ним вісім Громів і все пекельне військо. Ідзанакі зірвав з дерева три персики і кинув їх у натовп переслідувачів, які при цьому розвіялися. Щоб убезпечити себе від нових переслідувачів із Країни пітьми, він завалив вихід звідти величезною каменюкою, але Ідзанамі, яка також переслідувала його, опинилася із зовнішнього боку від виходу. Зрештою колишнє подружжя домовилося розлучитися назавжди.

Ідзанакі, повернувшись на землю, мав ґрунтовно очиститися від перебування у брудному дзігоку. Він спочатку вирушив на острів Цукусі, де очистився у гирлі річечки Татібане. Потім кинув свого ціпка, і той перетворився на бога розпусти (або перехрестя доріг). Скинувши із себе весь

Ідзанамі та Ідзанакі стоять на містку над небесним потоком і дивляться на попичку.

одяг, він шпурнув його подалі від себе, і кожна частина його одягу також стала божеством, але цього виявилося замало, щоб очиститися від пекельної скверни. Він знову пірнув у річку. Цього разу з нечистот підземного світу з'явилися два божества різних хвороб. Щоб позбутися їх, він створив ще два божества, які зцілюють від хвороб, і ще одну богиню. Після цього він кинувся для остаточного очищення у море, і від його купання там народилися морські божества. Він вимив своє ліве око, і від цього виникла Велика богиня сонця — Аматерасу. Потім він вимив своє праве око, і з'явився бог місяця — Цукійомі. Вимив він собі також носа, і від цього народився бог Сусаноо.

Ідзанакі доручив своїй старшій доньці керувати небом, давши їй при цьому своє намисто з дорогоцінних каменів. Своєму синові, богу місяця, він віддав у розпорядження світ ночей, а своєму синові Сусаноо він доручив рівнину моря. Богиня сонця і бог місяця точно виконали доручення свого батька, а Сусаноо, ридаючи і стогнучи, залишився на місці. Коли Ідзанакі запитав його про причину такої поведінки, Сусаноо заявив, що хоче спуститися у підземний світ, щоб побачити там свою матір (нагадаємо, що він народився без матері). Ідзанакі розгнівався на нього і вигнав геть. Цілком можливо, що міф про народження богів сонця й місяця був запозичений японцями з китайського міфу про Пань-гу, предка всіх людей, та про першу людину на землі. У китайському міфі про Пань-гу розповідається про те, що світ виник із частин його тіла: "Подих Пань-гу став вітром і хмарами, його голос — громом, ліве око — сонцем, а праве — місяцем, чотири кінцівки і п'ять частин тіла — чотирма межами землі та п'ятьма священними горами, кров — ріками, жили і вени — дорогами на землі, плоть — ґрунтом на полях, волосся на голові й вуса — сузір'ями, волосся на тілі — травами і деревами, зуби й кістки — золотом і камінням, кістковий мозок — перлами і нефритом, піт — дощем і росою". Найнеприємніше у цьому китайському міфі те, що "паразити на його тілі перетворилися на людей". Про це нічого не згадується в японському міфі про Ідзанакі. Цілком вірогідно, що Аматерасу була на чолі богів провінції Ямато, а її брат Сусаноо — на чолі богів провінції Ідзумо. Двоє племен, що мешкали у цих провінціях, ворогували між собою. Імператорська родина, яка вважала своєю родоначальницею богиню Аматерасу, виправляючи давні міфи, хотіла встановити зверхність провінції Ямато над провінцією Ідзумо, що на час перегляду давніх міфів було вже історичним фактом.

На основі японського фольклору можна констатувати, що Аматерасу, як богиня сонця, водночас втілювала риси синтоїстської жриці. При цьо-

му потрібно враховувати, що у давній Японії поняття "жрець" (канусі) і "бог" (камі) чітко не розрізнялися, і тому життя жерців і жриць відбивалось у міфах. Так, наприклад, богиня Аматерасу ткала божественне вбрання, а це було обов'язком синтоїстських жриць — ткати одяг богам перед великими святами. Можна пригадати, що у Давній Греції храмові служниці у Парфеноні на Акрополі перед святом своєї богині мусили щоразу шити їй нові шати. У міфах, в яких розповідається про ворожнечу Аматерасу та її брата Сусаноо, правдиво відбита боротьба за владу між володаркою-жрицею та її братом. Цю боротьбу засвідчують китайські історики в літописах династії Вей (220—264). Вони повідомляють, що після смерті косяку Фудзін Хімеко, яка була жрицею в Ямато, її молодший брат захопив владу, і це призвело до громадянських війн, і що порядок було відновлено лише після того, як молодша сестра покійної стала правителькою.

АМАТЕРАСУ І СУСАНОО

Міфічні протистояння богів можна вважати віддзеркаленням фактичних протистоянь японських "феодалів" — косяку і дайме, як у випадку з Аматерасу та Сусаноо. Цей бунтівний Сусаноо піднявся на небо, щоб побачитися зі своєю сестрою Аматерасу, богинею Сонце, або ж богинею сонця (що для японців одне й те саме). Однак його сходження на небо супроводжувалося таким шумом і гармидером, що на землі дрижали гори й розливалися ріки, і вся земля тремтіла. Знаючи дикий норов свого брата, Аматерасу приготувалася зустріти його у всеозброєнні. Вона взяла сагайдак зі стрілами і приклала стрілу до тятиви лука. У відповідь на її запитання про причину його відвідин, він сказав, що просто прийшов попрощатися зі своєю сестрою перед тим, як вирушити до підземної країни, де перебуває його мати, і що у нього немає ніяких лихих намірів. Аматерасу попросила довести, що він не замислив нічого лихого. Сусаноо на доказ добрих намірів запропонував таке змагання: нехай він та його сестра породять на світ дітей, його діти будуть хлопчиками, і це буде доказом його добрих намірів. Аматерасу взяла шаблю свого брата, розламала її на три частини і, пожувавши їх, видихнула з рота рідкий туман, з якого постали три богині. Сусаноо попросив у неї п'ять разків намиста з дорогоцінними каменями, які прикрашали її шию, і, пожувавши дорогоцінні камені, видихнув з рота рідкий туман, який перетворився на п'ять божеств чоловічої статі. Аматерасу заявила, що ці п'ять хлопчиків — її діти, оскільки вони з'явилися на світ з її вла-

сних дорогоцінних каменів. Сусаноо визнав себе переможцем у цьому своєрідному змаганні. Слід зазначити, що в історичну епоху вісім божественних дітей, народжених під час змагання богині сонця і бога бурі, стали шанувати як вісім косяку і вважати родоначальниками знатних родів: найстарший з них вважався предком тенно, решта — предками знатних дайме.

Буйний Сусаноо був у такому захваті від своєї перемоги, що дав повну волю своїй зловмисній вдачі. Він знищує рисові поля своєї сестри, руйнує зрошувальні канали і наповнює нечистотами храм, споруджений для святкувань перших плодів нового врожаю. Таким чином, він вчинив вісім гріхів, передбачених синтоїстською релігією. Однак Аматерасу, милостива богиня, дарує йому його зловмисні вчинки. Але Сусаноо не заспокоюється. Якось, коли Аматерасу у своєму палаці ткала священний одяг, Сусаноо зробив у даху її будинку отвір і просунув у нього обідрану ним кінську тушу. Несподівана поява цієї туші викликала такий переполох серед ткаль, що одна з них вколола себе веретеном і одразу померла. Злякалася й сама богиня Аматерасу. Вона сховалася у небесній печері й завалила вхід до неї камінням. Світ поринув у цілковиту темряву.

ПОВЕРНЕННЯ БОГИНІ СОНЦЯ

Темрява, що заполонила світ, дала можливість діяти всіляким злим духам і засмутила добрих богів. Вісім мільйонів богів зібралися на раду у висохлому руслі ріки, щоб обговорити становище. Вони не знали, що потрібно зробити, аби повернути богиню сонця на небо. Вони звернулися за порадою до бога — зосереджувача думок, і він порадив їм принести до входу в небесну печеру півнів, спів яких сповіщає про світанок. За його порадою, вони також наказали виготовити дзеркало і намиста з дорогоцінних каменів, які повісили на гілках дерева сакакі, прикрасивши їх різнокольоровими тканинами. Потім вони почали виголошувати магічні заклинання. Їм на допомогу прийшла богиня Аме-но удзуме. Вона розцяцькувала себе різноманітними квітами, взяла в руки листя бамбука і стала на перекинутий догори дном чан, який розмістили перед входом до небесної печери. На цьому чані вона почала танцювати, а чан видавав глухі звуки, коли вона вдаряла по ньому ногами. Потім вона, за порадою згори, роздяглася, продовжуючи танцювати, і всі вісім мільйонів богів дружно зареготали. Богиня сонця почула у своїй печері півнів, тупотіння Аме-но удзуме і регіт численних богів, збентежилась цим шумом і запитала, не виходячи з печери,

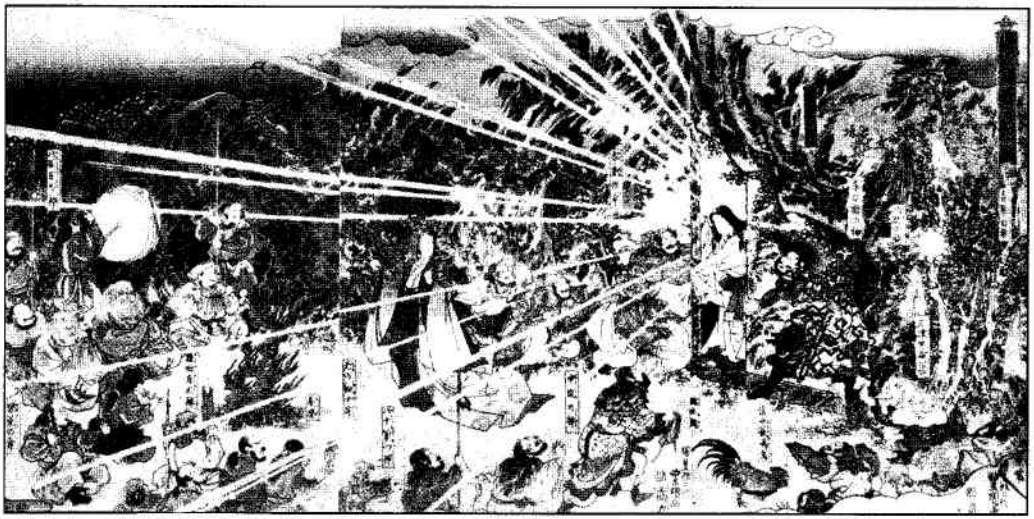

Аматерасу, приваблена сміхом богів, виходить із печери (Кунісада Тойокуні II).

що все це означає. Аме-но удзуме відповіла їй, що боги так радіють, бо в них тепер є богиня, могутніша за Аматерасу. Зацікавлена цим, богиня сонця, перед якою поставили дзеркало, спантеличилася, побачивши своє відображення у дзеркалі, і трохи відкрила вхід у свою печеру. В цю мить бог сили, що перебував неподалік, схопив її за руку і витяг з печери. Перед входом негайно натягли мотузку, щоб завадити богині знову сховатися. Світ запалав сяєвом сонця. Тоді боги вирішили суворо покарати Сусаноо. Вони примусили його сплатити їм великий викуп, постригли йому вуса й бороду, вирвали нігті на руках та ногах і вигнали з небесної країни Такама-но хара.

Цей японський міф про зникнення сонця, напевно, нагадує вам давньогрецький міф про богиню Деметру, яка у своєму горі через втрату улюбленої доньки Персефони, викраденої Плутоном, усамітнюється, і на землі настає неврожай і голод. Таку ж роль, як в японському міфі Аме-но удзуме, у грецькому міфі грає Баубо. Тут схожість не випадкова: обидві богині мають відношення до землеробства й родючості.

ПОДВИГИ СУСАНОО

Вигнаний із небесного світу — Такама-но хара — Сусаноо знаходить пристановище у провінції Ідзумо, де з ним було пов'язано чимало міфів.

Сусаноо вбиває восьмиголового змія, напоївши його саке з восьми діжечок (Тойокуні).

Незважаючи на огидні вчинки Сусаноо, його не можна вважати злим чи, точніше, зловмисним богом. Він був здатний і на добрі справи. У нього, як і в інших японських богів, було дві душі: Арамітама та Нігімітама. Залежно від того, яка душа переважала в ньому, він робив або лихі вчинки, або добрі справи. Пов'язаний із землеробством, як і його сонячна сестра, він дбав про родючість полів. Водночас він був богом грому, грози і дощу. Як бог грому, він був пов'язаний із змією, бо у давні часи в Японії змія вважалася богом грому. Його нащадки також виявляють зв'язок або з водою, або з громом, або зі змією. Прийшовши до провінції Ідзумо, він зустрів там дідуся з бабусею, які плакали біля дівчини, їхньої доньки. Він запитав про причину їхньої скорботи, і старий розповів йому, що у них було, окрім цієї, ще сім дочок, але щороку до них приходив восьмиголовий дракон і з'їдав одну за одною їхніх дочок, і ось тепер залишилася остання — восьма, й вони очікують приходу восьмиголового дракона. Сусаноо сказав їм, що він — молодший брат богині Аматерасу, й попросив віддати за нього їхню доньку Кусінада-хіме,

на що її батьки охоче погодилися. Сусаноо перетворив дівчину на гребінь і ввіткнув його у своє волосся. Потім налив у вісім посудин японської рисової горілки (саке) і став очікувати, коли з'явиться кровожерний дракон. Коли дракон з'явився, його привабив запах саке у восьми посудинах, і кожна з його голів вдосталь нахлебталася п'янкого напою. Усі вісім голів заснули. Тоді Сусаноо вихопив свого меча і розрубав дракона на шматки. У хвості змієвидного дракона він віднайшов чудодійного меча Кусанагі, якого він подарував своїй сестрі Аматерасу. Цей меч став однією з реліквій японських імператорів, він зберігається й донині у храмі Ацута поблизу міста Нагої.

Позбувшись восьмиголового дракона, Сусаноо побудував для себе і своєї дружини Кусінада-хіме розкішний палац, у якому вони жили безтурботно. Там у божественного подружжя народився син — бог О-кунінусі, який невдовзі став володарем Ідзумо. Чи не нагадує вам цей міф про врятування Кусінада-хіме грецький міф про Персея й Андромеду? Схожість цих міфів, звісно, не пояснюється взаємовпливом міфів таких далеких і таких не схожих між собою народів.

ПРИГОДИ БОГА ЛІКУВАННЯ О-КУНІНУСІ

У давні часи медицина була пов'язана з магією, й різноманітні способи лікування приписувалися синові Сусаноо та Кусінада-хіме богу О-кунінусі. З ним пов'язаний міф про Голого зайця — Акахада-но усагі з Інаба. У цьому випадку важко узгодити один з одним різні варіанти одного й того ж міфу. О-кунінусі виявляється не сином Сусаноо та Кусінада-хіме, а їхніх нащадків у шостому поколінні. В оповіді про Голого зайця діє не О-кунінусі, а бог О-намудзі. Заєць Акахада-но усагі взявся допомагати богам — братам О-кунінусі (або О-намудзі), які вирушили свататися до діви Ягамі-хіме. Під час переправи через протоку він обдурив крокодилів, що утворили своїми спинами "живий міст", і, коли обман розкрився, крокодили здерли з нього шкіру. Лукаві брати О-кунінусі (так надалі називатимемо його) порадили бідолашному зайцю викупатися в морі, а потім обсушитися, лежачи так, щоб на нього дув вітер. Бідолашний заєць жахливо мучився, і О-кунінусі стало його шкода. Він порадив зайцю помитися у прісній воді й потім насипати на землю цілющий пилок водорості камо та покачатися в ній. Послухавшись його поради, заєць повністю одужав і на знак вдячності напророкував О-кунінусі, що саме він, а не його брати, стане чоловіком Ягамі-хіме і володарем великої країни Ніхон. Брати О-кунінусі дуже йому заздрили й чинили всілякі прикрощі. Вони намагалися

вбити О-кунінусі розжареним каменем, але добрі богині врятували його. Потім брати розчавили його у розколеному навпіл дереві, але боги й цього разу його воскресили. Йому вдається врятуватися від стріл братів, які переслідували його, і він звертається за порадою до бога О-я-біко-но камі. Той радить йому вирушити до країни Не-но катасукуні, де перебуває його божественний предок Сусаноо. Біля палацу Сусаноо він зустрівся з донькою Сусері-біме. Вони поглянули одне на одного й одразу ж вирішили побратися. Однак Сусаноо не дає згоди на їхній шлюб і піддає О-кунінусі різним випробуванням. Спочатку він посилає О-кунінусі провести ніч у кімнаті, де було повно отруйних змій, але від їхніх укусів його рятує чародійний шарф, якого йому дала Сусері-біме. Наступну ніч він провів у кімнаті, де кишіли оси і сколопендри, але його врятував той же чародійний шарф. Після цього йому було звелено відшукати стрілу, пущену Сусаноо, у траві, що горіла на лузі. Цього разу О-кунінусі рятує у своїй норі миша і виносить йому з палаючої трави стрілу.

Нарешті, розгніваний успіхами О-кунінусі, його предок (чи батько?) Сусаноо звелів йому вичесати з його волосся на голові отруйних комах. Поки О-кунінусі займається вичісуванням, Сусаноо засинає. Скориставшись цим, О-кунінусі взяв меча, лука і кото (тринадцятиструнний музичний інструмент) свого тестя, посадив до себе на спину Сусері-біме і прив'язав волосся Сусаноо до колон палацу. Вони разом утікають з країни Не-но катасукуні. Однак під час їхньої втечі кото стукнуло об дерево, і звук його струн розбудив Сусаноо. Якимсь чином відв'язавши своє волосся, він кидається в погоню за втікачами. Догнавши їх на кордоні Країни вічної пітьми, Сусаноо змінює гнів на милість і благословляє подружжя. Прощаючись, він радить О-кунінусі користуватися його зброєю у боротьбі з силами зла. Повернувшись на землю, О-кунінусі почав займатися благоустроєм земного світу. У цьому йому допомагає божественний карлик Сукунабікона. Вони прикрашають землю деревами й травами, потім навчають людей лікувати хвороби, захищатися від диких звірів, рятувати посіви від птахів і саранчі та іншим корисним справам. На деякий час, до рішення небесних богів поширити свою владу на земний світ, О-кунінусі стає правителем цього світу. Небесні боги надсилають до нього своїх посланців з пропозицією передати владу над нижнім світом володарям верхнього світу. Перше посольство зазнало невдачі, посланці не повернулися на небо, а залишилися на землі. У другому посольстві беруть участь боги Такемікадзуті та Аме-но-торіфуне-но камі (або Аме-но-фуцунусі-но камі). Довідавшись про причину їхнього приходу на землю, О-кунінусі сказав, що відповідь їм має дати його син Котосіронусі. За однією версією цього міфу, його син без заперечень передає владу над землею небесним

богам, а за іншою версією — Котосіронусі ховається, а другий син вступає у боротьбу з Такемінаката, але той перемагає його, і владу над земним світом одержують небесні боги. Може, і в цих міфах знайшли відображення історичні події: боротьба за владу над Японією.

Згідно з третьою версією міфу, до країни О-кунінусі на некерованому кораблі прибув бог Сукунабікона і разом з О-кунінусі взявся за благоустрій країни. Сталося так, що Сукунабікона вирушив на мис Куману і там зник. Засмучений О-кунінусі вигукнув: "Тепер я залишився сам, як же я зможу навести лад у моїй країні? Невже немає нікого, хто б мені допоміг?" При цих словах над морем спалахнуло яскраве сяйво, і О-кунінусі почув голос якогось бога, який сказав йому: "Як би ти зміг дати лад у країні, коли б я не допомагав тобі?" — "А хто ти такий?" — запитав О-кунінусі. "Я твій бог-хранитель, і я хочу, щоб мене вшановували на горі Міморо, де стоїть мій дім!" — так сказав бог Оміва.

АМАТЕРАСУ ТА НІНІГІ

Богиня сонця Аматерасу вирішила послати свого сина Аме-но Осіхо-мімі на землю, щоб він став володарем нижнього світу, але цей бог, поглянувши на землю з висоти плавучого небесного моста, побачив, які там діються лихоліття, і відмовився прийняти владу над землею. Тоді Аматерасу звеліла восьми мільйонам богів зібратися на раду, і богові — зосереджувачу думок було доручено намітити план дій. Порадившись, боги вирішили послати бога Аме-но хохі довідатися, що відбувається у Серединній країні Тростинової рівнини. Минуло три роки, але з цієї країни не надходило ніяких вістей. Боги посилали своїх синів, але марно. Нарешті вирішили послати Аме-но Вака-хіко, відомого своєю хоробрістю. Йому дали божественний лук зі стрілами. Спустившись на землю, він одразу ж одружився на Сітатеру-хіме, доньці О-кунінусі. Потім він почав правити на землі. Минуло ще вісім років, а боги упродовж цього часу не одержували ніяких звісток від Аме-но Вака-хіко. Тоді вони послали на землю фазана, щоб той запитав Аме-но Вака-хіко, що він за час свого правління зробив у цій країні. Фазан сів на дерево перед входом до палацу Аме-но Вака-хіко. Одна з придворних жінок сказала, що фазан — це птах, який віщує лихо. Тоді Аме-но Вака-хіко взяв лука і пустив у фазана божественну стрілу, яка вбила фазана і, проколовши небо, впала закривавлена до ніг Аматерасу і Такамімусубі — "бога високого священного творіння" або "високого бога дерев", одного з найвищих богів у Такама-но хара. Цей бог, побачивши закривавлену стрілу, яку він дав Аме-но Вака-хіко, прокляв її і пожбурив від себе. Вона, про-

летівши по небу, вразила Аме-но Вака-хіко прямо в серце. Його вдова здійняла такий плач і крики, що боги на небі почули їх. На землі відбувся похорон Аме-но Вака-хіко, який у міфі змальовується зі всіма подробицями. Небесні боги послали до Ідзумо двох богів із свого середовища, які повідомили О-кунінусі, що їх послано навести лад в його країні. Він запитав своїх синів, хто з них готовий підкоритися Аматерасу. Старший висловив повну готовність, а молодший спочатку противився, але потім скорився і зник із країни, пообіцявши не виступати проти богині сонця. Небесні посланці повернулися до Такама-но хара зі звісткою про підкорення земного світу небесним богам (провінція Ідзумо). Тим часом в Аматерасу народився внук — бог Нінігі. Вона вирішила послати його на землю. Йому дали меча Кусанагі, якого Сусаноо знайшов у хвості вбитого ним дракона, небесні дорогоцінності (намисто магатама) і дзеркало, яким виманили Аматерасу, що ховалася у печері. Йому дали також у супутники багато богів, і серед них була богиня Аме-но удзуме. Напучуючи його, Аматерасу сказала: "Бережи це дзеркало й люби його, як ти нас любиш!" Дорогоцінності, меч Кусанагі та дзеркало стали трьома реліквіями — символами священної влади японських імператорів. За іншою версією міфу, Аматерасу вручила Нінігі рисовий колос (ім'я Нінігі означає "бог щедрого врожаю рисового колосся"). Пробравшись крізь вісім хмарових перепон, Нінігі спустився на гору Такатіхо на острові Цукусі (Кюсю). Там він одружився з донькою бога цієї гори О-ямацумі на ім'я Конохана-сакуя-хіме. Оскільки вона зачала після першої ж шлюбної ночі, Нінігі засумнівався в її подружній вірності. Обурена цим сумнівом, Конохана-сакуя-хіме звеліла побудувати для неї будинок без дверей і під час народження дитини підпалила цей будинок, оголосивши при цьому, що дитина загине, якщо вона не є дитиною Нінігі. Вона народила трьох синів: Ходері, Хосусері та Хікохо-ходемі. Хосусері зайнявся рибальством, а Хікохо-ходемі став справним мисливцем.

Якось вони вирішили помінятися своїми заняттями, але жоден із них не мав успіхів. Тоді Хосусері повернув своєму братові лук і стріли й попросив повернути його рибальський гачок, але Хікохо-ходемі загубив його й замість нього запропонував своєму братові інший гачок. Хосусері відмовився взяти його, як і чимало інших гачків, які запропонував йому молодший брат. Засмучений втратою гачка, Хікохо-ходемі пірнув на дно океану і там підійшов до палацу бога морів Ватацумі-но куні (або Сіоцуті). Його помітила донька цього бога Тойотама-хіме і привела до свого батька, а невдовзі вийшла за нього заміж. Хікохо-ходемі (за іншою версією міфу, братів звали Ходері та Хоорі) розповів про втрату гачка Володарю морів, і гачка було виявлено у роті великої червоної риби. Хоча перебування у палаці Ватацумі-но камі було дуже приємним, Хікохо-ходемі

(або Хоорі) прагнув неодмінно повернутися додому. Володар морів (або точніше — морських течій) дав йому два талісмани: один із них викликав приплив, а другий — відплив. Дружина Хікохо-ходемі пообіцяла йому, що вона через деякий час зустрінеться з ним. Коли Хікохо-ходемі повернувся на землю, він поквапився повернути своєму братові його гачок, але брат все одно залишився невдоволеним. Тоді Хікохо-ходемі скористався талісманом, що викликає морський приплив, і цей приплив застав його брата у відкритому морі (ймовірно, на якомусь острові). Побоюючись бути поглинутим хвилями припливу, Хосусері пообіцяв своєму братові більше не набридати, і той за допомогою іншого талісмана викликав відплив. Дружина Хікохо-ходемі виконала свою обіцянку і повернулася до нього. Невдовзі вона сказала, що народить йому сина, але під час його народження чоловік не має бути присутнім і бачити її. Хікохо-ходемі (він же Хоорі), вельми зацікавлений, підглянув у щілину хатини, де перебувала його дружина, і з жахом побачив, що вона перетворилася на дракона (її первісний вигляд) і повертається у море. Син Хоорі (або Хікохо-ходемі) і Тойотама-хіме, згідно з японською генеалогією, був батьком першого японського імператора Дзімму тенно. З появою цього імператора починається офіційна історія Японії, хоча в ній залишається ще чимало міфічних елементів. Боротьба за владу правителів областей Ямато та Ідзумо закінчується перемогою правителів Ямато, і міфи було використано для того, щоб довести перевагу Ямато над Ідзумо.

БОГИ, БОЖЕСТВА, ГЕРОЇ В ЯПОНСЬКІЙ МІФОЛОГІЇ

У давніх літописах Країни вранішнього сонця часто згадується вісім мільйонів богів. Слід зазначити, що це не можна вважати великим перебільшенням, бо в Японії кожен регіон, кожне місто, кожне село, кожне житло, кожен об'єкт, вік, форма, розміри якого були незвичайними, наприклад, якась скеля, величезна кам'яна брила, багаторічне дерево тощо, вважалися божественними — володіли своїм камі. Навіть у сучасній Японії можна побачити не лише великі храми та синтоїстські святилища з їхніми воротами — торії, що позначують вхід до священної околиці, але й у лісах, гаях, горах можна помітити невеличкі "каплички" (хокора), присвячені якомусь місцевому божеству. Сподіватимемося, що ця віра у всюдисущих камі зможе врятувати природу Японії від руйнівних вторгнень сучасної технічної цивілізації.

Дзімму тенно, перший імператор Японії, приїздить у Ямато (Японію) (Нісімура Чува).

ЩЕ РАЗ ПРО БОГИНЮ АМАТЕРАСУ

Якщо говорити про японський "Олімп" (а за кількістю божеств Японія значно переважає Давню Грецію), то на чолі його перебуває жіноче божество — богиня сонця, чи богиня Сонце — Аматерасу. Вона є родоначальницею японських імператорів.

Давньоіндійський Сур'я (та інші сонячні боги) і давньогрецький Геліос (Феб-Аполлон) хоча й були високоповажними богами, але "не головували на раді богів". Хоча до народження Аматерасу після промивання лівого ока Ідзанакі в японському міфологічному просторі вже існували боги, але за їхньою вагомістю у міфах їх не можна порівняти з вагомістю богині сонця. Давні японці поклонялися сонцю, що давало тепло і приносило врожай рису, і при сході сонця вітали його оплесками. Головний храм Аматерасу розташований у провінції Ісе. Первісно богині сонця поклонялися в імператорському палаці, але з поширенням влади імператорів це домашнє поклоніння могло стати надто обмеженим, бо вплив жриць на

народ за допомогою пророкувань (оракулів) не давало імператору повної свободи дій.

Імператор Судзін (93—30 рр. до Р.Х.) вирішив побудувати для зображень богині сонця окремий храм і доручив своїй доньці (як головній жриці) молитися цим зображенням. Згодом імператор Суїнін (29—70 рр. від Р.Х.) також доручив своїй доньці Ямато-хіме бути головною жрицею Аматерасу. У пошуках придатного місця для храму Ямато-хіме прибула до провінції Ісе, де, згідно з одержаним від богині пророкуванням, було споруджено святилище. Відтоді храм Аматерасу розташований у провінції Ісе й існує там і досі, і хоча час від часу там проводяться реставрації, він зберігає свій первісний вигляд.

У цьому храмі зберігається дзеркало — "синтай" цієї богині, тобто предмет, в який може увійти дух богині, щоб бути присутнім під час служб на її честь і чути звернені до неї молитви. У священній околиці цього храму водиться багато півнів, які своїм співом сповіщають про схід сонця і тому вважаються птицями, присвяченими сонцю. У давнину ворон, у якого було декілька ніг — Ята-гарасу, — вважався також провісником Аматерасу. Синтоїсти вважають також емблемами сонця шуліку та белемнітів — небесні стріли.

ТАКАМІМУСУБІ

Хоча Аматерасу є верховною богинею релігії Сінто, вона не всемогутня. Так, наприклад, на раді восьми мільйонів богів, скликаній для призначення посланців перед сходженням до Ідзумо, поряд із нею називається бог Такамімусубі — "високий бог священного творіння" або "бог високого священного творіння", а також "бог високих дерев". Боги Такамімусубі, Аме-но мінаканусі та Камімусубі складають "трійцю" фундаторів творіння. Однак у пізніших міфах Такамімусубі виступає постійно разом з Аматерасу. Інше ім'я цього бога — Такагі, ймовірно, пов'язане з уявленням про те, що під час сходження богів на землю вони спочатку опускаються на верхівки високих дерев, і особливо сосен, що ростуть високо в горах, і єднають землю з країною богів — Такама-но хара. Богиня сонця не діє за власним розсудом: вона радиться з іншими богами (своєрідна небесна демократія!). Вона керує високою небесною країною, про земні справи її інформують посланці. Море і підземний світ не підлягають їй. Вище вже згадувалося, що міфи, пов'язані з богинею сонця, ілюструють життя її жриць.

Урядуючи небесними справами, вона відзначає свято нового врожаю й, окрім цього, тче священні шати. Досі у великому храмі провінції Ісе у квітні та вересні відзначаються свята священного вбрання. На світанку прочани вирушають на пляж Футамі в Ісе, перед яким у морі вивищуються дві скелі — одна більша, друга менша. Їх називають Скелями Подружжя (Мето-га-секі). На пляжі Футамі є місце, з якого можна спостерігати, як сонце підноситься над морем між цими скелями. Прочани поклоняються сонцю, зустрічаючи його схід поштивими оплесками.

ВАКАХІРУ-МЕ

Ця богиня — молодша сестра Аматерасу, також сонячна богиня. Вона разом з Аматерасу ткала священне вбрання, коли Сусаноо налякав усіх ткаль обідраною кінською тушею. Японські вчені пояснюють походження її імені поєднанням слів: вака — "молода" (в японських прикметниках немає означення граматичного роду), хіру — "день" і ме — "жінка". Вакахіру-ме, очевидно, була втіленням вранішнього сонця.

ХІРУКО

Згідно з одним із варіантів міфу про народження богів, після богинь сонця й місяця народився Хіруко, ім'я якого тлумачили як "дитя-п'явка". Але цей варіант суперечить іншому, вже згадуваному вище варіанту, згідно з яким Хіруко був знехтуваним сином Ідзанамі та Ідзанакі.

Однак нас це не дивує, оскільки досить часто варіанти міфів суперечать один одному. Згідно з іншим тлумаченням імені Хіруко (хіру — "день", ко — "дитина"), він був чоловічим богом сонця, якого, як і інших богів, пов'язаних із сонцем, "затьмарила" богиня Аматерасу, покровителька місцевості Ямато, що стала центром Японської держави.

У давніх літописах згадується ще одне божество — Нігі-хаяхі ("ніжне і швидке сонце", тобто вранішнє сонце). Цей бог був, очевидно, братом Німігі, а отже — внуком Аматерасу.

ЦУКІЙОМІ — БОГ МІСЯЦЯ

В японській мові супутник Землі і дванадцята частина року позначаються одним і тим же словом — цукі (як, до речі, і в українській мові — місяць), але бог місяця називається Цукійомі (або ще — Цукуйомі-но мікото), і, на відміну від богині сонця, він є богом чоловічої статі. Порівняно з богинею сонця, він не користувався таким ушануванням, як вона. Його культ, очевидно, дуже змінювався протягом століть. Згідно з міфами, Цукійомі був молодшим братом Аматерасу, з'явившись після промивання правого ока Ідзанакі. Двоє святилищ цього бога були розташовані в Ісе (там, де й головний храм Аматерасу) і Кадоно. В обох святилищах зберігалися дзеркала, які вважалися "синтай", тобто предметами, в які могла вселятися душа цього бога. Щороку Цукійомі як пожертвування приводили живих коней, яких утримували у стайні при храмі. Ім'я цього бога пояснюється як "бог ліку місяців", що вказує на його зв'язок з місячним календарем. Як і в Індії та Китаї, на диску повного місяця бачили зайця. Китайські зображення зайця, "що готує на місяці зілля безсмертя", перейшли з Китаю до Японії. На японських зображеннях на тлі білого місячного диска заєць (або кролик) місить у ступці рисове тісто (або товче зерна рису). Зв'язок місяця із зайцем (або кроликом) відбито у лексиці давньоіндійської мови (санскриту): шаша і шашака — заєць, і шадін, шашанка — місяць. Причини цього зв'язку незрозумілі, але він прослідковується у китайських та японських міфах. Заєць у Китаї та Японії — одне із сузір'їв зодіакального поясу.

ЗІРКИ В ЯПОНСЬКИХ МІФАХ

Із зірками в японців ніякі міфи не були пов'язані. У традиціях синтоїстської релігії, хоча й існував один зоряний бог — Амацу-мікагосі (слово "госі" означає "зірка") або Амацу-кагасео, — його під впливом буддизму було ототожнено з Полярною зіркою (в Індії — Сударшана), а потім з Аме-но мінаканусі-но камі — Божественним володарем середини небес, вищим небесним божеством. Однак тут лише імена, але немає власне міфічних традицій.

БОГИ БУРІ, ГРОЗИ ТА ГРОМУ

Здається дивним, що у найпізніших віруваннях бог бурі, грози та грому — Сусаноо — виявився пов'язаним із вшануванням місяця. Як бог метеорологічних явищ, він мав відношення також до сільського господарства та сонму його божеств. Вісім богів грому оберігали у підземному світі Ідзанамі й переслідували Ідзанакі, який захистився від них персиками.

Однак ці громовики були не втіленням небесного грому, а підземних шумів, які передували землетрусам, таким звичним у Японії. Бог Такемікадзуті, посланий богами для підкорення Ідзумо, був також божеством грому, а син О-кунінусі на ім'я Адзісукі-такахіконе — ще одним божеством грому. Під час свого народження він дуже голосно плакав, і його намагалися заспокоїти, переносячи то нагору драбини, то вниз. Драбина, за уявленнями японців, єднала небо з землею. Піднесення на небо і спускання з неба на землю — це особливість грому, що коливається між двома світами. Те, що Адзісукі-такахіконе посадили у човен і примусили пливти серед вісімдесяти островів, можна пояснити також особливістю грому, що єднає землю з небом: острови у морі, як хмари на небі...

Бог гуркоту громів — Камінарі — користувався великою шаною, йому було присвячено багато храмів. Дерева, розколені блискавкою, вважалися священними, їх заборонялося рубати. У літопису за 618 р. від Р.Х. є розповідь про одного чиновника — Кавабі-но Омі, якому імператор наказав зрубати дерева для спорудження суден. Серед дерев виявилося одне, зачеплене блискавкою. Посланий туди чиновник підніс йому дари, а потім звелів зрубати його, але тільки-но дроворуби підійшли до нього, як почалася жахлива гроза з громом і блискавкою, і полила злива. Дерево не зрубали. У храмах Камінарі шабля — його "синтай". Очевидно, вона символізує блискавку. Серед його святилищ найшанованішим є храм у Касіма.

БОГИ ДОЩУ

Серед богів різноманітних явищ природи в Японії були, звичайно, боги дощу: Тока-о камі мешкав на горах, а бог Кура-о камі, що жив на рівнинах, міг послати на землю не тільки дощ, а й сніг. В описі місцевості Ідзумо згадується, що на західному схилі гори Камінабі дружина бога Адзісукі-такахіконе народила бога Такі-цу-хіко (Царевич-Злива) і порадила йому побудувати його храм на цьому місці.

Цим богом є тамтешня скеля, яка, коли до неї під час посухи звертаються з молитвою, шле дощ.

Книга церемоній епохи Енгі (901—922) налічує 85 храмів, до яких, якщо буває посуха, імператор відсилає придворних молитися за дощ. Однак японські землероби забули про давніх богів, які насилають дощ, і

Канусі (синтоїстський священик).

на випадок посухи вони влаштовують процесію, на чолі якої йде синтоїстський священнослужитель — канусі, який несе гохеї — символ божества, а за ним іде селянин, який сурмить у раковину. Слідом за ними несуть дракона, виготовленого з бамбука, скріпленого соломою. У хвості процесії йдуть селяни з прапорцями, на яких написано молитви з проханням послати дощ. Селяни б'ють у барабани і намагаються зчинити чимбільше шуму. Процесія вирушає до озера чи річки і кидає у воду зображення дракона. Подібні обряди є і в інших релігіях.

БОГИ ВІТРІВ

Напевне, всі знають, що слово "кадзе" японською мовою означає "вітер", і воно особливо стало відомим після Другої світової війни, коли згадувалося про японських пілотів-камікадзе. Це слово, "божественний вітер" (або "вітер богів"), нагадує й про події 1274—1281 рр., коли японцям вдалося відбити напад китайсько-монгольського флоту, знищеного бурею, яку зняв "вітер богів" — захисників Японії. У міфах про народження вітру згадується, що "дмухнув Ідзанакі, і з його подмуху виник бог вітру — Сіна-цу-хіко", а потім на допомогу йому, щоб розвіяти туман, який огорнув країну, було таким же чином створено богиню вітру Сіна-то-бе. Бог вітру мав заповнити собою порожній простір між небом та землею і підтримувати у рівновазі небо. Окрім цих головних богів вітру, була ще пара інших богів: Тацута-хіко і Тацута-хіме. Цих богів було так названо за місцевістю, де розташовано їхній храм. До них зверталися з молитвою про гарний врожай. До них зверталися з молитвою рибалки й моряки. В одному з варіантів міфу про вітри говориться, що тіло Аме-но Вака-хіко, посланого на землю богинею Аматерасу, щоб підкорити землю небесним богам, було перенесено з землі на небо богом вихору — Хайя-дзі або Хайя-цу-мудзі-но камі.

Послідовники японського буддизму (Рьобу-Сінто), які вважали, що всі японські божества є втіленням буддійських божеств, зображали цього Хайя-дзі з мішком за спиною, в якому вміщалися всі вітри (ви, напевне, пам'ятаєте про мішок з вітрами, якого Еол дав Одіссею).

НАЙ-НО КАМІ — БОГ ЗЕМЛЕТРУСІВ

Хоча в Японії у всі часи нерідко траплялися землетруси і виверження вулканів, але в давніх міфах цієї країни немає особливого бога землетрусів. Тільки у 599 р. від Р.Х., після, очевидно, дуже руйнівного землетрусу, було

встановлено культ бога Най-но камі, а потім на його честь споруджено багато храмів. Землетруси трапляються часто у країнах, що омиваються морями. Як відомо, у давніх греків землетрусів завдавав бог морів Посейдон (він разом з Аполлоном не тільки побудував непохитні стіни Іліона, а й зруйнував їх).

БОЖЕСТВА ГІР

Цих божеств у Японії було стільки ж, скільки більш чи менш значних гір. Найзнаменитішим і найвисокоповажнішим серед гір Японії є погаслий вулкан Фудзі-но яма. Треба звикнути до того, що слово "яма" японською мовою означає "гора". Слово "фудзі" означає фіолетову з приємним запахом квітку — гліцинію, або вістерію гарноквітучу, але воно може означати також "не має собі рівних". На гравюрах знаменитого японського художника Хокусаї цей вулкан постає в різних виглядах.

На його вершині споруджено храм його богині Сенген-сама. У журналі Американського географічного товариства є повідомлення про одну екскурсію туристів на вершину Фудзі-но яма (або Фудзі-сан). Коли екскурсанти спустилися з вершини, вони не дорахувались одного студента, що брав участь у сходженні. Виявилося, що він кинувся до кратера вулкана через те, що не витримав якогось екзамену. На вершину вулкана за гарної погоди сходить багато прочан, аби помилуватися сходом сонця. Для альпіністів повідомляємо, що висота цього вулкана — 3778 м. У давні часи жінкам заборонялося сходити на вершину Фудзі-но яма, але нині, звісно, цієї заборони не існує. Крім цієї гори, в Японії є багато інших гір, що вважаються священними, й на них побудовано храми, присвячені різним богам. У провінції Сінано вивищується гора Онтаке-сан, а також гора Нантаї поблизу озера Сюзендзі, на півдні Японії у провінції Хіго височить вершина також знаменитої гори Асо, один з діючих вулканів, а їх в Японії чимало.

В японській міфології є головний бог гір — О-ямацумі. Він народився тоді, коли Ідзанакі розрубав на п'ять частин бога вогню, який спопелив свою матір. Другим після О-ямацумі вважається бог Нака-ямацумі — бог гірських схилів, третій — Ха-ямацумі — бог нижніх схилів гір, четвертий — Месака-ямацумі — бог крутих схилів, нарешті, п'ятий — Сігі-ямацумі — бог підніжжів гір, але це ще не всі гірські боги; у міфах згадуються також Сака-но-міва-но камі — бог гірських схилів, та подружня пара богів гірських порід і мінералів — Канаяма-хіко та Канаяма-хіме. Ймові-

рно, про кожного з цих гірських богів було відомо ще щось, окрім його власного імені, але тут ми маємо задовольнитися лише мелодійним звучанням японських імен.

КАВА-НО КАМІ — БОГИ РІЧОК

Зрозуміло, що не лише гори, а й ріки мали своїх богів. Спільним іменем усіх річкових богів було — Кава-но камі ("кава" означає "ріка", а "камі", як відомо, означає "бог"). Безперечно, кожна значна річка мала свого бога, якого вшановували особливо як рятівника від частих розливів річок під час танення снігу в горах та в сезон дощів. Коли сталася повінь на річці Ямато у 22 р. від Р. Х. і зруйнувала всі греблі на ній, імператор уві сні побачив бога, який сказав йому, що бог річки Ямато бажає, аби в жертву йому було принесено двох людей. Його бажання було задоволено, й одного з призначених для жертвоприношення людей було втоплено у річці, а іншому вдалося уникнути цієї долі, бо він вдався до хитрощів. Греблі було відновлено. Очевидно, це був не єдиний випадок людських жертвоприношень розбурханим рікам. Нерідко траплялося, що люди через необережність топилися у річках. Тому в міфах з'явився підступний карлик Каппа, який своїми чарами заманював людей у воду і топив їх. Єдиним засобом уникнути його чарів було низько вклонитися йому на знак привітання, і тоді він також вклонявся, і з його голови стікала вода. Позбавлений води, що містилася на його голові, він втрачав свою магічну силу. Гирла річок також не залишилися без свого бога: ним був Мінато-но камі.

Струмки, джерела та криниці, звичайно, мали своїх богів. Бога криниць звали Мії-но камі — "змушує бити джерела з-під землі". В одному з міфів про Якамі, одну із дружин О-кунінусі, розповідається, що у неї народився син, але зі страху перед головною дружиною вона сховала свого сина у розгалуженні дерева, тому його почали називати Кі-но мата-но камі ("бог розгалуження дерев"). Коли освячують новий колодязь, здійснюють особливий обряд очищення, кидаючи при цьому в колодязь пучку солі.

БОГИ МОРІВ

Безумовно, в Японії, розташованій на островах, таких богів було дуже багато. Найголовніший серед них — Ватацумі-но куні (камі), — так би мовити, японський Посейдон чи Нептун, якого звуть також Сіоцуті (або Сіоцуті-но камі) — бог морських шляхів чи бог морських течій. Коли Ідзанакі очищувався у морі від підземного бруду, в морській воді виникли різні боги: бог морського дна, бог середини морських вод і бог поверхні моря. Зауважмо, що, незважаючи на деякі труднощі, кордони їхніх володінь були чітко визначені.

У книзі церемоній епохи Енгі (901—922) згадується храм бога моря у провінції Харіма та ще один храм іншого бога моря у провінції Тікуген. Усі риби і взагалі морські тварини підпорядковані богу моря. Морське чудовисько, яке у давніх текстах називається Вані (крокодил), є його вісником.

Ми вже розповідали про те, як бог Хоорі спустився на дно океану, щоб відшукати загублений рибальський гачок, і жив у палаці Сіоцуті, який йому подарував два талісмани (дві перлини), що викликають припливи і відпливи. Після поширення в Японії буддизму (Рьобу-Сінто) бога моря, храм якого містився у Сміесі, було ототожнено з індійським богом Варуною, і його почали називати Суїтенгу, дуже широко шанованим богом, покровителем усіх моряків, храми якого розташовані майже у всіх великих містах Японії. З богом Суїтенгу було пов'язане ще одне божество: обоготворений юний імператор Антоку, який потонув у морі під час битви під Дан-но-ура 1185 р. разом зі своєю годувальницею. Після ототожнення Суїтенгу й Антоку виникло переконання, що ці боги-малюки сприяють одужанню хворих дітей.

БОГ ВОГНЮ — КАГУЦУТІ, АБО ХО-МУСУБІ

Один і той же ієрогліф у китайців читається хо (точніше — хоу), а в японців — хі, означає вогонь як фізичне явище, але у міфології цих народів, безумовно, присутні боги вогню.

У японців не було свого вогняного Прометея. Бог вогню Кагуцуті під час свого народження спалив свою матір Ідзанамі, його розгніваний батько Ідзанакі розрубав його на п'ять частин. Схиляючись до "логіки міфів" (якщо про таку можна говорити), треба було очікувати, що ці п'ять частин стануть п'ятьма божествами вогню, однак цього не сталося. Після розчленування бог вогню набув якоїсь іншої форми існування і став дуже шанованим божеством. У заклинаннях і молитвах його називають Хо-му-

субі — "викликає вогонь". У релігії Рьобу-Сінто він став богом гори Атаго поблизу міста Кьото (в наших підручниках географії — Кіото, японське місто-побратим нашого Києва). Оскільки він оберігає від вогню, його храм відвідують численні прочани. Вони одержують у храмі амулети (обереги від вогню) із зображенням веря (очевидно — атрибута бога вогню). Японцям досить часто доводилось звертатися до цього бога, адже пожежі були буденним явищем у їхніх дерев'яних будинках і в містах, і в селах.

Звичайно, у бога вогню, як і в інших богів, було дві душі: добра (Нігімітама) та зла (Арамітама), але ця друга вселяла в людей жах. Двічі на рік священнослужителі (канусі) здійснювали в імператорському палаці обряд "умилостивлення вогню" й уберігали його від пожежі. Під час цього складного обряду одні канусі, різноманітними способами добуваючи вогонь, запалювали його у чотирьох кутах палацу, а інші читали молитви, до яких входив міф про народження вогню, і називалися чотири способи його закляття за допомогою богині води, великого гарбуза, річкових водоростей та божества глини, згідно з вказівками Ідзанамі. Потім канусі читали список підношень богу вогню, щоб він не спалив помешкання Тенно, сина Неба.

Для храмових обрядів потребувався "чистий" вогонь, і священнослужителі добували його за допомогою тертя двох шматочків дерева Хінокі (це вогонь — Кірі-бі), або ударяючи металевим стержнем об твердий камінь. Саме на чистому вогні готувалися страви для імператора. На початку нового року віруючі вирушали до храму Гіон у місті Кьото, щоб одержати там від канусі чистий вогонь, а потім бережно приносили його до себе додому і від нього розпалювали вогонь у своїх домашніх вогнищах (катей). Чистий вогонь мав захищати їх від "нечистого" вогню протягом цілого року.

БОГИ ШЛЯХІВ І ПЕРЕХРЕСТЬ

У давніх текстах налічується чимало богів шляхів, роздоріж та перехресть. Тімата-но камі — це бог перехресть. Існували ще бог незліченних шляхів Ятімота-хіко та богиня Ятімата-хіме. До богів шляхів можна віднести також "бога місця, куди не можна входити" — Кунадо, та "бога місця, через яке не можна проходити" — Фунадо. Цих богів називають Сае-но камі, тобто "богами, що упереджують (нещастя)". Вони захищають людей від злих духів підземного світу. У всіх цих богів не було святилищ. Лише двічі на рік біля воріт міста чи на перехресті шляхів їм приносили підношення й читали молитви.

13+ ¼ — 4-2239

Щоб уберегти себе від нещасть і хвороб, які могли занести іноземці, у давні часи японці за два дні до прибуття іноземного посольства здійснювали обряди на честь Сае-но камі. Як і для грецького Пріапа — охоронця садів і насаджень, прикметною ознакою цих богів на зображеннях був чоловічий член. Їх вважали могутніми захисниками людей. Зображення цієї характерної ознаки богів-захисників встановлювали на рисових полях, щоб відігнати саранчу. З поширенням буддизму кам'яні стовпи, що стояли на перехрестях, було замінено дерев'яними зображеннями Мікадо-даймедзін.

БОЖЕСТВА СКЕЛЬ ТА КАМЕНІВ

Скелі й камені вшановувались як божества і були предметами поклоніння в релігії Сінто. Варто зазначити, що камені, чимось незвичайні, були не лише предметами давнього культу, а й елементами японського декоративного мистецтва. На піщаних майданчиках у садах клали камені, які відтворювали острови, на плоских тацях з камінчиків викладали химерні орнаменти. Для цього існували особливі правила, як і для мистецтва складання букетів (ікебана).

Чимало божеств синтоїстської релігії мали камені як свої "синтай". Згідно з давніми переказами, імператриця Дзінго (170—269 рр. до Р.Х.) під час військового походу до Кореї (Чосен) тримала на животі камінь, щоб відстрочити пологи. Цей камінь став предметом поклоніння; вважалося, що він допомагає породіллям. У місцевості Хідзен такого роду камінь містився у святилищі Тінкай-сьокі-но-ясіро (Храм каменя, що полегшує пологи). Навіть глина, як матеріал для священних зображень, мала свою богиню на ім'я Хані-ясу-но камі.

БОЖЕСТВА ПОЛІВ ТА НИВ

Для давніх японців усі явища й об'єкти природи асоціювалися з надприродними істотами: камі — слово, яке ми із застереженнями перекладаємо — "боги" або "божества". Камі — нащадки Ідзанакі та Ідзанамі, у їхньому сонмі є Повелителька трав — Кайя-ну-хіме, богиня полів та лугів, яка йменується також Ну-дзуті. У стовбурах дерев мешкав бог Куку-но-ті, а в листі інший бог — Ха-морі. Окрім цього, кожен рід дерев мав свого бога; у дубів, наприклад, був бог Касіма-но камі. Великі й гарні дерева шанували особливо, їх часто прикрашали сплетеними із соломи мотузками, а до них припасовували папірці, що називалися сіме-нава, які попереджали

мандрівників про божественний характер дерева. Перед таким деревом чи в його дуплі влаштовували капличку, до неї віруючі клали свої приношення. Особливо вшановували дерево сакакі, тому що на нього боги повісили дзеркало, коли Аматерасу переховувалася у небесній печері. Довкола всіх синтоїстських храмів саджали дерева сакакі, перед жертовниками клали гілки цього дерева. Великий японський кедр, який називають деревом вогню Хінокі, також вважається священним, і його саджали в огорожах святилищ.

Ще у XIV ст. в Ісе існувало вшанування дерев (дендролатрія). Там японська вишня — сакура-но-мія — була предметом культу в огорожі великого храму.

БОГИНЯ ЇЖІ

Ця богиня відома під різними іменами: Укемоті-но камі — Та, що володіє їжею (уке — їжа, харчі), Вакауке-но-ме — Молода жінка, яка має їжу, Тойоуке-біме — Господиня щедрої їжі, є в неї й інші імена. У міфах про Аматерасу розповідається, що вона послала свого брата Цукійомі довідатися про богиню їжі. Ця богиня запропонувала йому попоїсти і, діставши зі свого рота варений рис та інші страви, розіклала їх на столах. Цукійомі вбив її, зневажений такою гостиною. Аматерасу розгнівалася на нього і прогнала від себе. Тому сонце і місяць не з'являються разом на небі. Богиню Укемоті-но камі особливо вшановують у храмі Геку, що розташований в Ісе. Там її храм найповажніший після храму богині Аматерасу. Не можна не погодитися з тим, що їжа має дуже велике значення у житті людей, але в японських міфах, за логікою речей, могли існувати божества для кожної страви.

ІНАРІ — БОГ РИСУ

Чи варто нагадувати про те, яку вагу в житті далекосхідних народів, у тому числі, звичайно, і японців, має рис. Одній нашій назві "рис" в японській мові відповідає щонайменше п'ять назв: іне — рис на корені в полі, коме — рис у зернах, геммай — рис неочищений, хакумай — рис очищений, гохан (або о-коме) — рисова каша. Бог рису (в усіх видах) Інарі тісно пов'язаний із богинею їжі, але його культ ще поширеніший, ніж її, у нього багато храмів у Японії. Його зображують як бородатого діда з мішком рису в руках, а поряд — його постійні супутниці, дві лисиці (кіцуне). Згодом бога рису почали ототожнювати з цими лисицями і вшановували лисиць

як богів рису. В цьому, ймовірно, відбився вплив образотворчого мистецтва на народні вірування. Інарі, окрім цього, вважають богом всілякого добробуту, тому його особливо вшановують торговельники. У давній Японії його вважали також покровителем ковалів, які виготовляли шаблі, основну зброю самураїв (бусі).

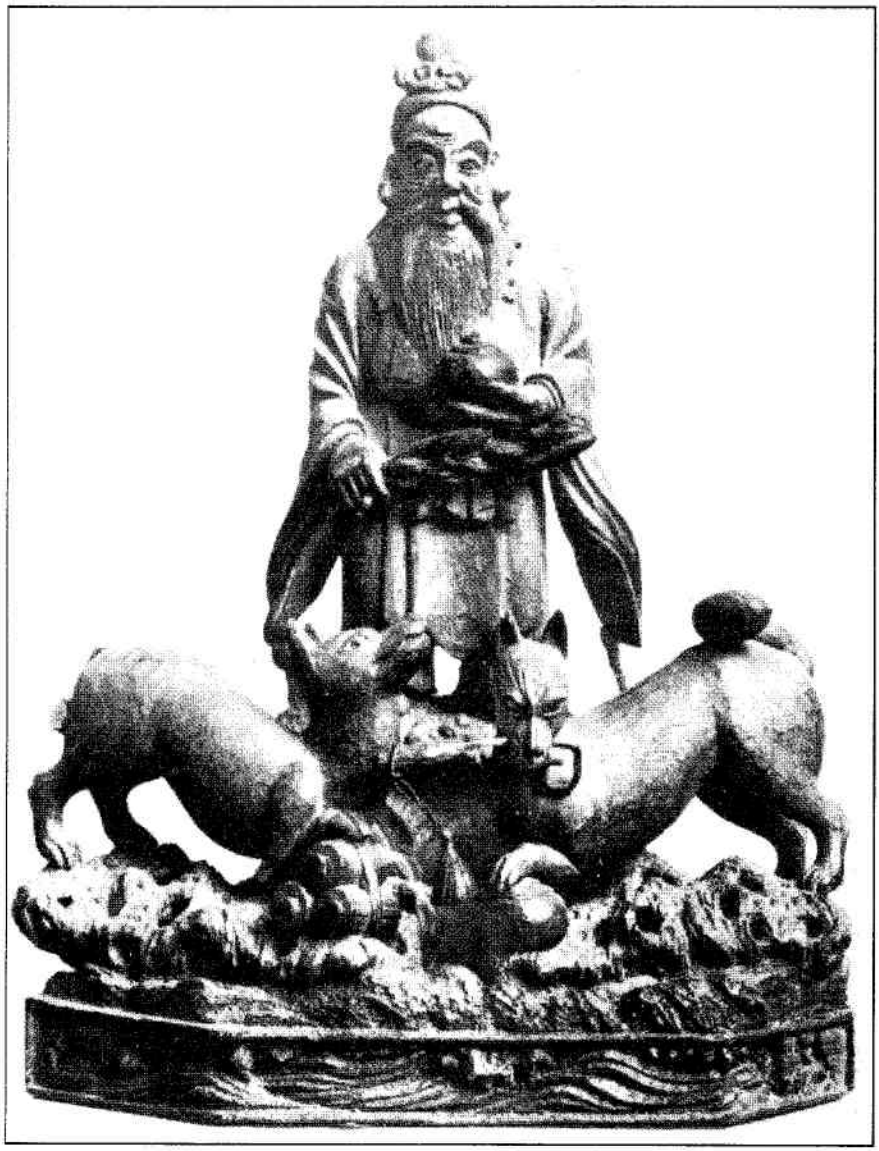

Інарі, бог рису, з двома лисицями.
Музей Гіме, Париж.

БОГИ ДОМАШНЬОГО ВОГНИЩА

Цих богів чимало. Були боги вхідних дверей на ім'я Окі-цу-хіко та Окі-цу-хіме. В імператорської кухні був свій божественний покровитель. Імператор Кейко (171—188 рр. від Р. Х.), аби винагородити за кулінарні таланти одного зі своїх синів, спорудив на його честь храм і назвав його божеством, покровителем імператорської кухні. Бог печі — Камадо-но камі — користувався великою повагою у кожній оселі.

У давній Японії відзначалися свята на честь бога казанів (кама). Усі ремісники, які мали справу з казанами, брали участь у цих урочистостях. Святкова процесія вирушала до лазень (фуроя) та відхожих місць (бендзьо), де як підношення богам кидали пригорщу рису і виливали декілька крапель саке. Бога відхожих місць дуже шанували і дуже боялися, бо вважали, що злі божества завжди перебувають у нечистих місцях і звідти насилають на людей хвороби.

ПОСМЕРТНО ОБОЖНЕНІ ГЕРОЇ

Сонм богів (пантеон) релігії Сінто в ході історії невпинно розширювався. Як богів ушановували не тільки героїв давніх міфів, історичні особи також ставали божествами (камі). Однак обожнювання людей належить до недавнього часу. Лише на початку X ст. від Р. Х. було видано письмовий указ приносити жертви покійному імператору, як їх приносили богам. Але серед обожнених правителів варто виділити тих, яким було споруджено храми, аби заспокоїти їхній гнів і жагу помсти через їхні страждання за життя. Таким небезпечним для живих людей вважався імператор Дзуннін (759—764), вигнаний на острів Авадзі, а потім убитий, імператор Сутоку (1124—1141), який помер у вигнанні в Санукі, імператори Го-тоба (1184—1198), Цуті-мікадо (1199—1210) і Дзунтоку (1211—1221), заслані в різні краї після поразки їхніх військ від військ уряду Каматука. Серед зневажених імператорів був Го-дайго (1319—1338), який прагнув визволитися з-під опіки військового уряду Камакура, був висланий на острів Тібурі, а потім утік звідти і знову повернув собі владу, але після довгих років важкої боротьби відмовився від трону. Постраждав також юний імператор Антоку, про якого згадувалося вище. Всіх їх потрібно було умилостивити у храмах молитвами і підношеннями, щоб вони не чинили живим зла. Двох імператорів — Тюай та Одзін, як і імператрицю Дзінго, — бу-

ло обожнено за їхні подвиги на війні. Імператрицю Дзінго вшановували у храмі Сумієсі за її похід до Кореї, очевидно, ще у IV ст. від Р. Х. Імператор Тюсай приборкав бунтівні племена на острові Кюсю й помер саме перед походом до Кореї. В імператора Одзін, сина Тюай та Дзінго, був храм в Уса, споруджений імператрицею Геммйо (708—714). Він став богом війни під іменем Хатіман. У IX ст. імператор Сейва (помер 876 р.) побудував на його честь ще один храм в Імасімідзу. У зв'язку з догматами Рьобу-Сінто, в його культі з'явилися елементи буддизму, його стали називати Хатіман-Дайбосацу. Після відновлення імператорської влади у 1868 р. його почали вшановувати як синтоїстське божество. У нього багато храмів, і в них багато голубів, що є його вісниками. Божеством став міфічний засновник династії японських імператорів імператор Дзімму тенно. Поряд з ним було обожнено й великого реформатора Камму (719—781). На їхню честь були споруджені храми. Імператора Мейдеї (помер у 191 р.) було обожнено з його дружиною, й на їхню честь побудували святилища. Але не тільки імператори удостоювалися обожнення, а й інші державні діячі підносилися до сану богів, на їхню честь будувалися храми. Міністрові Фудзівара Каматарі (614—669) було присвячено храм, де йому приносили жертви. Сугавара Мітідзане (845—903) був міністром, який помер у вигнанні. Після його смерті його душа завдавала зла тим, хто звів на нього наклеп перед імператором, і, щоб його умилостивити, у 907 р. йому побудували невелике святилище, а в 947 р. — великий храм. Його вважали покровителем учених та богів каліграфії (дуже важливе мистецтво у китайців і японців). Його називають також Тендзін-лі, у нього багато храмів. Військових правителів Японії Ода Нобунага (1534—1582) та його наступника Тойото-мі Хідейосі (1530—1598) було удостоєно культу в синтоїстських храмах. Засновник роду Токугава Іеясу, представники якого фактично правили протягом майже трьохсот років, мав свої святилища, де його вшановували за іменем Тосе-дайгонген. Усі вони були обожнені після їхньої смерті, але, як на наше сприйняття, дивно те, що були люди, на честь яких будувалися храми за життя, а після смерті стали вважатися богами (камі). Такими, власне кажучи, живими богами були Хондя Тадакадзу та Мацудайра Саданову (1758—1829), міністр і літератор Токугава. За всіх цих обожнювань кількість богів, справді, може перевершити згадувану кількість у вісім мільйонів, і кожен з них має своє й часто не одне ім'я.

Чи не правда, цікаво було б знати, як почувається обожнена за життя людина? Що вона може відчувати, коли дивиться на власну статую? А що вона відчуває, коли чує вигадані розповіді про себе? Міфи — це, звичайно, вигадані оповіді про людей та події, і такі розповіді можна почути й у наш час, але вони вже не мають відношення до релігії та релігійних обрядів. Напевно, насамперед інтерес становлять міфи минулих епох, а не сучасності.

Та повернімося знову до Японії давніх часів.

БУДДИЗМ У ЯПОНІЇ

Починаючи із IV ст. від Р.Х., окремі елементи буддизму (Махаяни), очевидно, вже почали проникати з Китаю через Корею до Японії. Однак прийнято вважати, що офіційною датою запровадження буддизму в Японії був 552 р., коли з корейської держави Пайкче японському імператору було передано бронзову позолочену статую Будди разом із книгою буддійських сутр (буддійський молитовник). Імператор не перекинувся до буддизму, але дозволив знатному роду Сога прийняти нову віру. Після шаленої боротьби старовірів із прибічниками буддизму тодішній правитель Сетоку оголосив 592 р. нову релігію державною. Упродовж VII й VIII ст., у період японської історії, що від столиці правителів стала зватися Нара, буддизм швидко поширився по всій Японії. Однак уже на той час в японському буддизмі утворилися секти. Найголовнішими з них були: секта Санрон ("вчення трьох книг"), заснована 625 р. одним корейським ченцем, секта Хоссо, що утворилася в Індії й поширилася в Японії 653 р., та секта Кегон (також індійського походження). Чисельність буддійських божеств на той час у Японії була досить обмеженою. Наприкінці VIII ст. буддійське духовенство стало вельми могутнім. Щоб послабити його вплив на державні справи, імператор Квамму переніс свою столицю з Нари до Хейян-кьо, тобто Кьото, 794 р. Це було початком нового періоду, протягом якого здійснювалася важлива релігійна реформа. Близько 804 р. буддійські ченці Денгьо Дайсі та Кобо Дайсі, які прибули з Китаю, очолили секти Тендай і Сінгон. Вони виступили проти сект Нари не лише у зв'язку з їхнім містичним характером і розкішними церемоніями, а й у зв'язку з новим ученням про те, що "спасіння" можливе для всіх людей (тобто без деяких перевтілень). Крім цього, нові секти поширили в Японії численних буддійських божеств. Серед цих божеств індійського походження — Дх'яні. Будда

Вайрочана став центральною фігурою духовного світу, якого уявляють як химерну картину, що давньоіндійською мовою називається мандара, при цьому вирізняються два світи: світ ідей (Конгокай) та світ образів (Тайдзокай). В обох мандарах Вайрочана перебуває у центрі картини.

Японську релігію Рьобу-Сінто (Дволикий Сінто), як поєднання двох релігій — Сінто та буддизму (Букке), можна було б порівняти з християнством, що є поєднанням релігії Старого Заповіту (юдаїзму) з релігією Нового Заповіту. Під час поширення буддизму в Японії в ньому утворилося чимало різних сект. Ми можемо лише згадати про їхнє існування у зв'язку з перевтіленням божеств індійського буддизму (Махаяни) у божеств японського буддизму в формі Дволикого Сінто.

Засновником Рьобу-Сінто вважається Кобо Дайсі. Якщо це так, то він винайшов японське складове письмо з 50 чи, точніше, 45 знаків (катакана). Потім склав чудового вірша, в якому використано всі знаки складового письма, причому жоден із них не повторюється. Японці називають цього вірша Іроха-но-ута (піснею, в якій перше слово "іроха" складається з трьох складів). Тут можна дати лише натяк на зміст цього чудового твору:

Лише на сонці барви квітів промайнули,
Як їхні пелюстки на землю впали.
Ось подолав я гори зримого світу
І неповторний при цьому бачив сон.

У Рьобу-Сінто буддійські божества, ототожнюючись із синтоїстськими, набули японських імен. Японці, котрі навернулися до нової віри, мали зрозуміти, наприклад, що синтоїстська богиня сонця — Аматерасу — це "випромінювання" (еманація) буддійського Бодхісаттви Вайрочани (Осяйного). Зайве називати імена численних буддійських божеств (знаймо, що всі вони Будди та Бодхісаттви або ж пов'язані з ними благодійники людського роду).

Назвімо одне з них, найшанованіше в Японії божество, — Бодхісаттва Авалокітешвара, в японців — Каннон-босацу (у китайців — Гуань-інь). У буддійському монастирі Хорюдзі зберігається чудова бронзова статуя цього божества, виготовлена ще 651 р. Його милосердя не має меж, воно (тобто божество) приходить на допомогу всім людям. Усі без винятку буддійські секти визнавали його і побудували на його честь численні святилища. Кожна з його статуй має на голові маленьке зображення Аміди

(тобто Будди Амітабхі). Це божество зображується переважно у семи виглядах.

Сендзю Каннон — Тисячорукий Каннон. На кожній долоні у нього око, символ його пильного співчування людям. Сорок рук прикладені до тіла і в кожній — якийсь атрибут, чи пальцями рук утворюється умовний знак (мудра). Іноді над центральною головою підносяться ще двадцять сім голів. Це дуже складні зображення, що містять для віруючих глибокий зміст.

Неїрін Каннон. У зображень цього божества лише шість рук. В одній — "чинтамана" (символ здійснення бажань), у другій — лотос або колесо, дві інших руки підпирають підборіддя або спираються на лотос, на якому сидить божество.

Дзюїтімен Каннон з одинадцятьма головами, значення яких представники різних сект тлумачать на свій розсуд. Деякі обличчя мають вираз, притаманний Бодхісаттвам. Одне з облич мусить мати ікла, що стирчать з рота, а обличчя, яке міститься на потилиці, сміється. Кожна голова вінчається зображенням Аміди (Амітабхі).

Се Каннон — це Авалокітешвара, втілення небесного милосердя, особливо шанованого з-поміж інших.

Бато Каннон — Каннон з головою коня (Хайягріва) — це божество допомагає людям, які потрапили в біду, і бореться з демонами, воно є покровителем для тих, кому судилося стати тваринами. У нього — троє очей і обличчя, що навіює жах.

Дзундей Каннон — у цього божества також троє очей і вісімнадцять рук.

Фуку-кенсаку Каннон — божество, що перебуває у світі образів — Тяйдзокай.

Усі ці божества — різні образи одного й того самого Бодхісаттви — співчутливого Авалокітешвари. Вони пов'язані, власне, з буддійською релігією, а не японською міфологією. Перераховуючи їх, можна говорити про їхні зображення, а не про міфи, що мають до них якесь відношення. Обмежимося згадкою ще про двох Бодхісаттв, які є особливо шанованими і мають відношення до наук і мистецтва лікування.

Мондзу-босацу — Бодхісаттва Маньджушрі — Будда прийдешнього віку, втілення мудрості, споглядання та співчування. Поряд із ним зображують лева. В його руці — "шабля мудрості", якою він розтинає пітьму невігластва. Він тримає книгу або сувій, які підкреслюють його значення для прихильників просвіти.

Маньджуширі. Бронзова статуетка з Тибету.
Музей Гіме, Париж.

Якусі-ньорай — божественний цілитель, що припиняє епідемії. Найчастіше його зображують у вигляді Будди, який тримає в руці флакончик з ліками. Його супроводжують два Бодхісаттви: Гвакво — образ місяця та Ніккво — образ сонця.

ДЗІГОКУ — БУДДІЙСЬКЕ ПЕКЛО

Як і в китайському, місцем покарання грішників у японському буддизмі є підземний світ із його повелителем — Емма-хоо (в індійському буддизмі — Яма-Раджа).

У підземному світі — дзігоку — вісім комор вогню і вісім комор льоду. Є також додаткові приміщення для грішників. Найголовніші комори — це вогненні камери. Емма-хоо — суддя у дзігоку. Йому підлягають вісімнадцять воєначальників та вісімдесят тисяч воїнів. Його зображують одягненим у костюм китайського судді, на голові — шапка з ієрогліфом, що означає його ім'я. Вираз обличчя — незмінно лютий. Сам Емма-хоо судить лише чоловіків, його сестра судить жінок. Грішника (тобто душу грішника в образі померлої людини) приводять до нещадного судді, який сидить на троні між двома відрубаними головами демонів Міруме та Кагу-хана, від них нічого не можна приховати. Велике дзеркало показує грішній душі всі злочини, скоєні грішником за життя. Потім його гріхи зважують на вагах, після чого Емма-хоо виносить вирок. Грішній душі належить перебувати у тій чи тій камері, залежно від вчинків небіжчика. Винятком можуть бути тільки молитви живих людей, що сприяють спасінню душі померлого. Вона може повернутися для нових перевтілень на землі або навіть вознестися на небо до раю Бодхісаттви Аміди, зображеного на мандарах. Японською мовою рай називається гокураку або тенгоку. Злі сили — біси або чорти — японською мовою звуться оні. Уявлення про них у Японії склалося відносно пізно. Китайське протиставлення доброї і злої першооснов — Ян та Інь — у Японії завершилося появою цих оні. Їх зображують оголеними, з червоними або зеленими тілами, з головами биків чи коней. Розрізняють земні й підземні — пекельні — оні. Ці демони мусять розшукувати грішників і передавати їхні душі до дзігоку. Ті, які звуться гакі, вічно потерпають від голоду і спраги, в них жахливо роздуті животи. Інші зловмисні демони можуть набувати на землі вигляду живої істоти або неодухотвореної речі. Серед демонів є невидимі. Про їхню присутність довідуються з того, що вони співають, свистять чи говорять.

Демон оні в одязі жебрущого буддійськогоченця. Музей Гіме, Париж.

Трапляється так, що навіть благочесних людей супроводжують демони, не видимі для людей. Демони мають здатність, заволодівши душею покійника, постати в його образі перед його рідними. Червоні оні насилають на людей недуги. Серед них можуть бути й жінки, які обернулися на демонів від пристрастей чи страждань. Хоча всі вони — злі духи, однак не дуже страшні: іноді вони навіть пристають до буддійської віри. Якщо серйозно ставитися до зображень оні, що стали буддійськими монахами-жебраками, то тут виявляється суттєва різниця між японськими та християнськими злими демонами. Згідно з християнським уявленням, грішні — скинуті з неба — ангели стали бісами, але ми навіть не можемо уявити, як біси можуть стати ангелами.

Проповідники буддизму принесли до Японії незліченну кількість своїх божеств, але з їхньою появою закінчилася синтоїстська "міфотворчість". Можливо, давні міфи забулися б, якби внаслідок відновлення імператорської влади 1868 р. синтоїзм не став знову державною релігією. Буддійських ідолів (навряд чи дуже послідовно) було прибрано з храмів.

Безсумнівно, такі зображення Будди, як колосальна статуя у Камакурі, залишилися на своїх місцях. Взагалі-то, наскільки відомо, в Японії ніколи не було нічого схожого на візантійське іконоборство. Тим більше не було такої дикої, варварської руйнації храмів, як у колишньому Радянському Союзі.

Можливо, колись натрапите в букіністичному магазині на книгу російською мовою "Древние сказания Японии" (Сандзанами Сандзин. "Нихон мукаси банаси"). Це дуже цікава і гарно ілюстрована книга, в якій давні міфи Японії викладено у вигляді дитячих казок.

Міфи з часом відокремлюються від релігії і стають казками. Може, в основі почутих нами в дитинстві казок лежать міфи давньої релігії? Не поспішаймо з відповіддю на це нелегке питання. Його варто шукати у порівняльно-історичній міфології.

Не варто зневажливо ставитися до давніх міфів: із міфів розпочинається історія народів, навіть фахівцям важко буває встановити, що у давніх переказах і легендах — просто фантазія, а що — спогади про реальні події та пов'язаних з ними людей. Думку про реальну основу міфів було висловлено греком Евгемером (IV ст. до Р.Х.) у його творі "Священний напис". У цьому творі він розповідає про те, нібито він опинився на острові Панхеї і там у храмі Зевса Трифілійського на золотій колоні прочитав найдавнішу історію світу. З цієї історії можна було зробити висновок про те, що міфологія — це розповідь про людей, які справді жили на землі й уславилися своїми подвигами та мудрістю. Цих людей по смерті стали вважати бога-

Сидячий Будда з Камакури.

ми й героями. Таке тлумачення міфів прийнято називати евгемеризмом. На прикладах давніх міфів Індії, Китаю та Японії можна переконатися, що Евгемер висловив правильне міркування не лише стосовно давньогрецьких міфів. Звичайно, його міркування потрібно приймати із застереженнями, враховуючи широку амплітуду фантазії давніх народів. Евгемеризм не можна вважати беззастережним тлумаченням усіх міфів, особливо тих, що стосуються виникнення світу (космогонічних міфів).

Знайомство з міфами народів Далекого Сходу наближає нас до розуміння основ їхньої культури. Прощаючись із буддизмом у всіх його формах, важко утриматися від вислову: "О Дорогоцінність на Лотосі!" — "ОМ МАНІ ПАДМЕ ХУМ!"

ДЕЩО З АСТРОНОМІЇ У ЗВ'ЯЗКУ З МІФОЛОГІЄЮ

Напевно, всім відомо, що таке Зодіак і зодіакальні сузір'я. У давній астрології — попередниці сучасної астрономії — весь шлях Сонця за дванадцятьма сузір'ями Зодіаку розподіляється також за дванадцятьма місяцями року: 1. Сузір'я Водолія — січень. 2. Сузір'я Риб — лютий. 3. Сузір'я Овна — березень. 4. Сузір'я Тельця — квітень. 5. Сузір'я Близнюків — травень. 6. Сузір'я Рака — червень. 7. Сузір'я Лева — липень. 8. Сузір'я Діви — серпень. 9. Сузір'я Терезів — вересень. 10. Сузір'я Скорпіона — жовтень. 11. Сузір'я Стрільця — листопад. 12. Сузір'я Козерога — грудень.

Однак цей розподіл не відповідав справжньому розподілу руху Сонця, що спостерігається із Землі, за зодіакальними сузір'ями.

Цей рух насправді розподіляється таким чином (позначаємо місяці римськими цифрами):

Стрілець — 18. XII — 19. I
Козеріг — 19. I — 16. II
Водолій — 16. II — 12. III
Риби — 12. III — 18. IV
Овен — 18. IV — 14. V
Телець — 14. V — 21. VI
Близнюки — 21. VI — 20. VII
Рак — 20. VII — 11. VIII
Лев — 11. VIII — 17. IX
Діва — 17. IX — 31. X
Терези — 31. X — 22. XI
Скорпіон — 22. XI — 30. XI

Змієносець — 30. XI — 18. XII

Ці відомості взято з книги: *Климишин И. А.* Календарь и хронология. — М., 1985. — С. 26 ("Движение Солнца по зодиакальным созвездиям").

Перебування Сонця у сузір'ї Змієносця не було передбачено давніми астрологами. Фігури зодіакальних сузір'їв було визначено ще давніми вавилонськими астрологами, і їм було дано назви, що відповідали цим фігурам. Ці назви різними мовами давнього світу за своїм номінальним значенням були однаковими — в Єгипті, Греції, Римі (Італії), Месопотамії та Індії. Однак у країнах Далекого Сходу в зодіакальних сузір'їв були інші назви, хоча там визначалися ті самі 12 сузір'їв, що й на Заході. Наведемо назви зі східних мов у перекладі українською: Овен — Миша, Телець — Бик, Близнюки — Тигр, Рак — Заєць, Лев — Дракон, Діва — Змія, Терези — Кінь, Скорпіон — Вівця, Стрілець — Мавпа, Козеріг — Курка, Водолій — Собака, Риби — Свиня.

У Китаї збереглися зображення зодіакальних тварин у вигляді китайських мандаринів, але з головами тварин.

На відміну від західного, у східному Зодіаку присутні лише тварини (Дракон також вважається твариною). Хоча Зодіак — це, згідно з грецькою назвою, Зодіакос кіклос — "коло тварин", — його західний варіант містить в собі не тільки тварин — Овна (тобто барана), Тельця (тобто бика), Рака, Лева, Скорпіона, Риб, а ще й фантастичного Козерога, тобто морське чудовисько, Стрільця (це кентавр), а також такі образи, які не можна назвати тваринами, — Близнюків (Кастор і Полідевк), Діву, Терези, Водолія (це, очевидно, Девкаліон, який урятувався зі своєю дружиною Піррою під час всесвітнього потопу). У східному Зодіаку присутні лише тварини (разом з Драконом, китайською мовою — лун).

Якщо вас цікавить, у якому році китайського 60-річного циклічного календаря народилися ви, ваші рідні, друзі та знайомі, ви зможете довідатися про це, вивчивши додані тут таблиці № 1, 2, 3.

СТИХІЇ (ЕЛЕМЕНТИ), ЇХНІ КОЛЬОРИ ТА СТОРОНИ СВІТУ

Дерево, зелений колір — схід; вогонь, червоний колір — південь; земля, жовтий колір — середина; метал, білий колір — захід; вода, чорний колір — північ.

№ 1. ЦИКЛ XV. 1867–1926 рр.

СТИХІЇ:	*дерево*	*вогонь*	*земля*	*метал*	*вода*
КОЛІР:	*зелений*	*червоний*	*жовтий*	*білий*	*чорний*
СУЗІР'Я					
Заєць	1867	1879	1891	1903	1915
Дракон	1868	1880	1892	1904	1916
Змія	1869	1881	1893	1905	1917
Кінь	1870	1882	1894	1906	1918
Вівця	1871	1883	1895	1907	1919
Мавпа	1872	1884	1896	1908	1920
Курка	1873	1885	1897	1909	1921
Собака	1874	1886	1898	1910	1922
Свиня	1875	1887	1899	1911	1923
Миша	1876	1888	1900	1912	1924
Бик	1877	1889	1901	1913	1925
Тигр	1878	1890	1902	1914	1926

№2. ЦИКЛ XVI. 1927–1986 рр.

СТИХІЇ:	*дерево*	*вогонь*	*земля*	*метал*	*вода*
КОЛІР:	*зелений*	*червоний*	*жовтий*	*білий*	*чорний*
СУЗІР'Я					
Заєць	1927	1939	1951	1963	1975
Дракон	1928	1940	1952	1964	1976
Змія	1929	1941	1953	1965	1977
Кінь	1930	1942	1954	1966	1978
Вівця	1931	1943	1955	1967	1979
Мавпа	1932	1944	1956	1968	1980
Курка	1933	1945	1957	1969	1981
Собака	1934	1946	1958	1970	1982
Свиня	1935	1947	1959	1971	1983
Миша	1936	1948	1960	1972	1984
Бик	1937	1949	1961	1973	1985
Тигр	1938	1950	1962	1974	1986

№ 3. ЦИКЛ XVII. 1987–2046 рр.

СТИХІЇ:	*дерево*	*вогонь*	*земля*	*метал*	*вода*
КОЛІР:	*зелений*	*червоний*	*жовтий*	*білий*	*чорний*
СУЗІР'Я					
Заєць	1987	1999	2011	2023	2035
Дракон	1988	2000	2012	2024	2036
Змія	1989	2001	2013	2025	2037
Кінь	1990	2002	2014	2026	2038
Вівця	1991	2003	2015	2027	2039
Мавпа	1992	2004	2016	2028	2040
Курка	1993	2005	2017	2029	2041
Собака	1994	2006	2018	2030	2042
Свиня	1995	2007	2019	2031	2043
Миша	1996	2008	2020	2032	2044
Бик	1997	2009	2021	2033	2045
Тигр	1998	2010	2022	2034	2046

(Див.: *Климишин И. А.* Календарь и хронология.— Табл. № 15.— С. 137).

Приклад. Скажімо, ви народилися 1945 р. за нашим календарем, то за китайським 60-річним календарним циклом це був рік червоної курки (або півня); якщо ви народилися 9 травня, то цього дня Сонце перебувало в сузір'ї Овна чи, за китайським відліком,— Миші.

Оскільки ми далекі від давніх — дарма, західних чи східних,— забобонів, то радимо й вам сприймати їх із гумором.

Післямова

Якби люди не мали віри в існування надприродного, що виходить за межі реальних спостережень, сприйнять, відчуттів, то в них не було б міфів, пов'язаних зі світом надприродного. Однак у своїй вірі в існування надприродного люди не могли вийти за межі того, що безпосередньо спостерігається, сприймається, відчувається. Світ уявного надприродного в їхньому баченні був віддзеркаленням, точною копією реального світу. У круговерті днів, місяців, років, десятиліть люди, як і все живе на землі, народжуються, живуть і помирають. Доки вони живуть, їх наснажує якась життєва сила, що дає їм можливість діяти, керувати своїм тілом, сприймати навколишній світ. Куди ж ця сила зникає по смерті? Може, йдучи з тіла, вона існує й далі?

Живі дихають, мертві перестають дихати: відходить їхнє дихання, дух, душа. Це їхня життєва сила. Ми поділяємо природу на живу і неживу (навряд чи правильно було б цю неживу назвати мертвою, адже вона не була живою, а отже, й не помирала). Первісні люди вважали, що всьому у природі притаманна така сама життєва сила, як і їм: у природі немає нічого неодухотвореного, все мусить мати життєву силу, свою душу. Таке розуміння природи називається анімізмом (термін виник від латинських слів *anima, animus* — душа, дух). У філософії для такого сприйняття природи існує термін — гілозоїзм (утворений від грецьких слів *hyle* — матерія та *zoe* — життя).

Хоча люди колись у прадавні часи почали відокремлювати себе від природи, протиставляти себе природі, вони продовжували "олюднювати" всі явища природи, наділяючи їх всіма людськими якостями. Це "олюднення" явищ природи зветься антропоморфізмом (термін виник від грецьких слів *anthropos* — людина та *morfe* — форма, вид, образ). Згідно з цим розумінням природи, у ній все влаштовано на зразок людського суспільства: у надприродному світі все таке саме, як у світі природному, тобто людському. Більшості первісних, точніше, давніх народів космос (грецькою мовою — "порядок", тобто одомашнений, упорядкований світ) уявляється у вигляді трьох вертикальних світів: верхній світ — небо, середній світ — земля і нижній світ — те, що під землею (підземний світ, підземелля світобудови), і чотирьох горизонтальних: північ, схід, південь, захід. У китайській міфології визначається ще й п'ятий горизонтальний світ — середина світобудови (земля). Три вертикальні світи могли поєднуватися "світовим деревом": його крона підносилася до неба, його стовбур перебував на землі, а його корені — під землею (у японців підземний світ так і звався — "країна коренів").

На небі, звичайно, мешкали ті надприродні сили, яких ми звемо богами чи божествами, на землі — живі люди, і під землею — душі померлих людей на той випадок, якщо вони за свої заслуги на землі не вознеслися на небо й не стали божествами, як небесні божества; те, що ми звемо "пеклом" (як місце для покарання грішників) і "раєм" (як місце перебування праведників), тільки з часом визначається у

пізньому буддизмі, в юдаїзмі, християнстві та ісламі. В античній міфології підземний світ — "царство тіней" — не був місцем покарання, хоча в цьому місці перебували і піддавалися мукам такі злочинці, як Сизиф, Тантал, Іксіон. Грецькі герої — Геракл, Орфей, Одіссей — могли бути у підземному світі й повернутися звідти у світ живих людей, але японський божественний прапредок Ідзанакі, як відомо, ледь урятувався від громів та війська демонів, що переслідували його. Ідея перевтілення душ (метемпсихозу) у давніх греків існувала в філософії послідовників Піфагора — піфагорійців, але вона, очевидно, не була пов'язаною з індійською міфологією, в якій, як ми вже знаємо, перевтілення могли бути покаранням за скоєні на землі гріхи. Хоча Шакьямуні Буддха вказав своїм послідовникам шлях до досягнення припинення перевтілень і сам досяг нірвани, уявлення про Бодхісаттв — майбутніх Будд — виявляється ніби продовженням перевтілень, щоб наприкінці їх кожен новий Будда міг досягти нірвани. Сутність буддійської релігії — у подоланні всіх пристрастей, бажань, уподобань і, таким чином, припиненні "переселення" душ (сансара) й досягнення "згасання" (нірвани). Тут ми наштовхуємося на неможливість встановити "смислову рівність" між тим, що ми перекладаємо на нашу мову словами "дух" і "душа" (у християнському розумінні цих слів), і тим, що в Індії зветься атман (як займенник це слово означає "сам" — індивідуальна душа, на відміну від "світової душі" — махатман, у міфології пуруша — "індивідуум"), у Китаї — шень, лінхунь, сінь (буквально — серце), в Японії — рейкон, тамасії, кокоро (буквально — серце). Точного відповідника християнським поняттям "дух" і "душа" у давніх греків не було до поширення у них християнства: *pneuma* ми перекладаємо — "дух", а *psykhe* — "душа", але цим словом із застереженням можна перекладати й давньогрецькі слова — *thymos* (також — гнів, лють) та *prenes* (множина — місцеперебування життєвої сили в тілі людини). Давньогрецьке слово *menos*, залежно від контексту, доводиться перекладати словами — душа, сутність, сила, лють, гнів, життя, кров, думка. Багатозначність (полісемія) взагалі характерна для давніх мов.

Викладаючи давні міфи, ми змушені китайське слово "шень" перекладати нашими словами "бог", "божество", "дух", коли йдеться про міфи, а слово "лаотяньє" — також як "бог", коли йдеться про релігію, але, звісно, визнаємо, що такий переклад досить умовний, потребує застережень. Те ж саме слід сказати і про японське слово "камі" (у просторіччі — камісама), про вже згадувані японські — рейкон, тамасії, кокоро. У давньоіндійській мові (санскриті) існує декілька слів — *deva-*, *islavata-*, *divauka-*, які можна перекласти нашими словами — "бог" і "божество". Наші застереження зводяться до того, що всі ці індійські, китайські та японські слова, які ми перекладаємо як "душа" і "бог", слід розуміти як "життєва сила" та "надприродна істота". Звісно, без цих уявлень — цих образів — і без цих відповідних їм понять — ідей — не могли б існувати ані давні міфи, ані давні релігії. Уява людей — їхня фантазія, як необхідна частина розумової (інтелектуальної) культури, заслуговує, як і матеріальна культура, спеціального вивчення. Фантазія людей, відштовхуючись від реальної дійсності, має свої межі. Їх можна встановити, вивчаючи давні міфи та релігії різних народів.

Книга для довідок про міфи: Мифы народов мира.— Сов. энциклопедия.— Т. 1, А—К.— 1980; Т. 2, К—Я.— 1982.

Біографічна довідка

Видатний український мовознавець, перекладач, зокрема з давньогрецької мови, популяризатор науки. Автор праць із загального мовознавства, порівняльно-історичного мовознавства, етимології, лінґвосеміотики, типології, лінґвістичної географії, лексикології, лексикографії, граматики, фонології, семантики, топоніміки, ономастики, класичної філології, неоелліністики, епіграфіки, археології, давньої історії, історії та теорії письма, літературознавства: "Принципи етимологічних досліджень" (1950), "Про власні імена ольвійських написів" (1957), "Грецькі написи на мозаїках Софії Київської" (1960), "Лексикологія і теорія мовознавства (ономастика)" (1972), "Природна мова і знакові системи" (1976). Досліджував давньогрецький епос і міфологію, давньоруcько-грецькі, давньоруcько-візантійські, українсько-грецькі літературні зв'язки. Уклав антологію античної поезії "Золоте руно" (1985). Автор вступної статті і відповідальний редактор "Словника античної міфології" (1985), також автор вступних статей і коментарів до українських перекладів із Гомера, Софокла, Аристофана, Езопа. Переклав з давньогрецької і всебічно прокоментував "Історію" Геродота (1993).

Його було обрано почесним членом Грецької АН, Кіпрської АН, Грецького і Кіпрського археологічних товариств.

А. О. Білецького справедливо називають цілою філологічною епохою, ученим, що зберіг у наш час спадковість гуманітарних традицій XIX – поч. XX сторіч. У нього завжди було своє оригінальне бачення процесів розвитку суспільства, культури, мови. Цього професор Білецький учив своїх студентів і численних учнів.

Народився 30 липня (12. 08) 1911 року в Харкові в сім'ї видатного вченого-літературознавця Білецького Олександра Івановича та Білецької Марії Ростиславівни. Помер 10 квітня 1995 року в смт. Буча Київської області.

Батьки дали Андрію Олександровичу ґрунтовну гуманітарну освіту: ще в дитинстві він опанував давньогрецьку, латинь, французьку та німецьку мови. Згодом, вже самостійно, вивчив англійську, італійську, іспанську, новогрецьку, турецьку, арабську, фарсійську, санскрит, японську, китайську та багато інших давніх та сучасних мов.

1933 року А. О. Білецький закінчив філологічний факультет Харківського університету (тоді він називався Харківським інститутом професійної освіти). Працював спершу бібліографом Інституту червоної професури, потім редактором видавництва

дитячої літератури у Харкові. З 1937 року викладав латинську мову і завідував кафедрою іноземних мов Харківського юридичного інституту, одночасно читав лекції в Харківському педагогічному інституті іноземних мов. Під час Другої світової війни Андрій Білецький працював викладачем, а потім доцентом Томського державного університету. Тут 1943 року захистив кандидатську дисертацію на тему "Іменне основоскладання у грецькій мові". З 1944 року викладає новогрецьку мову у вищій дипломатичній школі Міністерства закордонних справ СРСР (Москва).

1946 року Андрій Олександрович Білецький переїхав до Києва і з того часу до пенсії працював у Київському державному університеті ім. Тараса Шевченка. Очолював кафедри класичної філології, загального мовознавства, романського мовознавства. Деякий час працював також в Інституті мовознавства ім. О. Потебні та в Інституті археології Національної академії наук України. 1952 року А. О. Білецький захистив докторську дисертацію "Принципи етимологічних досліджень (на матеріалі грецької мови)". 1953 року одержав звання професора.

У центрі наукових інтересів професора А. О. Білецького все життя перебувала елліністика. У своїх працях він підкреслював значення діахронічного вивчення грецької мови упродовж тривалого періоду її розвитку на основі фіксованих писемних пам'яток. До глибокої старості його постійними супутниками були Платон, Аристотель, Геродот. Він цитував напам'ять твори цих мислителів в оригіналі, допомагав філологам і філософам краще зрозуміти і прокоментувати їхні праці. А. О. Білецький сам перекладав твори давньогрецьких письменників і писав нариси з античної літератури, а також про Гомера, Езопа, Архілоха.

А. О. Білецький був одним з найавторитетніших неоелліністів у нашій країні. Він — редактор першого в колишньому Радянському Союзі новогрецько-російського словника.

У Києві почали інтенсивно перекладати сучасну грецьку літературу колишні студенти А. Білецького і його дружини Т. Чернишової. Вступні статті до багатьох перекладів написав А. О. Білецький. Він познайомив українського читача з творчістю Нікоса Казандзакіса, Костіса Паламаса, Стратіса Мірівіліса, Яніса Ріцоса, Маноліса Тріандафілідіса.

Учений організував вивчення живих новогрецьких говорів на території сучасної України.

Професор А. Білецький багато писав для енциклопедій, що виходили в Києві, Москві, Афінах. Його статті про пам'ятки грецької культури в Радянському Союзі, вивчення грецької мови в дореволюційній Росії та в СРСР, культурні зв'язки України з Грецією знаходимо в "Енциклопедії грецької культури" (Афіни, 1972). У Великій радянській енциклопедії його перу належать статті про ономастику, ономатологію, власні імена, етимологію, в Українській радянській енциклопедії — про походження письма, грецьку мову, дешифрування написів Софії Київської, розвиток філології в Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка.

Для науки, культури, людей професор Андрій Білецький зробив дуже багато. Глибина знань, обізнаність у найновіших досягненнях в різних галузях науки і культури, працелюбність, м'якість і вимогливість до себе поєднувалися в ньому з принциповістю в оцінці наукових здобутків колег. А. О. Білецький виховав кілька поколінь студентів за майже чотири десятиріччя праці в університеті. Серед його учнів — академіки, члени-кореспонденти Національної академії наук, що працюють у різних галузях загального та спеціального мовознавства, класичної філології, неоелліністики, комп'ютерної лінгвістики, перекладачі, письменники, дипломати, археологи.

Андрій
Білецький

Міфи Далекого Сходу

Переклав з російської *Юрій Каверін*

Відповідальна за випуск *Тетяна Соломаха*
Редактор *Юлія Мороз*
Технічний редактор *Ольга Грищенко*
Коректор *Тала Грузинська*
Дизайн обкладинки *Василя Марущинця*
Комп'ютерна верстка *Максима Грищенка*

Підписано до друку 08. 12. 2004.
Формат 70×100 1/16. Папір офсетний № 1.
Гарнітура LazurskiCTT.
Ум. друк. арк. 17,9. Обл.-вид. арк. 22,6.
Друк офсетний. Тираж 3000 прим.
Зам. 4-2239

Видавництво Соломії Павличко «Основи».
01133, Київ-133, бульв. Лихачова, 5.
Тел./факс (38-044) 295-25-82, 295-86-36, 285-30-64.
E-mail osnovy@ukrnet.net
http://kipr.com.ua/osnovy

ЗАТ «Віпол» ДК № 15.
03151, Київ, вул. Волинська, 60.

Білецький, Андрій.

Б 61 Міфи Далекого Сходу / Пер. з рос. Ю. Каверін. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2004. — 218 с.

ISBN 966-500-214-7

Якби люди не мали віри в існування надприродного, що виходить за межі реальних спостережень, сприйнять, відчуттів, то в них не було б міфів, пов'язаних зі світом надприродного. Однак у своїй вірі в існування надприродного люди не могли вийти за межі того, що безпосередньо спостерігається, сприймається, відчувається. Світ уявного надприродного в їхньому баченні був віддзеркаленням, точною копією реального світу. Це яскраво засвідчує книжка видатного мовознавця, перекладача, доктора філологічних наук, професора Андрія Олександровича Білецького (1911—1985).
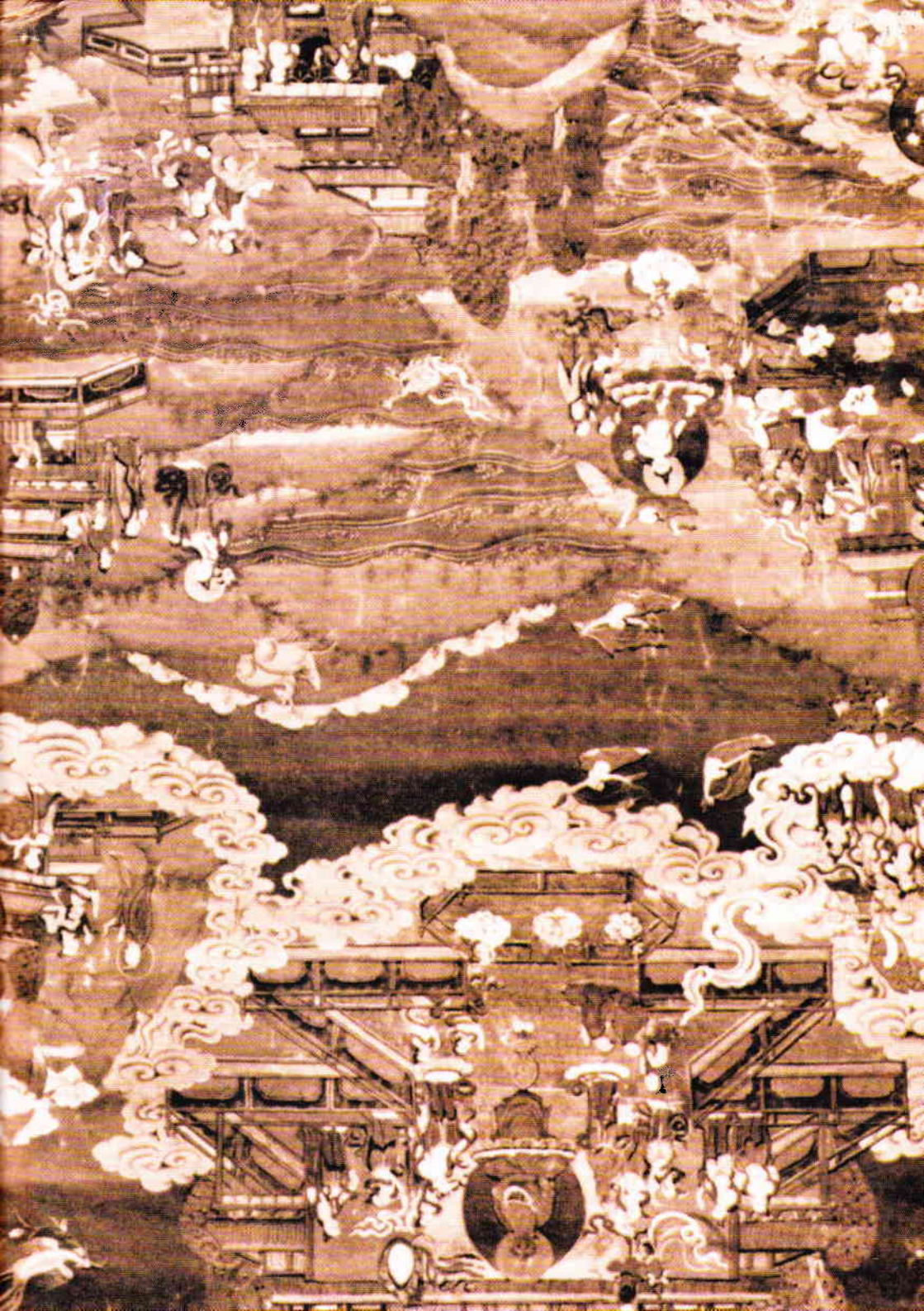
ББК 82.3(5)